

А. Ростовцев - Попель (Петербург)

Пространственная метафора в картвельских превербах

Работа посвящена пространственным значениям, выражаемым превербами в грузинском, мегрельском и сванском языках. В каждом из этих языков представлена система превербов. Системы эти различны в отношении набора компонентов, их сочетаемостных свойств и выражаемых пространственных категорий. Сравнительный анализ систем префиксации в первую очередь опирается на использование превербов в глаголах движения и позиции. Между тем, глагольный инвентарь далеко не исчерпывается подобного рода лексемами, и большинство глаголов в картвельских языках образованы за счёт префиксации. При этом пространственные и дейктические значения, свойственные превербам, претерпевают значительные изменения. Таким образом, можно говорить о метафоре пространственных значений, как, например, в груз. (1) *ga-vida* 'X вышел' vs. (2) *ga-igo* 'X понял Y' vs. (3) *ga-çitlda* 'X покраснел'. В первом примере преверб выступает в дефолтном пространственном значении, в то время как в третьем он полностью десемантизован; второй же пример иллюстрирует промежуточную ступень метафоры.

В работе рассматриваются грузинские, мегрельские и сванские глаголы, для которых реконструируются общие пракартвельские архетипы.

A. R o s t o v t s e v - P o p i e l (Peterburg)

Metaphor of Space in Kartvelian Preverbs

The paper addresses spatial values of preverbs in Georgian, Megrelian, and Svan. Each of the languages employs a preverb system, and they crucially differ in the number of components, combinatory properties, and the range of

spatial values expressed. The comparative analysis of these systems primarily leans upon the use of preverbs in verbs of motion and position. Verbal inventory, however, extends many further and the majority of Kartvelian verbs are formed by means of prefixation, and as it usually is, preverbs may substantially change their spatial deictic meanings. Thus, one can speak of metaphor of spatial values, cf. Georgian (1) *ga-vidai* 'X went out' vs. (2) *ga-igo* 'X understood Y' vs. (3) *ga-çitlda* 'X got red.' The first example displays a default spatial meaning, while it is completely lost in the third one; the second example represents an intermediary grade of the metaphoric change.

In the scope of the work, Georgian verbs are confronted with their Megrelian and Svan cognates.

მ. რ უ ს ი ე შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

**ანდაზის პრაგმა-სემანტიკური მოდელი და ანდაზის
ეკვივალენტურობის პრობლემა**
(ქართული და ინგლისური ანდაზების კორპუსის
მაგალითზე)

ანდაზა არის ვერბალური ფორმა, რომელიც ყველა ენაში არსებობს და, ამდენად, მკვლევართა ყურადღებას იმსახურებს. სპეციფიკური ბუნების გამო ანდაზა რამდენიმე დისციპლინის ყურადღების ცენტრში მოექცა. მას შეისწავლიან ფოლკლორის, ეთნოლინგვისტიკის, სოციოლინგვისტიკის, პრაგმატიკის, ზოგადი ენათმეცნიერების პოზიციებიდან. ბუნებრივია, თითოეული მათგანი კონკრეტულ მოთხოვნებს უყენებს ამ ფორმას და ცდილობს თავის ჩარჩოებში ჩასვას იგი. ამის შედეგად, დღეს არსებობს ანდაზის ბევრი განსაზღვრება და ამდენივე თეორია, რომელნიც, გარკვეულ მეთოდზე დაყრდნობით, ცდილობენ სრულად “ამოხსნან” ანდაზის საიდუმლო. მაგალითად, აარნე-ტომსონის თეორია ანდაზას შეიწავლის ზღაპრის სინტაგმატიკური მოდელის მეშვეობით, ხოლო ლევი-სტროსი კი ანდაზის საკვლევად მოიხმობს მითის პარადიგმატიკულ მოდელს.

ჩემი აზრით, ჩემ მიერ შემოთავაზებული ანდაზის პრაგმა-სემანტიკური მოდელი შეიძლება გამოდგეს ერთ-ერთ გზად ანდაზის სიღრმეებში წვდომისა.

მოხსენებაში დავახასიათებ ანდაზის იერარქიულ მოდელს, რომელიც, გარდა იმისა, რომ სრულად ხსნის ანდაზის რთულ ბუნებას, გამოდგება ანდაზის როგორც შიდაენობრივი, ისე ენათაშორისი ეკვივალენტობის დასადგენად.

ანდაზის შემოთავაზებული პრაგმა-სემანტიკური მოდელი შედგება სამი ურთიერთდაკავშირებული სინთეზური დონისაგან (ექსპლიციტური, იმპლიციტური და პრესუპოზიციული დონეები), რომლებიც შეადგენს ანდაზის სემანტიკას და რომელთაგანაც თითოეული თავისი ფუნქციით ხასიათდება. კერძოდ, ექსპლიციტურ დონეზე ფიქსირდება ანდაზის მეტაფორული ფორმა; იმპლიციტური დონე ასახავს ანდაზის იმპლიციტურ, გადატანით მნიშვნელობას, ხოლო პრესუპოზიციულ დონეზე აქტუალიზდება ადამიანის ფონური ცოდნის, სამყაროს მოდელის ის ნაწილი, რომელსაც ეხება კონკრეტული ანდაზა.

შუა, იმპლიციტური დონე, თავის მხრივ, განშრევდება ორ შრედ. ზემო შრეზე, ანდაზის იმპლიციტურ მნიშვნელობასთან ერთად, ფიქსირდება კონკრეტული კონტექსტურ-პრაგმატიკული პარამეტრები; ხოლო მეორე, ქვედა შრეზე ფიქსირდება აზრობრივი სტრუქტურა, რომელიც ანდაზის დიფერენციალურ ნიშნად მიმანინია.

ჩემი აზრით, ანდაზები, რომლებსაც აქვთ თანმხვედრი ექსპლიციტური და იმპლიციტური (შესაბამისად, პრესუპოზიციული) დონეები, შეიძლება განვიხილოთ სრულ ეკვივალენტებად, მაგალითად: “ყველაფერი, რაც ბრწყინავს, ოქრო არ არის” და “All that glitters is not gold”. ხოლო ის ერთეულები, რომლებიც თანხვდება მხოლოდ იმპლიციტურ დონეზე-დინამიურ ეკვივალენტებად. მაგალითად, “პატარა ტოროლა დიდ ტოროლას ატყუებდაო” და “პატარა ეშმაკმა დიდი ეშმაკი აცდუნაო”. ეს განსხვავება დიდ მნიშვნელობას იძენს, მით უფრო, რომ მისი მეშვეობით დგინდება ანდაზების ეკვივალენტურობის ხარისხი. როგორც კვლევამ გვიჩვენა, ზოგ შემთხვევაში, ლექსიკონში ეკვივალენტურად მიჩნეული ანდაზების

ეკვივალენტურობა რეალურად არ დასტურდება. მაგალითად, შემდეგი ერთეულები:

- 1) “Pendent que les chiens s’entre-grndent le loup devore la brebis”
(სანამ ძაღლები კინკლაობდნენ, მგელმა კრავი გადაყლაპა)
- 2) “სანამ ხარი გახარდაო, პატრონი გათავდაო”
- 3) “სანამ ხმალი მოვიდოდა, ენამ თავი მოიჭრაო”
- 4) “სანამ პეტრე მოვიდოდა, პეტრეს ტყავი გაადრესო”

ეს ერთეულები ეკვივალენტებად ფიქსირდება ი. გვარჯაღაძისა და კ. მიქელაძის მიერ შედგეილ “Proverbs et dictions francais avec leurs traductions et equivalents georgiens”. ხოლო ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ფრანგული და ქართული ანდაზების სტრუქტურის ყველა დონე განსხვავებულია. შესაბამისად, ეს ერთეულები შეუძლებელია ეკვივალენტები იყოს.

M. R u s i e s h v i l i (Tbilisi)

The Semantic Model of a Proverb and Problems of Equivalence

(on the material of Georgian and English proverbs)

A proverb is a verbal form which can be classed as both universal and unique. Its universality lies in the fact that a proverb is attested in all the languages of the universe. On the other hand, its uniqueness is expressed in the variety of its forms and the complexity of its semantics.

Because of these a proverb has been studied by a number of disciplines: folklore, ethnolinguistics, sociolinguistics, and general linguistics each of them trying to fit the proverb into its scopes. In the same fashion, there exist a number of definitions of a proverb and many theories which aim at revealing fully the complex nature of the proverb and finding a path leading to its heart. For example, Aarne-Thomson’s theory argues that a proverb can be studied using the syntagmatic model of a fairy tale whereas Levis-Strauss proposes to use the paradigmatic model of a myth for the same purpose.

We argue that the pragma-semantic model of the proverb which we pro-

pose can be one of the ways leading to the heart of the proverb. Thus, in this paper we will characterise a hierarchical, semantic model of a proverb and moreover. We will show that this model, besides revealing the complex nature of the proverb, can act as the indicator for determining equivalent proverbs within the scope of one language as well as on the plane of several other languages.

We view a semantic model of a proverb as a synthesis of three interdependent and intertwined layers: explicit, implicit and pre-supposition, each of them having its own status, function and playing a definite role in the creation of the general meaning of a proverb. The direct meaning of a proverb metaphor is realized on the explicit layer of the model whereas the figurative meaning of a proverb is revealed on its implicit layer. The pre-supposition layer actualises the part of the linguistic model of the world connected with the extra linguistic background knowledge of the surrounding world, which is expressed in the proverb..

The implicit level, on the other hand, is further sub-divided into two additional sub-layers; one of which acts as the basis for decoding the proverb metaphor and shows the concrete contextual pragmatic parameters of the communicative act. The underlying nucleus of a proverb -a binary oppositional semantic construct is fixed on the other sub-layer.

We also argue that proverbs having similar explicit and implicit layers should be considered to be complete equivalents whereas those coinciding by implicit level only should be classed as dynamic equivalents. Arguably, this distinction is crucial in defining the degree of equivalence among proverbs. As the study shows, in certain cases proverbs classed as and thus grouped as equivalents in proverb collections don't prove to be equivalents in reality.

ნ. რ უ ხ ა ძ ე (თბილისი)

კითხვითი ნაწილაკის ისტორიისათვის უდიურში

უდიურში კითხვით ფორმათა საწარმოებლად გამოიყენება -ა//ჲ ნაწილაკი, რომელიც, როგორც ფონეტიკურად, ისე ფუნქციურად, საერთოქართველური -ა კითხვითი ნაწილაკის ეკვივალენტი ჩანს.

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურიდანაა ცნობილი, ძველ ქართულში გვხვდება კითხვითი -ა ნაწილაკი, რომელსაც ზანურსა და სვანურში მოეპოვება კანონზომიერი შესატყვისები: მეგრული -თ (Г. А. Климов, Г. И. Мачавариანი 1966) და სვანური -ა (მ. ქალდანი 1964) ქართველურ ენებსა და დიალექტებში ამ ნაწილაკის [-ა (ძვ. ქართ. და სვან.): -თ (მეგრ.)] ფუნქცია კითხვით ფორმათა წარმოებით შემოიფარგლება. კითხვითი -ა ნაწილაკი ახლავს ზმნას და შესაძლებელია გვქონდეს მეტყველების სხვა ნაწილთანაც (თ. უთურგაიძე 1966).

უდიურში კი კითხვითი ა//წ ნაწილაკის ფუნქცია ფართოა. იგი კითხვით სიტყვას დაერთვის ბოლოში, თუკი ასეთი სიტყვაა მხოლოდითი რიცხვის მესამე პირის ნაცვალსახელი, გასუბსტანტივებული მსაზღვრელი, ზოგიერთი ადვერბი, „ვინ“ და „რა“ ნაცვალსახელი. კითხვითი -ა//წ ნაწილაკი უდიურში გამოიყენება მხოლოდითი რიცხვის მესამე პირის ფორმასთან, იგი ეწევა მესამე სუბიექტური პირის ნიშნის მაგივრობას (-ა ნაწილაკის დართვის შემთხვევაში ზმნას პირის ნიშანი აღარ მოუდის). მაგ.: ეე შინ-ა-თადე ვა მე იხტიარა? ლკ. 20. „ან ვინ მოგცა შენ ხელისუფლება?“ (უნდა ყოფილიყო -შინ-ნეთადე). კითხვითი -ა//წ ნაწილაკი უდიურში დაერთვის კითხვით ნაცვალსახელსაც (შუ-ა „ვინაა?“ ეკა-ა „რაა?“). კითხვითი ნაცვალსახელი სრულიად საკმარისია კითხვის მარკირებისათვის წინადადებაში. ამ წესს ჩვენთვის პრინციპული მნიშვნელობა აქვს. კითხვასთან დაკავშირებული ინტენსივობა, კითხვითი ტონი დამახასიათებელია ყველა სახის კითხვითი წინადადებისთვის. მაგ.: ვაა ფინე შოტლო: მონო ში სუფათა ვაა ში ცამ-ა მთ. 22 „და უთხრა მათ“: ეს ვისი სურათია და ვისი წარწერა? მეთვრ პურიორ აფახუნ შოტლოდ მატად ბაქალ-ა შონო ჩუბუნ? (ლკ. 22) ამგვარად, მკვდრეთით აღდგომისას მათგან რომლისა იქნება იგი ცოლად?“

ლეზგიური ჯგუფის სხვა ენათაგან წახურსა და მუხადურში კითხვის გამოსახატავად გამოიყენება ნაწილაკოვანი ელემენტები, წახურს ნა>წ ნაწილაკის პარალელურად მოეპოვება ა->წ//>ე ნაწილაკიც. ამდენად, უდიური ენის მონაცემები საინტერესოა ახლომონათესავე ენებთან მიმართებითაც.

მუხადურში, რომელიც უდიურის ახლომონათესავე ენაა, კითხვითი ნაწილაკი -მა//მს ნაწილობრივ კონტამინაციის წესით შეერწყმის წინამავალ სიტყვას და შესაძლებელია დაერთოს ზმნის უარყოფით ფორმასაც (ე. ჯეირანიშვილი 1984).

მოსხენებაში არის მცდელობა აიხსნას კითხვით ნაწილაკთა ურთიერთმიმართების საკითხი ლეზგიურ ენებში. საგულისხმოა აღნიშნულ ნაწილაკთა გამარტივების პროცესი წახურსა და მუხადურში საერთო ფონეტიკური ტენდენციის მიხედვით.

მოსხენებაში წარმოვადგენთ კითხვითი ნაწილაკის ფუნქციური დიფერენციაციის საკითხს და მაგალითების გათვალისწინებით ვვარაუდობთ, რომ კითხვითობის გამოსახატავად უდიურს შემოუნახავს არქაული ვითარება და, რაც უფრო მნიშვნელოვანია, ვვინდებთ ერთგვაროვანი ფონეტიკურ-მორფოლოგიური პროცესი ქართველურსა და ლეზგიურ ენებში.

N. R u k h a d z e (Tbilisi)

On the History of an Interrogative Particle in Udi

In Udi **-a** || **-ä** particle, which phonetically and functionally seems to be an equivalent of Common Kartvelian **-a** interrogative particle, is used for formation the interrogative forms.

As it is well-known from the scientific literature, an interrogative particle **-a** occurs in Old Georgian, which has its natural correspondences in Zan and Svan: Megrelian **-o** [G. A. Klimov, G. I. Machavariani, 1966] and Svan **-a** [M. Kaldani, 1964]. In the Kartvelian languages and dialects this particle [**-a** (Old Georg. and Svan) **-o** (Megr.)] has only the function of formation of the interrogative forms. An interrogative **-a** particle occurs with a verb and it is possible, with other parts of speech [T. Uturgaidze, 1966].

In Udi the function of an interrogative **-a** || **-ä** particle is wide. It is added to an interrogative word at the end, in particular, to the 3rd person pronoun, in singular, to substantivized determinant, to some adverbs, to the pronouns “who” and “what”.

Also, in Udi an interrogative **-a||-ä** particle is used with the 3rd person singular, it substitutes the 3rd person marker of a subject (in the case of adding **-a** particle a verb has no person marker); e. g.: **je šin-a-tade va me ixtiara?** – “Who is the one who gave You this authority?” (Luke, 20,2) (it must be **-šin-netade**). In Udi an interrogative **-a||-ä** particle is also added to an interrogative pronoun (**šu-a** “who is it?”, **eķa-a** “what is it?”). An interrogative particle is completely sufficient for marking a question in a sentence. This rule has a principle meaning for us. Intensity connected with a question, question tone is characteristic for all kinds of interrogative sentences; e. g.: **mono ši suqata vaə ši cam-a** – “And He said to him, “Whose likeness and inscription is this?” (Matthew, 22,20), **metär purior ajzaxun šotyoj maťaj bakal-a šono čubux?** – “In the resurrection therefore, which one’s wife will she be?” (Luke, 20,33).

From other languages of the Lezgian group – in Tsakhur and Mukhadur particle elements are used for expressing a question. In Tsakhur **a- > ä|| > e** particle also occurs in parallel with **na > nä** one. Thus, the Udi data is noteworthy for related languages.

In Mukhadur, which is a related language of Udi, an interrogative particle **-ma||-mä** according to contamination rule partially fuses with a preceding word and it is possible to be added to an interrogative form of a verb [E. Jeiranishvili, 1984].

In the paper there is an attempt to explain the questions of interrelation of interrogative particles in the Lezgian languages. The simplifying process of the mentioned particles in Tsakhur and Mukhadur according to common phonetic tendency is noteworthy .

In the paper we present the question of a functional differentiation of an interrogative particle and taking into account the examples, we suppose, that Udi preserve an archaic form for expressing a question. It is noteworthy, that similar phonetical and morphological process is manifested in the Kartvelian and Lezgian languages.

П. А. Саидова (Махачкала)

К изучению диалектной лексики аварского языка

Общеизвестно значение диалектной лексики для изучения грамматической системы и разработки теоретических вопросов лексикологии, а также для сравнительно-исторического исследования родственных языков. Работа над диалектной лексикой особенно важна для языков, которые не имеют древних памятников письменности, по которым можно было бы воссоздать историю их развития и трансформацию грамматических форм. В современных условиях, когда наблюдается интенсивное нивелирующее влияние литературного языка на диалекты и говоры, на их структуру и коммуникативную функцию, создание диалектологического словаря аварского языка приобретает особую значимость.

Словарь лексики аварских диалектов составлен и скоро увидит свет. Впервые собран и систематизирован богатый словарный состав многочисленных и сильно дифференцированных шести диалектных единиц южного наречия аварского языка с охватом всех говоров, в которых наряду с фонетико-морфологическими наблюдаются и лексические расхождения. Например, в говорах андалальского диалекта одно понятие или предмет представлены разными лексемами: «слюна» – **хIацIцIу, гижи, хьилихь**; «засов» – **дала, къуна, хIунсс**; «бокал» – **гел, льльар, хванкIичIо, хIубза** и др.

Интерес представляют лексемы, представленные в разных диалектах южного наречия. Например: название «карман» представлено лексемами **чванта, жип, бухча, цахма, тарпа**; «колыбель», «гамак» – **хьвегIеро, гимикIро, хIилма, хIелещур, далкъаш, биде-бидер, делдело, гIаштIан, хIульма**; «лишай», «парша» – **хьутур, льютIир, мутIутIи, къIехI, хьаскIар, эхI, хIабаро, руken, мукънабер, цIцIантIра, гудибер, хIарба**; «кончатся», «закончатся» – **тIагIине, льугIде, бохIжи**; «наверху» – **тIарада, эххеда, ассакIала, ориб, рагIалда**; «яичница» – **куки, хайгум, къакъа, ханияг, къав-къав, ханажру, къакъужо**; «веснушки» – **тIантIра, къурба, тIанкIра, къекIльи, тIипало, гIоб, кIкIор, ришан**; «наклонный», «косой» – **хвалссараб, галхъараб, льякъраб, росохаб, лекъаб, хулиссараб**.

Даже этот небольшой перечень показывает, насколько интересен и важен лексический материал диалектов с данными всех их говоров для дальнейших этимологических разысканий. Учет фонетических соответствий позволит выделить семантические ряды такого типа лексем, как: **тІа**, **къІа**, **агь**, **амагь**, **тІамах**, **кІа**, **тІагь**, **а**, **ахІ**, представленных в разных диалектах, обозначающих «лист», «листва» (деревя).

Запись ненормированного диалектного материала словаря соответствует произносительным нормам его носителей. Не только диалектная лексика, но и заглавные слова, представляющие форму аварского литературного языка, приводятся в фонологической записи. Это позволит читателю, независимо от правил аварской орфографии, получить точное представление о звучании того или иного слова, без чего немислимы научные исследования сравнительно-сопоставительного и сравнительно-исторического характера.

P. S a i d o v a (Makhachkala)

Towards the Studying of Dialectal Lexics of Avar

It's commonknown the meaning of the dialect for the study of the grammar system and development of theoretical problems of the lexicology and as well for comparative-historical research of the cognate languages. The work at the dialect words is especially important for the languages, which haven't got ancient relics of the written language, according to which one could restore the history of their development and transformation of the grammar forms.

Nowadays, when intensive overwhelming of the literary language on the dialects and subdialects on their structure and communicative function is observed. The composing of the Avar dialect dictionary is becoming very important.

Avar dialect's dictionary is composed and it'll be published soon. It's for the first time when rich lexical stuff of enormous and different six dialects of the Southern Avar dialect including all the subdialects has been systematically composed, in which phono-morphological and lexical differents are found. E.g., in the Andal dialects one notion or subject are presented by different words:

“saliva” – **h_oaç_ou, giži, x^hilix**; “bolt” – **dala, quna, h_ouns_o**; “glass” – **gel, íar, xwançiço, h_oaubza**, etc.

Words presented in different Southern dialects are of great interest. E.g., the title “pocket” is presented by – **čwanta, žip, buxča, caxma, tarpa**; “cradle, hammock” – **x^hweøero, gimikro, h_oilma, h_oelešur, dalqaš**; “bide, bider” – **del-delo, waš_otan, h_oulma**; “tetter” – **qutur, l^hořir, muřuři, ř^heh_o, kasřar, eh_o, h_oabarro, ruken, muqnaber, çanřra, gudiber, h_oarba**; “finish”, “end” – **řawine, l^huode, boh_oži**; “up, above” – **řarada, ex_oede, as_oařala, orib, raowalda**; “omelet” – **kuki, xajgum, qaqa, xaniřag, qaw-qaw, xanařru, qaqužo**; “freckles” – **řanřra, qurba, řanřra, qeřl^hi, řipalo, oob, ř_oor, riř_oan**; “slanting” – **xwals_oarab, galx^harab, l^haqřab, rosoxab, leqab, xulis_oarab**. Even this small list shows the significance and importance of the lexical material of the dialects with data of all their dialects for further ethymological research. Taking into consideration the phonetic correspondence will permit to pick out semantic number of such lexical types, as: **řa, ř^ha, ah. amah, řamax, řa, řah, a, ah_o** a presented in different dialects, denoting “leaf”.

The record of the Informal dialects material in the dictionary corresponds with its bearers’ standards. Not only dialectal words, but also capital words presenting the form of the Avar literary language are transcribed. It gives an opportunity to a reader to get an accurate idea of pronouncing of a definite word irrestive of the Avar spelling rules without which comparative – historical scientific research is not impossible.

ლ. ს ა ნ ი კ ი ძ ე (თბილისი)

**-გV- და -V- სეგმენტისანი მიმართულებითი
ბრუნვის წარმოება ნახურ ენებში**

1. ნახურ ენებში 8-იდან 24-მდე ბრუნვას გამოყოფენ. მეტწილად ბრუნვათა ფორმები დაჯგუფებულია ძირითად, ფექსთან შერწყმულ ერთ (მარტივ) და ერთზე მეტთანდებულის ბრუნვებად.

მარტივი თანდებულები ისე, როგორც ძირითად ბრუნვათა დაბოლოებანი, დაერთვის სახელის II საბრუნებელ ფუძეს ან სახელობითს (აბსოლუტივს).

2. მიმართულებითი ბრუნვის (მიუგებს კითხვაზე „სად?“, „რა მიმართულებით?“) **-გV** (ჩაჩნ.-ინგ. **გა, გე < გო, ბაცბ. გრ < გო**) თანდებული მატერიალურად და ფუნქციურად საერთოა ნახური ენებისათვის.

-გV თანდებული ერთვის სახელის II საბრუნებელ ფუძეს (სალიტ. ჩაჩნ. სახ. მ ა ჩ ა „ფესხაცმელი“, ნათ. **მაჩი-ნ**, მიც. **მაჩი-ნა**, მიმართ. **მაჩი-გა...**).

3. ჩაჩნურ-ინგუშურში მიმართულებითი ბრუნვის **-გა, -გე** თანდებულის პარალელურად წარმოდგენილია **ფე, ე, ა** სეგმენტი: ფუძისეული ბოლოსმოვანი + **გა, გე > || ფე, ე, ა-ს გ-ს რედუქციისა და ხმოვანთა შერწყმის შედეგად** (G. Dumézil; Ю. Д. Дешериев). მიმართულებითი ბრუნვის პარალელური ფორმები უფრო ხშირად გვხვდება ჩაჩნურში, შედარებით იშვიათად – ინგუშურში, ბაცბურ (წოვა-თუშურ) ენაში საძებნია.

4. ბაცბურის სახელთა გარკვეულ ჯგუფში მიმართულებითი ბრუნვის ფუნქციით ადასტურებენ ფორმას, რომელიც იწარმოება აბსოლუტივისაგან **ი, ე** ხმოვნებით და, ჩვეულებრივ, სახელის მეორე საბრუნებელ ფუძეს ემთხვევა (სახ. ხაკ „ტომარა“, II ფუძე – ხაკე, მიმართ. ხაკე < ხაკე), თუმცა ზოგჯერ მისგან განსხვავებულია (რ. გაგუა). განსხვავება მეორეული ჩანს: სკოლ „სკოლა“, მიმართ. სკოლ-ი || სკოლ-ე.

ბაცბურს ძველი ვითარება შემოუნახავს – **ე, ი** – სეგმენტის ფორმა **-გრ-** თანდებულიანი ბრუნვის გვერდით. **-V-** სეგმენტის ფორმა ჩაჩნურ-ინგუშურშიც უნდა გვექონოდა. სავარუდოა, ზოგ შემთხვევაში **-გო-** თანდებულის ნარედუქციევი ფორმა ემთხვეოდეს **V-** სეგმენტის ფორმას (სახ. გოვრ „ცხენი“, ნათ. გოვრ-ა... თანაობ. გოვრ-ა-ცა... მიმართ. გოვრ-ფე...).

არქაული **V-**იანი მიმართულებითი, რომელიც ემთხვევა II საბრუნებელ ფუძეს, მარტივი ფორმაა, მას **-გV-** თანდებული, საფიქრებელია, შემდგომში დართოდა.

L. S a n i k i d z e (Tbilisi)

Formation of an Allative Case with -gV- and -V-Segments in the Nakh Languages

A common Nakh allative case with -gV preposition (it answers to a question "where?" "To what direction?") might be originated through adding of -gV preposition from an archaic simple form with -i, -e segments which coincide with a declining stem of a noun.

მ. ს ა ლ ლ ი ა ნ ი, რ. ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი,
ლ. გ ი გ ლ ე მ ი ა ნ ი, ნ. შ ა გ რ ე შ ი ა ნ ი (თბილისი)

ზომა-წონის ერთეულები ქართველურ ენებში

ზომა-წონის ერთეულებს, როგორც ცნობილია, შესწავლის მეტროლოგია (ივ. ჯავახიშვილის ტერმინით, საზომთმცოდნეობა). ამ ერთეულების სტრუქტურულ-სემანტიკური თვალსაზრისით კვლევა ენათმეცნიერული ინტერესის საგანია.

საზომი ერთეულები უძველეს პერიოდში შეიქმნა. მათი წარმოშობა და განვითარება ადამიანის შრომით საქმიანობასთან არის დაკავშირებული. სათანადო ლექსიკური ერთეულები (ტერმინები) ადგილობრივი წარმოშობისაა შეიძლება იყოს და ნასესხებიც.

ქართული მეტროლოგიის ისტორიულ ასპექტში შესწავლისას ძირითადი წყაროა წერილობითი ძეგლები და თანამედროვე ქართველურ ენებსა და დიალექტებში დაცული მასალა. მათ შესწავლაში დიდი ღვაწლი მიუძღვით ივ. ჯავახიშვილს და გ. ჯაფარიძეს.

საქართველოში საყოველთაოდ მიღებული მრავალფეროვანი საზომ-საწონი ერთეულების გვერდით არსებობდა ადგილობრივი მნიშვნელობის საზომებიც, რომლებითაც იზომებოდა სიმძიმე, ტევადობა და სიგრცე.

საუკუნეთა მანძილზე ქართულმა საზომებმა სხვადასხვა მიზეზების გამო ღრმა ცვლილებები განიცადა. ძველის გაქრობის პარალელურად ხმარებაში შემოდიოდა მრავალი ახალი ტერმინი თუ ერთეული, XIX სა-

უკუნიდან განსაკუთრებით სწრაფად გავრცელდა და დაკანონდა რუსული ზომა-წონის ერთეულები, თუმცა ქართული საზომები მაინც განაგრძობდნენ არსებობას, რომელთა უდიდესი ნაწილი დღემდეა დაცული ქართულ ყოფაში (ქსე, ტ. 6, 617-618).

მოხსენებაში წარმოდგენილი იქნება როგორც საკუთარ, ისე ნასესხებ საწონ-საწყაო-საზომ ერთეულთა სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი ქართველურ ენებში.

ზოგადი კლასიფიკაციის შესაბამისად, ქართველური ენებიც საზომ ერთეულთა სამ ჯგუფს წარმოგვიდგენენ:

1. საწონი (მკვრივი და მარცვლეული სხეულებისა და, საერთოდ, არასითხოვანი ნივთიერებისათვის მიღებული საზომი) ერთეულები: ქართ. **კილო** : ზან. (მეგრ.) **კილო** : სვან. **კილო**; ქართ. **გრამ**-ი : ზან. (მეგრ.) **გრამ**-ი : სვან. **გრამ**; ქართ. **ფოხალ**-ი : ზან. (მეგრ.) **ფოხალ**-ი : სვან. (ზს., ლნტ.) **ფოხანლ**, (ლშხ.) **ფოხალ**; ქართ. **კოდ**-ი : ზან. (მეგრ.-ლაზ.) **კოდ**-ი „ხის ჭურჭელი (პატარა სატლი)“ : სვან. **კუიდი|კუიდი-ოლ** „გოდორი“; სვან. (ბზ., ლნტ.) **კარან**, (ბქ.) **კარჟა** „ჩანახი (მარცვლეულის საწყაო, ნახევარი ბათმანის მოცულობისა)“; ქართ. (გურ.) **ბურწინ**-ი „დიდი საღვინე ჭურჭელი, კასრი“ : ზან. (მეგრ.) **ბურწენ/მ**-ი „ხის დიდი კასრი“ და სხვ.

2. საწყაო (სითხოვანი ნივთიერების საზომი) ერთეულები: ქართ. **ლიტრა** : ზან. (მეგრ.) **ლიტრა** : სვან. **ლიტრა|ლიტრ**; ქართ. **ჩარეჟა** : ზან. (მეგრ.) **ჩარეჟა** : სვან. **ჩარეჟ**; ქართ. **დორა** : ზან. (მეგრ.) **დორა** : სვან. (ზს.) **დორა-ე**, (ლშხ.) **დორა-ე**, (ლნტ.) **დორა**; სვან. (ბზ.) **ზექა-ე**, (ბქ.) **ზექა** „ვიდილიტრიანი კოკა“; სვან. (ქს.) **საწურ**-იან „სამი ლიტრის მოცულობის“; სვან. (ქს.) **დარაჩ** „ოცდაათი ლიტრის მოცულობის“ და სხვ.

3. საზომი (სივრცის გასაზომად განკუთვნილი) ერთეულები: ქართ. **მეტრი**-ი : ზან. (მეგრ.) **მეტრი**-ი : სვან. **მეტრ**; ქართ. **ალაბ**-ი : ზან. (მეგრ.) **ალაბ**-ი : სვან. (ზს., ლნტ.) **ალაბ**, (ლშხ.) **ალაბ**; სვან. (ზს.) **ირთხინ/დერთხინლ**, (ქს.) **ირთხინ** „ციდა“; ზან. (მეგრ.) **ბურჭულიშ ტარი** „ოთხი მტკაველი და ერთი ხელის დადება“ (ზედმიწ. „წალდის ტარის ხელა“); სვან. (ბზ.) **ცხუადეშ**, (ბქ.) **ცხუადიშ** „ერთი დღიური მიწა“ და სხვ.

ქართველურ ენათა საზომ ერთეულებში არსებულ შესატყვისობათა გათვალისწინებით ზოგი საერთო-ქართველური დონის მონაცემია: ქართ. **კათხა** „ხის მოზრდილი სასმისი“ : ზან. (მეგრ.) **კო(რ)თხო** „ხის ჭურჭელი (მარცვლეულის საწყაო)“ : სვან. **კათხ** „ხის ფეხიანი

სასმისი“; ქართ. მ-ტკავ-ელ-ი : ზან. (მეგრ.) ტკო-უ||ტკ-უ : სვან. კამ-გლ||კამ-ინ; ძვ. ქართ. წყრთა-დ : ზან. (მეგრ.) ჭყირთა-/ჭყერთა : სვან. ჭითხ და სხვ.

ზოგი მათგანი მხოლოდ ცალკეული ქართველური ენისათვის არის დამახასიათებელი: ძვ. ქართ. ქსან-ი „გვერდის ნაოთხალი“; ძვ. ქართ. ჭარიკ-ი „ნახევარი კოკა“; ზან. (მეგრ.) ხეშფორ-ი||ხეშფორ-იმ-ხელ-ა „ოთხი თითის დაღება“ (ზედმიწ. „ხელის გულის ხელა“); სვან. ყუჩ „გოჯი“; სვან. (ბქ.) კურთხელან-ი „მიწის ფართობის საზომი ერთეული“; სვან. (ბზ.) ლერქჷანშ „ოთხი ლიტრის მოცულობის სითხის საზომი ერთეული“; სვან. (ბქ.) ჭანდან-ი „მიწის ფართობის საზომი ერთეული = 484 კვ. საჟენს“ და სხვ.

ცალკე უნდა აღინიშნოს სხვა ენათაგან ნასესხები ლექსიკური ერთეულები, რომელთაგან ზოგი უცვლელად შემოუნახავს სამსავე ქართველურ ენას, ზოგს კი ამა თუ იმ ენაში ფონეტიკური ცვლილებები განუცდია: ქართ. საჟენ-ი : ზან. (მეგრ.) საჯენ-ი (ჟ → ჯ პროცესით) : სვან. (ბზ., ლშხ.) საჯენ||საჟენ, (ბქ., ლნტ.) სჯენ||სჟენ; ქართ. ფოხალ-ი : ზან. (მეგრ.) ფოხალ-ი : სვან. (ზს., ლნტ.) ფოხალ, (ლშხ.) ფოხალ (სვანურში ა-ს უმლაუტი მომხდარა დაკარგული სახელობითი ბრუნვის ნიშნის გავლენით); ქართ. კილო||კილოგრამ-ი : ზან. (მეგრ.) კილო : სვან. კილო; ქართ. ჩანახ-ი, მესხ. ჩანალ-ი „თიხის ჭურჭელი“ : სვან. (ბზ.) ჩაბანალ „მარცვლეულის საწყაო“ და ა. შ.

M. S a g l i a n i, R. I o s e l i a n i, L. G i g l e m i a n i,
N. S h a v r e s h i a n i (Tbilisi)

Units of Measure and Weight in the Kartvelian Languages

As it is known, metrology (according to Iv. Javakhishvili's term-measure science) studies the units of measure and weight. Structural and semantic research of these units is a subject of linguistics.

Measuring units were created in the ancient period. Their origination and development are connected with work activity of human being. The corresponding lexical units (terms) can be of local and of borrowing origin.

Written monuments and the materials preserved in the modern Kartvelian languages and dialects are the basic sources during the study of the Georgian metrology from the historical viewpoint. Iv. Javakhishvili and G. Japaridze made a great contribution to their studying.

Along with various units of measure and weight generally used in Georgia there were the measures of local meaning, by which heaviness, capacity and space were measured.

During the centuries the Georgian measuring underwent deep influences owing to different reasons. Parallel with disappearing of old terms, the many new ones or units were entered. Since the 19th century the Russian units of measure and weight were quickly spread and legalized, though the Georgian measurings continued their existence, the most part of which is preserved in Georgian life up today (GSE, v. 6, 617-618).

The paper deals with the structural and semantic analysis of own and borrowed units of measure and weight in the Kartvelian languages.

According to general classification, the Kartvelian languages represent three groups of measuring units:

1. **weight** (measure for grains and generally for non-liquid substance) **units:**

Georg. **ķilo**: Zan. (Megr.) **ķilo**; Svan. **ķilo**; Georg. **gram-i**: Zan. (Megr.) **gram-i**; Svan. **gram-i**; Georg. **poخال-i**: Zan. (Megr.) **poخال-i**; Svan. (US., Lent.) **poخال**, (Lashkh.) **poخال**; Georg. **ķod-i**: Zan. (Megr.-Laz.) **ķod-i** ‘a wooden dish’: Svan. **ķwid** // **ķwid-ol** ‘a basket’: Svan. (UB., Lent.) **ķarān**, (LB.) **ķarwa** ‘grain/flour measure made from hollowed out trunk’: Georg. (Gur.) **burķin-i** ‘a large wine vessel, a wooden barrel’: Zan. (Megr.) **burķen/m-i** ‘a big wooden barrel’ and so forth.

2. **units of measuring the liquid substance:**

Georg. **liķra**: Zan. (Megr.) **liķra**; Svan. **liķra/liķr**; Georg. **ķareka**: Zan. (Megr.) **ķareka**; Svan. **ķarek**; Georg. **dora**: Zan. (Megr.) **dora**; Svan. (US.) **dorā-j**, (Lashkh.) **dora-j**, (Lent.) **dorā**; Svan. (UB.) **zekā-j**, (LB.) **zekā** ‘seven-litre jug’: Svan. (LS.) **saķur-ian** ‘of three-litre size’; Svan. (LS.) **daraķ** ‘of thirty-litre size’ and so forth.

3. **units of measuring space:**

Georg. **meķr-i**: Zan. (Megr.) **meķr-i**; Svan. **meķr**; Georg. **alab-i**: Zan. (Megr.) **alab-i**; Svan. (US., Lent.) **alāb**, (Lashkh.) **alab**; Svan. (US.) **irtxin/jer-**

txil; (LS.) **irtxin** ‘hand span’; Zan. (Megr.) **burçuliš țari** ‘one hand in length’ (exactly, ‘the size of a shaft of a hook-bladed axe’); Svan. (UB.) **cxwadeš**, (LB.) **cxwadiš** ‘a day’s land’ and so forth.

The data of some Common Kartvelian level taking into account the correspondences existing in the units of measure of the Kartvelian languages is: Georg. **katxa** ‘a wodden big drinking vessel’: Zan. (Megr.) **ko(r)txo** ‘a wooden dish (measuring the grains)’ : Svan. **katx** ‘a legged wooden drinking vessel’; Georg. m-**țkav**-el-i: Zan. (Megr.) **țko-u / țk-u**: Svan. **ķam-əl/ķam**-in: old Georg. **çqrta-j**: Zan. (Megr.) **çqirt-a / çqarta**: Svan. **çitx** and so forth.

Some of them are characterized for the separate Kartvelian languages: old Georg. **ksan-i** ‘one fourth of gullon’; old Georg. **çarik-i** ‘a half of a jug’; Zan. (Megr.) **xešpor-i // xešporiš-xela** ‘four-fingers length’ (exactly, ‘the size of palm of hand’); Svan. **quč** ‘a single inch length from thumb joint to nail’; Svan. (LB.) **ķurtxelān-i** ‘measuring unit of a land space’, Svan. (UB.) **lerkwäš** ‘liquid measuring unit of four-litre size’, Svan. (LB.) **çandāni** ‘measuring unit of a land space = 484 kv. Russian fathom, and so forth.

The lexical units from which some are preserved unchangeably in three Kartvelian languages and some underwent phonetical changes in this or that language must be noted separately: Georg. **sažen-i**: Zan. (Megr.) **sažen-i** (through **ž** → **ჟ** process): Svan. (UB., Lashkh.) **sažen // sažen**, (UB., Lent.) **sāžen // sāžen**; Georg. **poxal-i**: Zan. (Megr.) **poxal-i**: Svan. (US., Lent.) **poxāl** (Lashkh.) **poxal** (in Svan umlauting of **a** took place under influence of a lost nominative case marker); Georg. **ķilo/ķilogram-i** : Zan. (Megr.) **ķilo**: Svan. **ķilo**; Georg. **čanax-i**, Meckh. **čanay-i** ‘a clay dish’: Svan. (UB.) **čabānāγ-i** ‘measure for grains’ and so forth.

ტ. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე (თბილისი)

კვლავ უდიური „ოთხთავის“ შესახებ

ქრისტიანულ ლიტერატურაში „ოთხთავს“ განსაკუთრებული ადგილი უკავია. ოთხივე სახარება: მათე, მარკოზი, ლუკა, იოანე ქრისტიანობის საფუძველთა-საფუძველია და მთავარი დოკუმენტი.

ძველი დამწერლობის მქონე ხალხებისათვის „ახალ ალთქმას“ აქვს დიდი მსოფლმხედველობითი, კულტურულ-ისტორიული, ზნეობრივი, ლინგვისტური... მნიშვნელობა, და ასეთივე დიდი მნიშვნელობა აქვს მას იმ ხალხისათვის, რომელმაც ისტორიული კატაკლიზმების გამო დაკარგა ყველა სამწერლობო ძეგლი, მაგრამ შეინარჩუნა ქრისტიანობა. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში იგულისხმებიან უდიეები (ძველი ალბანელები), რომელთა ნაწილი ამჟამად ცხოვრობს ყვარლის რაიონის სოფელ ზინობიანში.

ცნობილია, რომ „ოთხთავის“ უდიურ-რუსული პარალელური ტექსტი, დაისტამბა 1902 წ. თბილისში (თარგმნა ს.ბეჟანოვმა), მაგრამ იგი ხელმისაწვდომი არ არის უდიეებისათვის რამდენიმე არსებითი ხასიათის მიზეზის გამო:

1. გამოცემის რარიტეტობა;

2. უდიური ტექსტი (ისევე, როგორც რუსული) დაბეჭდილია რუსული გრაფიკით, სპეციფიკური დამატებითი ნიშნების გამოყენებით;

3. უდიური „ოთხთავის“ ტექსტის რუსული გრაფიკა განსხვავდება იმ რუსული გრაფიკისაგან, რომელიც გამოიყენებოდა შემდგომ პერიოდში: მაგალითად, ვ. დუკასიანის „უდიურ-აზერბაიჯანულ-რუსულ“ ლექსიკონში ხმოვნების ფარინგალიზაცია აღინიშნება რუსული ხ, ხოლო „ოთხთავში“ იგი აღინიშნება ერთი წერტილით შესაბამისი ხმოვნის თავზე, უმლაუტიზაცია კი გადმოიცემა რუსული ხ და შესაბამისად „ოთხთავში“ - ორი წერტილით და სხვა;

4. ამჟამად საქართველოში მცხოვრები უდიეები იყენებენ ქართულ გრაფიკას, აზერბაიჯანში მცხოვრებნი კი ლათინურს.

გარდა ჩამოთვლილი მიზეზებისა, „ოთხთავში“ გვხვდება მრავალი სხვადასხვა სახის უზუსტობა, რაც გამორიცხავს მის სტერეოტიპულ გამოცემას და საჭიროებს ტექსტის გამართვას. მოვიყვანო რამდენიმე მაგალითს:

ა. მთარგმნელი ხშირ შემთხვევაში იყენებს დამწერლობის ფონეტიკურ პრინციპს (ზუსტად იმეორებს ზეპირ მეტყველებას). მათე, 17.16. : *ზუ ესჩერე შოტუ ვი შვირლო ტრღრღ, ამა შოტლოალ თეყო შელბეს - მე მივუყვანე იგი შენს მოწაფეებს, მაგრამ მათ*

ვერ შეძლებს მისი განკურნება. ზუ ესჩერეს ნაცვლად უნდა იყოს ზუ ესჩერე: ე-ს-ჩერე<ე-ზ-ჩერე<ე-ზუ-ჩერე. ზუ პირველი პირის ნაცვალსახელია... სისინა მქლერი დაყრუვდა ჩ-ს წინ.

ბ. უამრავი კორექტურული შეცდომა გაჰყვება მთელ ტექსტს. მაგალითად, ამავე მუხლში მოცემული სიტყვა *შვირდლო*-ში გამოტოვებულია დ თანხმოვანი – უნდა იყოს *შვირდლო* (შვირდ – “მოწაფე”), „მათე“, 17.1. ან: ...*შეტა ვი ჩეხ...*, *სადაც ვიხი (ვიხეხ)* ერთად იწერება და ნიშნავს “ძმა“-ს...

გ. არის შემთხვევები, როდესაც საკუთარი სიტყვების ნაცვლად გამოყენებულია ნასესხობა, მაგალითად, იმავე 17.16 მუხლში მოყვანილი სიტყვა *შვირდლო*-ს ნაცვლად უნდა ყოფილიყო საკუთრივ უდიური *კალკალო* (ეგვ. ჯეირანიშვილი, უდიური ენა, გვ. 139) ან იმავე მათეს სახარების 9.11 ... *უჩიტელ-ენ უქსა* “მასწავლებელი ჭამდა” უნდა იყოს საკუთრივ უდიური *ზომბალო* “მასწავლებელი” (ეგვ. ჯეირანიშვილი, იქვე), ან ადრინდელი ნასესხობა - *უსტა* “მასწავლებელი”.

დ. არის შემთხვევები, როდესაც უდიურ ტექსტში შეცდომა გამოწვეულია რუსული ტექსტის ზეგავლენით, მაგალითად, „მათე“. 12.40. *შეტაბახტინთე ეთართე იონ ბანექე კიტა ბუქუნუნ...* – ვინაიდან იონა იყო დიდი თევზის მუცელში. აქ აშკარაა, რომ რუსულ “ორიგინალში” უნდა ყოფილიყო “დიდი თევზი” (ქართულისა და ფრანგული „ოთხთავის“ მსგავსად, ებრაული და ბერძნული ტექსტების ანალოგია) და არა *კიტ. კიტ*, ანუ “ვეშაპი”, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით არის: 1. ზღვის ყველაზე დიდი ძუძუმწოვარი ცხოველი, 2. (ძვ.) იგივეა, რაც “გველეშაპი“.

შესაბამისი ცვლილებების შეტანა და უდიური სახარების გამართული ვარიანტის დაბეჭდვა ძირითადად განპირობებულია ორი ასპექტით: 1. საერო და საეკლესიო მნიშვნელობის ტექსტი უნდა დაიბეჭდოს დამწერლობის მორფოლოგიური პრინციპის მიხედვით და 2. გასათვალისწინებელია ასევე მორალური ფაქტორი – საქართველოს მართლმადიდებელ მოსახლეობას (უდიებს) ექნებათ საშუალება დედაენაზე (ქართული გრაფიკით) წაიკითხონ სახარება.

T. S i k h a r u l i d z e (Tbilisi)

Again on the Udi “Four Gospels”

The “Four Gospels” has an important place in the Christian literature. The Four Gospels: Matthew, Mark, Luke, John are the basic documents of the Christianity.

The New Testament has a great philosophic, cultural, historical, moral and linguistic value for the peoples having the ancient writing system. An analogous meaning it has for the peoples which lost all written monuments owing to historical cataclysms, but they preserved the Christianity. In this concrete case the Udis (ancient Albanians), the part of which at present lives in the village Zinobiani of the Qvareli region, are assumed.

It is well-known, that the Udi-Russian analogous text of the Four Gospels was printed in 1902 in Tbilisi (translated by S. Bezhanov), but it is not available for the Udis owing to some essential reasons:

1. rarity of publication.
2. The Udi texts (like Russian ones) are published in Russian graphic with special additional symbols.
3. Russian graphic of the Udi “Four Gospels” is different from that Russian one, which was used in later period. e. g.: in V. Gukasian’s “Udi-Azerbaijani-Russian dictionary” pharyngalization of vowels is marked by a Russian Ѣ, but in the “Four Gospels” it is marked by one dot above a corresponding vowel: umlautization is expressed by a Russian Ѣ and accordingly in the “Four Gospels” – by two dots above the vowels (**a, o, u**) and others.
4. At present the Georgian graphic is spread among the Udis living in Georgia (the Latin graphic is spread among the Udis living in Azerbaijan).

Apart from the above mentioned reasons, different countless inaccuracies occur in the “Four Gospels”. This fact excludes its stereotypical publishing and it requires the straightening of the text. Here we bring some examples:

- a) In many cases a translator uses a phonetic principles of writing (exactly repeats an oral speech). Matthew, 17, 16: **zu esčere šoŭu vi sägiryo ŭóyól, ama šoŭyoal ŭęgo šelbes** - “And I brought him to your disciples and they could not cure him”; **zu escere** must be instead of *zu ezčere: e-s-čere < e-z-čere*

< *e-zu-čere*. in the first personal pronoun, a whistling voiced became voiceless before **c**.

b) The numerous concrete mistakes are observable in whole text; e. g.: in the same article **d** consonant is omitted in the word *šägirγo*; *šägirdγo* must be (*šägird* - ‘a pupil’), Matthew 17.1; or: ... *šətu vi čex...*; ‘His brothers’ in which: *vič* (*vičex*) means ‘a brother’ and it is written together.

c) There are the cases, when a borrowed word is used instead of own one: e.g.: in the same 17.16. article, a proper Udi *kalkalo* must be instead of *sägirdγo* (Evg. Jeiranishvili; ‘The Udi Language’, p. 139) or in Matthew 9.11. a proper Udi *zombalo* ‘a teacher’ (Evg. Jeiranishvili, ‘The Udi language’) or an old borrowing - *usta* ‘a teacher’ must be instead of *učitel-en ukxa* - ‘...Teacher eating’.

d) There are the cases, when a mistake in the Udi text is caused by the Russian one, e. g.: Matthew 12.40. *šətabaxñinte etarte ion baneke kiṭa buku-nun...* – “for just as Johan was... in the belly of the sea monster...”. It is clear here, that ‘a big fish’ (as it is in the Georgian text and in Franch “Four Gospels”, which is based on the Jewish and Greek texts) must be in Russian ‘original’ and not the word *kiṭ*. According to the GED the word *kiṭ* ‘a whale’ is: 1. the sea greatest mammal animal, 2. (old) it is the same as ‘a dragon, monster’.

Bringing in the relevant changes and publishing of a correct variant of the Udi Gospels are caused by two aspects: 1. the text of national and religious importance must be printed according to the morphological principles of writing system and 2. a moral factor must be taken into account – the Georgian Orthodox population (the Udis will have possibility to read the Gospel in a mother language (in Georgian graphic).

ე. ს ო ს ე ლ ი ა (თბილისი)

ფერთი სივრცის კატეგორიზაცია და კატეგორიათა ტიპები

ფერთი სივრცის კატეგორიზაცია გულისხმობს მის დაყოფას ფერის იმ კატეგორიებად, რომლებიც ენაში ბაზისური ფერის ტერმინებით აღინიშნება. გასული საუკუნის 60-იან წლებში ამერიკელი

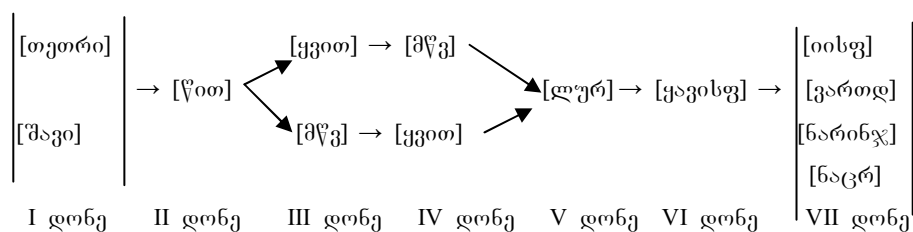
მკვლევრების ბ. ბერლინისა და პ. კეის ერთობლივი ნაშრომის “Basic color terms: Their universality and evolution” გამოქვეყნების შემდეგ აქტიურად დაიწყო სხვადასხვა ენაში ფერთა კატეგორიზაციის მოდელების კვლევა, რაც, უპირველესად, ბაზისური ფერის ტერმინების დადგენას ნიშნავდა მოცემული ენისათვის. საქმე ის იყო, რომ ზემოთ დასახელებული ნაშრომი ფაქტობრივად წარმოადგენდა ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელს.

ფერის კატეგორია, რომელიც ბაზისური ტერმინით აღინიშნება (ბაზისური ფერის კატეგორია), უნივერსალურ სემანტიკურ კატეგორიადაა მიჩნეული. ბაზისური ფერის კატეგორიების უნივერსალობა გულისხმობს მათი ბირთვების უნივერსალობას. უნივერსალურია ბაზისური ფერის კატეგორიათა ბირთვები, ანუ სპექტრის ის ნაწილები, რომლებიც ბაზისური ფერის შესაბამისი ტერმინის საუკეთესო ნიმუშებს წარმოადგენენ.

ვრცელი ენობრივი მასალის საფუძველზე ავტორებმა გამოვეს ბაზისური ფერის 11 უნივერსალური კატეგორია, ანუ განისაზღვრა 11 ბირთვი, რომლებიც განთავსებული იყო ფერთი სივრცის იმ ადგილებში, სადაც ინგლისელი ინფორმანტები ასახელებდნენ ინგლისური ენის ბაზისური ფერის ტერმინების *black, white, red, yellow, green, blue, brown, orange, purple, pink, grey* საუკეთესო ნიმუშებს. სწორედ ეს ბირთვები განისაზღვრა უნივერსალური სემანტიკური კატეგორიების პირველად დესიგნატებად. იმისათვის, რომ ბაზისური ფერის კატეგორიები განასხვავონ შესაბამისი ტერმინისაგან, კატეგორიებს ავტორები წერენ მთავრული ასოებით. მაგალითად, *white* ბაზისური ფერის ინგლისური ტერმინია, ხოლო **WHITE** – ბაზისური ფერის უნივერსალური კატეგორია. წარმოდგენილ მოხსენებაში ამ განსხვავების წარმოსაჩენად გამოვიყენეთ კვადრატული ფრჩხილები ბაზისური კატეგორიების ჩასაწერად, ხოლო საკუთრივ ტერმინი დახრილი ასოებით ჩაიწერება. ასე მაგალითად, [შავი] უნივერსალური ბაზისური კატეგორიაა, ხოლო *შავი* ამ კატეგორიის აღმნიშვნელი ტერმინია ქართულში; იგივე კატეგორია მეგრულში აღინიშნება ტერმინით *უჩა*.

გარდა იმისა, რომ დაადგინეს ბაზისური ფერის კატეგორიათა უნივერსალურობა, ავტორებმა გამოავლინეს უნივერსალური

ხასიათის კანონზომიერება, რომელიც ფერთა კატეგორიზაციას, ანუ ფერთი სივრცის გარკვეული სეგმენტების ბაზისური ტერმინებით აღნიშვნას, უკავშირდება. ეს კანონზომიერება ასახავს იმ შეზღუდვებს, რომლებიც ენაში ფერის კატეგორიების ბაზისური ფერის ტერმინებით კოდირებას ედება და სქემატურად შეიძლება შემდეგნაირად წარმოვადგინოთ:

მაგრამ შემდგომმა გამოკვლევებმა აჩვენა, რომ კატეგორიები [თეთრი] და [შავი], რომლებიც I დონის სისტემებში არსებობს, არაა იდეალური იმ ე.წ. [თეთრი] და [შავი] კატეგორიებისა, რომლებიც, მაგალითად, V დონის სისტემებში დასტურდება. V დონის სისტემები პირველადი (მარტივი) კატეგორიებით ხასიათდება. რომელთა პირველად კატეგორიებად განსაზღვრა ერთგვარად ფიზიოლოგიურ მონაცემებსაც ემყარება. I დონის სისტემებში კი არაპირველადი კატეგორიებია წარმოდგენილი, ესენია [ნათელ-თბილი] და [მუქ-გრილი] კატეგორიები, რომლებიც პირველადი კატეგორიებისაგან მიიღება მათი გაერთიანების გზით. მოხსენებაში დადგენილია არაპირველად ბაზისურ კატეგორიათა სხვადასხვა ტიპი, რომელთა გამოყოფა იმის მიხედვით ხდება, თუ მათ განსაზღვრაში რომელი ოპერაცია მონაწილეობს: სიმრავლეთა გაერთიანების ან თანაკვეთის ოპერაცია, თუ ორივე – ერთად.

აღნიშნულის გათვალისწინებით, ბერლინისა და კეის მიერ შემოთავაზებული ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური სქემა შესწორებას საჭიროებს და ფერთი სივრცის კატეგორიზაციის დიაქრონიული პროცესიც სხვაგვარად წარმოდგება. ზოგადად ეს პროცესი შემდეგნაირად შეიძლება დავახასიათოთ:

I ეტაპზე ხდება გაერთიანების გზით მიღებული რთული ბაზისური კატეგორიებიდან შემადგენელი კომპონენტების თანდათანობითი გამოყოფა, ვიდრე ყველა პირველადი ბაზისური კატეგორია ჩამოყალიბდება დამოუკიდებელ კატეგორიად; ე.ი პირველი ეტაპი მოიცავს ფერის ტერმინთა სისტემების ევოლუციურ გზას I დონიდან V დონის ჩათვლით (ბერლინისა და კეის სქემის მიხედვით).

II ეტაპზე ბაზისური ფერის კატეგორიათა ჩამოყალიბებაში მონაწილეობას ღებულობს სიმრავლეთა თანაკვეთის ოპერაცია, ან გაერთიანებისა და თანაკვეთის ოპერაციები ერთდრულად.

მოხსენებაში განხილულია I და II ეტაპის ცალკეული დონეები შესწორებული უნივერსალური სქემის შესაბამისად და საილუსტრაციოდ ძირითადად მოხმობილია ქართველური ენობრივი მასალა.

E. S o s e l i a (Tbilisi)

Categorization of Colour Space and the Types of Categories

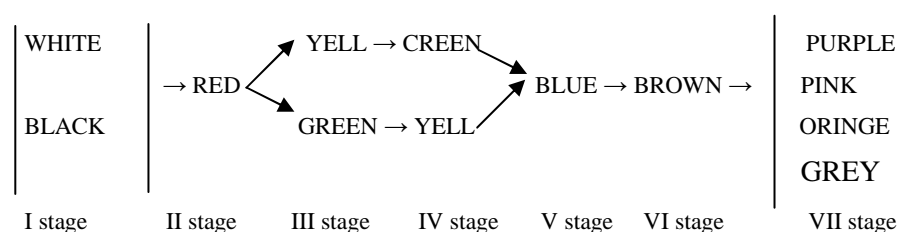
Categorization of colour space means its division into those colour categories which are encoded by basic colour terms in the language. In 60s of the previous century, after the publication of joint work “Basic color terms: Their universality and evolution“ by American scholars B.Berlin and P.Kay, various models of colour categorization has become a subject of active research, that first of all meant establishing basic colour terms in the given language. All the matter is that the above mentioned joint work actually represented itself a universal model of colour categorization.

The category of colour encoded by the basic term is regarded as a universal semantic category. Universality of basic colour categories means universality of their foci. The foci that are the parts of colour spectrum being best samples of corresponding basic color categories are actually universal.

After the vast language data had been analyzed, the authors established 11 universal basic colour categories, i.e. 11 universal foci were pointed out

through the colour space, and they are the places in the spectrum, where the best samples of English basic colour categories of BLACK, WHITE, RED, YELLOW, GREEN, BLUE, BROWN, ORANGE, PURPLE, PINK, and GREY are found. The foci were defined as primary designates of universal semantic categories. In order to tell apart colour category and corresponding term, the categories are written in capital letters, e.g. WHITE is a universal basic category, while *white* is a term; BLACK is a universal basic category, while *šavi* is a Georgian term denoting it; The same basic category is denoted by the term *uča* in Megrelian.

Besides the universality of basic color terms, Berlin and Kay established the universal regularity characteristic for colour categorization, i.e. for denoting certain segments of colour space by basic terms. The regularity reflects restrictions on encoding colour categories by basic colour terms and it could be presented as the following schema:

But as the following researches have shown the categories WHITE and BLACK of the first stage systems are not identical to the “same” categories in the fifth stage systems. Basic colour categories there are the primary (simple) ones, and identifying them as primary categories is based on the certain physiologic data. As for the categories in the first stage systems, they are LIGHT-WARM and DARK-COOL, which are not primary ones; they are defined as the fuzzy union of the primary categories. Different types of basic colour categories are defined in the paper and their identification depends on the operation taking part in the definition each of them: is it either fuzzy union, or fuzzy intersection, or both of them.

Thus, Berlin and Kay’s universal schema of colour categorization has to be refined and diachronic process of colour space categorization should be presented a little differently. Generally this process could be described as following:

During the first phase compound basic categories (formed due to the fuzzy union) are differentiated and the constituent primary categories are formed as independent basic ones. So the first phase contains the evolutionary way from the first stage to the fifth one.

During the second stage basic colour categories are formed due to fuzzy intersection (or union and intersection at the same time) of the primary basic categories.

Separate stages of the first and second phases are considered in the paper according to the refined universal schema and generally the data of the Kartvelian languages are presented for the illustration.

С.М. С у н г у р о в а (Махачкала)

Средства выражения повторяемости в лакском языке

Глагольная категория итеративного вида является центром обозначения повторяемости и постоянства в лакском языке. Итеративный вид образуется от корня при помощи суффикса –ава- (в инфинитиве). В редуцированной форме суффикс выступает в настоящем и прошедшем временах глагола и в причастии, которое является производящей основой большинства финитных форм итеративного вида [Эльдарова 2000], например: **уч1-ава-н** «приходить»

Наст.вр. **На уч1-а-ра** (1 л. субъекта) - «я прихожу». **Та уч1-а-й** (3 л. объекта) – «он приходит»

Прош.вр. **Ина уч1-а-й-вав** (2 л. суб.) – «ты приходил». **Та уч1-а-й-ва** (3 л. суб.)- «он приходил».

Все эти формы 3 лица субъекта и объекта образованы от основного причастия итеративного вида (**уч1айсса** – «приходящий»), а формы 1-2 л. субъекта от основы итератива с сокращенным суффиксом (**уч1ава-уч1а**).

В лакском языке повторяемость является грамматикализованной категорией. Но наряду с этим имеются и лексические средства выражения повторяемости. Для этого обычно используются наречия и наречные сочетания.

Наречия времени в лакском языке, как и в других языках различных систем, выражают время действия. Выделение семантических групп наречий времени в лакском языке находится в прямой зависимости от того, какое время действия по отношению к нейтральной точке отсчета (относительно момента речи) выражается и каковы различия семантического порядка, возникающие при этом [Маммаева 1991]. В зависимости от этого наречия времени в лакском языке подразделяются на несколько семантических групп:

а) наречия, выражающие время действия в целом: **к1инттул** «зимой», **х1акьину** «сегодня», **дяхтга** «днем», **к1улссану** «в позапрошлом году» и т.д.

б) наречия, выражающие время, предшествующее началу действия. Напр.: **лахьхьуяц1а** «со вчерашнего дня», **ччянияц1акул** «с давних пор», **дук1уяц1а** «с прошлого года».

в) наречия, выражающие временной промежуток, до которого совершается действие. Эти наречия обозначают время предела протекания действия. Напр.: **к1юрххилнин** «до утра», **хьхьувайнин** «до ночи», **ссуттилнин** «до осени».

Большинство наречий времени в современном лакском языке по грамматическим классам не различается: **яла** «потом», **цакьни(ца - кьни)** «в один день», «в прошлый раз», **ттигьанну (тти «теперь», гьанну «близко»)** недавно.

Среди семантических групп интерес представляют неопределенные наречия времени.

Отдельные неопределенные наречия времени имеют специфическую словообразовательную структуру, которая не имеет системного характера: **ца заманнай** «когда-то», **(та-ри-в// та-йав)** «когда-то», **та-бунугу// та-бухьурчагу** «когда-нибудь», **ччитари** «когда-угодно», **ччи-ччитари** «в любое неопределенное время» (-ччи- в многократно повторяющихся действиях): **ца-ппурттуву** «в одно время», **цаппара х1аллай** «некоторое время». **Цаппара х1аллай га ялагу хьюву бавц1уну бия.** «Некоторое время она еще стояла во дворе».

Повторяемость, в свою очередь, имеет подзначения «редко» и «часто». Слова и словосочетания со значением «редко» представляют собой наречия и наречные сочетания.

Нажагь- употребляется в двух значениях:

1. если, в случае
2. изредка, иногда

Нажа-мажагь образовано путем редупликации основ и заменой первого согласного на **-м** – это один из распространенных способов образования сложных слов [Эльдарова 2003]. Слово является синонимом **нажагь**, от которого отличается оттенком значения – признак выражен интенсивнее («очень редко», «весьма редко»)

Ч1умя-ч1умуйн «время от времени», **ца-ца ч1умал** «иногда, по временам».

Вполне определенную повторяемость выражают сочетания кратких числительных с существительными, обозначающими определенные отрезки времени: **зуруй цал** «один раз в месяц».

Повторяемость, многократность совмещает в своем значении и тему постоянства, и многократности зависимости от значения определяемых слов. К таким словам относятся наречия **даин**, **даинман** «всегда», **мудан** «всегда», **абадул-абадлий** «вечно».

Значение многократности, повторяемости имеют и наречия **ц1унил**, **ц1униц1а**, **ц1униц1акул** «снова», обозначая повторное действие, но они сочетаются с глаголами совершенного и несовершенного вида.

Краткость выражает и сочетание **ва ххуллухь** «в этот раз» (бук. «при этой дороге».

Сочетание типа **шиная шинайн** «из года в год», **зуруя зуруйн** «из месяца в месяц», построенные по модели «сущ. в исходном падеже суперэссива + сущ. в конечном падеже той же серии, могут обозначать как повторяемость, так и постоянность.

S. S u n g u r o v a (Makhachkala)

Ways of Expression of Repetition in Lak Language

The category of iterative verbs is the centre of designation of repetition and constancy in Lak language. Iterative aspect is formed from root by means of suffix "-**awa**-" (in infinitive). In reduced form suffix is used in Present and Past tenses of verbs and participle, which is productive stem of majority of finitive forms of iterative aspect [Eldarova 2000], e.g.: **uĉ-awa-n** - "to come" - Infinitive. **na uĉ-a-ra** (1 person singular) - "I come"- Present. **ta uĉ-a-j** (3 person singular)- "He comes"- Present. **ina uĉ-a-j-waw** (2 person singular) - "You came"- Past. **ta uĉ-a-j-wa** (3 person singular)- "He came" - Past.

All these forms of 3 person's subject and object are formed from basic particle of iterative aspect (**uĉajs,a** - "comming"), but form of 1st and 2nd person's subject- from stem of iterative with reduced suffix (**uĉawauĉa**). In Lak language repetition is grammatical category. But there are also lexical ways of expression of repetition. In this case adverbs and combinations of adverbs are usually used.

Adverbs of time in Lak language, as well as in other languages of different systems, express time of the action. Singling out semantic groups of adverbs of time in Lak language is in direct dependence from that which time of the action in relation to the neutral count-point (relatively to the moment of speech) is expressed and what differences of semantics arise at that moment [Mammaeva 1991]. In this regard adverbs of time in Lak language are divided into the following semantic groups:

a) adverbs, expressing time of the action in general: **ķint,ul** "in winter", **h,aqinu** "today", **dăxt,a** "in the afternoon", **ķuls,anu** "the year before", etc.

b) adverbs, expressing time, preceding time of the action. e.g.: **lax,ujaĉa** "from yesterday", **ĉ,ăniĉakul** "long before", **duķujaĉa** "from the last year".

c) adverbs, expressing time before which appears the action. These adverbs designate time of the limit of the action. e.g.: **ķjur,ılınin** "till the morning", **x,ıuwajinin** "till the night", **s,ut,ılınin** "till autumn".

The majority of the adverbs of time in modern Lak language are not differentiated by grammatical classes: **jala** "then", **caqni (ca-qini)** "in one day", "last time", **t,iyannu (t,i** "now", **γannu** "near"), "recently".

Among semantic groups, indefinite adverbs of time are of interest. Some indefinite adverbs of time have specific word-building structure, which has no systemic character: **ca zamanaj** "formerly", **(ta-ri-w//ta-jaw)** "formerly", **ta-bunugu//ta-bux'urchagu** "one day", **çitari** "any time", **ç,i-çitari** "at any undetermined time" (**-ç,i-** in repeated actions): **ca p,urt,uwu** "in the same time", **cap,ara h,ellaj** "some time", **cap,ara h,allaj ga jalagu qjuwu bawçunu bija** "For some time she was standing in the yard".

Repetition, in its turn, has submeanings "rarely" and "often". Words and word combinations with the meaning "rarely" represent adverbs and combinations of adverbs.

nažah- is used in 2 meanings:

- 1) if, in case of
- 2) sometimes, occasionally

naža-mažah- is formed by means of reduplication of stems and substitution of the first consonant to **-m-** is one of the widely used ways of building compound words [Eldarova 2003]. Word is synonym of "**nažah**", from which differs by its meaning - this feature is expressed more intensive ("very seldom", "very rarely").

çumuja-çumujin - "from time to time", **ca-ca çumal** - "some times, occasionally".

Repetition is also expressed by combinations of short numerals with nouns, expressing definite time: **zuruj cal** "once a month".

Repetition combines recurrence and constancy in its meaning depending on the meaning of the expressed words. To such words belong the following adverbs: **dain, daiman** "always", **mudan** "all the time", **abadul-abadlij** "forever".

The meaning of recurrence, repetition have also adverbs **çunil, çuniça, çuniçakul** "again", expressing repeating action, but they are combined with verbs of perfective and imperfective aspects.

Brevity is expressed by word combination **wa x,ullux'** "this time" (literary "by this way").

Combinations as **šinaja-šinajin** "from year to year", **zuruja-zurujin** "from month to month", built by the model "noun in the initial case of superessive +noun in the final case of that type" may express repetition and constancy other.

ნ. ს უ რ მ ა ე ა (თბილისი)

კვლავ მარტივი წინადადების მექანიზმის ცვლილების გამომწვევი ფაქტორების შესახებ ქართულში

1. სახელისა და ზმნის რიცხვში შეთანხმების საკითხში და, შესაბამისად, პირის მრავლობითობის ზმნაში ფორმალურად გამოხატვის პრინციპში ძველსა და ახალ ქართულს შორის მნიშვნელოვანი სხვაობაა. წერილობით წყაროებსა და დიალექტებში შემონახული ენობრივი ფაქტები გვეხმარება ამ მოვლენის თანდათანობითი განვითარების სურათის აღდგენასა და ცვლილებათა განმაპირობებელ მიზეზების ძიებაში.

2. რიცხვის ცნება მჭიდროდ არის დაკავშირებული პირის კატეგორიასთან. დაპირისპირება ერთისა და მრავლისა, მსოფლობითისა და მრავლობითისა, მოიაზრება ერთი პირის ფარგლებში. ქართული ზმნისათვის დამახასიათებელი მრავალპირიანობა, პოლიპერსონალიზმი გულისხმობს, რომ ზმნაში რეალურად (გარკვეული აფიქსით), თუ პოტენციურად (ნოლ-აფიქსით) სამივე პირი აღინიშნება, სუბიექტისაც და ობიექტისაც (არნ. ჩიქობავა).

მაგრამ, ძველი ქართული ენის ვითარებით, რელატიური ზმნის ფორმაში ასახულია ყველა პირმომართი პირის რომელიც და არა - ყველა პირის რიცხვი. სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა 'უფლებანი' პირის გამოხატვის საკითხში თანაბარია, მაგრამ რიცხვის გამოხატვის მხრივ – განსხვავებული. პირისა და რიცხვის კატეგორიების მარკირების პრინციპები განსხვავებულია.

ის წინააღმდეგობრიობა, რაც ძველ ქართულში პოლიპერსონალურ ზმნას ახასიათებს პირისა და რიცხვის მარკირების პრინციპში, გვესახება მთავარ მიზეზად მარტივი წინადადების მექანიზმში დღემდე მიმდინარე ცვლილებებისა.

3. გამოსატყულების პლანში პირსა და რიცხვს – ორ მჭიდროდ დაკავშირებულ კატეგორიას – შორის პრინციპული განსხვავებულობა ენის ფუნქციონირების პროცესში შემაფერხებელ ფაქტორად იქცევა იმ მხრივ, რომ ეწინააღმდეგება ენობრივი განვითარების მთავარ ტენდენციას – გამომსახველობით საშუალებათა ეკონომიურობისკენ სწრაფვას.

ქართულში ზმნის პოლიპერსონალიზმი იძლევა შესაძლებლობას ტექსტში (სამეტყველო სიტუაციასა და წერილობითში) პირის ნაცვალსახელების გამოტოვებისა, ისევე როგორც შესაძლებელია, არ განმეორდეს სახელი, რომელიც, აქტუალური დანაწევრების თვალსაზრისით, ცნობილ ინფორმაციას (თემას, ტოპიკს) წარმოადგენს (ა. კიზირია, ლ. ენუქიძე, ა. დავითიანი).

I და II პირთა გამოტოვება ისე ხშირია, რომ მათი ტექსტში პოზიტივობა სტილისტურ-ლოგიკურ დანიშნულებას იძენს. ცხადია, ძველ ქართულში ამ პროცესს ნაკლები გასაქანი აქვს – ობ. II პირისათვის (ზოგჯერ I პირისათვისაც) ეს შესაძლებლობა არსებობს მხოლოდ მხოლოდობით რიცხვში.

4. ბ-ნი არნ. ჩიქობავას მიერ მარტივი წინადადების ცვლილების ხელშემწყობ ფაქტორთა შორის (ინვერსიულობა, ანალოგია, გუ-ს ერთადერთ პრეფიქსად ქცევა ობ. I პირში, -ებ-იანი მრავლობითის გაბატონება, დიალექტობრივი ნორმა), ძირითადად მიჩნეულია ზმნის ინვერსიულობა, ხოლო „არაინვერსიული“ ზმნის ობიექტური II პირის სიმრავლის აღნიშვნა ახსნილია ინვერსიულ ზმნათა ანალოგიით.

თუ საკითხს იმ პოზიციიდან შევხედავთ, რომ ცვლილების სათავე ზმნის პოლიპერსონალიზმის წინააღმდეგობრივ ბუნებაში მდებარეობს და შიდაენობრივი პოტენცია მიმართულია პირისა და რიცხვის მარკირების პრიციპების შესაბამისობაში მოყვანისაკენ (რიცხვის გამოსატყვის წესის ცვლის გზით), მაშინ ანალოგიის კანონის შემოტანის საჭიროება იხსნება. ობ. I და II პირები ყოველთვის მარკირებულია მხოლოდობით რიცხვში, სამეტყველო სიტუაციაში ამ პირების შემოსვლა ზმნის ფორმაში სპეციალური მარკერის გაჩენით აღინიშნება და კანონზომიერია, რომ ეს უფლება მათ მოიპოვეს ახალ ქართულში მრავლობით რიცხვში. საგულისხმოა,

რომ წერილობით წყაროებში ერთდროულად ჩნდება ობ. II პირისა და ე. წ. ინვერსიულ ზმნათა მიცემითბრუნვიანი პირის მრავლობითის მარკირების ამსახველი ფაქტები (ნ. სურმავა).

5. ფორმალური საშუალებანი, რომელიც ახალი ფუნქციის - ობიექტურ პირთა სიმრავლის - გამოსახატავად იქნა გამოყენებული სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში, მიუთითებენ გამოხატვის ორ გზაზე. ეს გზებია:

ა) სუბიექტის მრავლობითის მონოფუნქციური -თ სუფიქსის დართვა ზმნის ფორმაზე. დასაწყისში ეს მექანიკური მართვა იყო, რაზეც მიგვანიშნებს წერილობით წყაროებში შემონახული ფორმები (მოგელისთ, მოგართვესთ, დაუპყრიესთ), ხოლო შემდეგ ფონეტიკური პროცესებისა და ზმნის სტრუქტურული მოდელის ზეწოლით (ზმნის ფორმაში პირის მრავლობითობის სუფიქსური მაწარმოებლისთვის ერთი ადგილის დაშვება) მორფოლოგიური ობ.-ის რიცხვის მაჩვენებელი ორგანულად შეერწყა ზმნის ფორმას.

ბ) მეორე გზაა სუბიექტის მრავლობითის მოდელის გამოყენება, სუბიექტის მრავლობითის ფორმათა გადააზრიანების, რეინტერპრეტაციის საფუძველზე, რაც უნდა დაწყებულიყო გარდამავალი ზმნის III სერიის ინვერსიულ ფორმებში და ე. წ. გარდაუვალ ინვერსიულ ზმნებში, ანუ იმ ზმნებში, რომელთა მორფოლოგიური ობიექტი მორფოლოგიურ სუბიექტზე ძლიერია და რომელნიც ძირითადად ობიექტური წყობის მიხედვით იცვლებიან.

ამ მოდელის რეალიზების სახე კარგად ჩანს აჭარული დიალექტისა და მასთან ახლომდგომი სამხრული კილოური ჯგუფის ვითარების მიხედვით, რომელთაც დღემდე შემონახეს ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი III სერიის მრავლობითის ფორმები მოდიფიცირებული ფუნქციით (შდრ.: სამხ. მათ იგი აქვანან, მუუკლავან, წეეყვანეს, ეგონეს და ძვ.: მას იგინი ჰქონან, მოუკლვან, წარეყვანნეს, ეგონნეს).

N. S u r m a v a (Tbilisi)

Again on Caused Factors of Changing of a Simple Sentence Mechanism in Georgian

1. There is noteworthy difference between the old and new Georgian, in a question of a number agreement of a noun and a verb and accordingly in a principle of formal expressing of a person plural in a verb. The language factors preserved in the written sources and dialects help us to restore gradually a developing picture of this phenomenon and to find the caused reasons of these changes.

2. Conception of a number is connected with a person category, opposition between one and many, singular and plural is considered within the limits of one person. Polypersonalism, characteristic for a Georgian verb means, that three persons of a subject and of an object are marked in a verb actually (by a certain affix) or potentially (by a zero-affix), (Arn. Chikobava).

But, according to Old Georgian situation quantity of all maked persons and not a number of all persons is reflected in a relative verbal form. The possibilities of a subject and an object is identical, but expressing a number – different. The marking principles of personal and number categories are different.

This opposition, which is characteristic for an Old Georgian polypersonal verb in a marking principle of a person and a number, we consider to be a main reason of the changes taking place in a simple sentence mechanism up today.

3. In an expressive aspect, a principal difference between a person and a number – two firmly connected categories, becomes an obstructive factor in a functioning process of a language to those point, that it opposes to a main tendency of a language development – striving of expressing means towards economy.

In Georgian, a verb polypersonalism gives possibility to omit personal pronouns in a text (in speech situation and in written one), like, as it is possible not to be repeated a noun, which, from the actual fragmentation viewpoint, represents well-known information (themes, topics) (A. Kiziria, L. Enukidze, A. Davitiani).

Omiting of I and II persons takes place so frequently, that their finding in a text has a stylistic and logical task. It is clear, that in Old Georgian this process has a less range – this possibility exists only in a plural for II obj. person

(sometimes for I person).

4. Among the contributing factors of changes took place in a simple sentence (inversivity, analogy, becoming of **gu-** as an only prefix of obj. I person, dominating of plural with **-eb**, dialectal norme), Arn. Chikobava mainly considers inversivity of a verb, and plural denoting an object II person of a "non-inversive" verb is explained by analogy of inversive verbs.

If we discuss this problem from the position, that a source of changes exists in contradictory nature of a verb polypersonalism and inner-language potency is aiming towards the turning the marking principles of a person and a number in relevance (through changing an expressing rule of a number), then the necessity of bringing a law of analogy is cancelled. I and II persons of an object are always marked in singular, occurring of these persons in a speech situation is denoted by appearing a special marker in a verbal form and it is natural, that this right they gained in New Georgian plural. It is noteworthy, that the reflecting facts of obj. II person and plural marking of a dative-cased person of so called inversive verbs occur simultaneously in the written sources. (N. Surmava).

5. The formal means which were used in a literary language and dialects for expressing a new function – expressing the plurality of object persons, point to two ways of expression. These ways are:

a) adding of subject plural mono-functional **-t** suffix to a verb form. At the beginning it was a mechanical parataxis to which the forms preserved in the written sources indicate (**mogelist, mogartvest, daupqriest**), and then through influencing of phonetic processes and verb structural model (in a verb form one place was allowed for a formative suffix of a person plurality) a forming of morphological object was organically fused with a verb form.

b) the other way is the using of a subject plural model on the basis of reinterpretation of subject plural forms, which might be begin in inversive forms of III series of transitive verbs and in so called intransitive inversive verbs or in those verbs, which morphological object is stronger than a morphological subject and which are basically changed according to objective structure.

Realization of this model is clearly seen according to situation of Acharian dialect and southern sub-dialectal group nearby it, which pre-

served plural forms of III series with modified function characteristic for Old Georgian (cf.: south. **mat igi akvanan, muuklavan, čieqvanes, egones** and old: **mas igini hkonan, mouklvan, čareqvannes, egonnes**).

მ. ს უ ხ ი შ ე ი ლ ი (თბილისი)

გარდამავალი ზმნური შესიტყვების რთულ ზმნებად გარდაქმნის პროცესის შესახებ ძველ ქართულში

ა. შანიძემ გარდამავლობის კვლევისას ყურადღება მიაქცია რთული ზმნების წარმოქმნაში გამოვლენილ მორფოლოგიურ, სინტაქსურ და ლექსიკურ თავისებურებებს ძველი ქართული ენის მასალის მიხედვით. საგანგებოდ იყო განხილული ის რთული ზმნები, რომელთა სახელურ კომპონენტად პირდაპირი დამატების ფარდი სახელი დასტურდება.

არსებითი ხასიათისა იყო დასკვნა რთული ზმნების სინტაქსური შესიტყვებიდან (მოცემულ შემთხვევაში, ზმნა-შემასმენლისა და პირდაპირი დამატების სინტაქსური წყვილიდან) წარმომავლობის შესახებ.

ასეთი სინტაქსური შესიტყვებები, ისევე, როგორც რთული ზმნები, უძველეს ხანმეტ ტექსტებშია წარმოდგენილი:

კაცმან ვინმე ყო პური დიდი (ლ. 14, 16)

არა რადთა ვყო ნებაჲ ჩემი (ი. 6, 38)

რომელი მე ნათელ-ვიდე, ნათელ-ხილოთ (მრ. 10, 39)

არა კაც-ხელა (მ. 5,21)...

სინტაქსური შესიტყვების (ზმნა-შემასმენლისა და პირდაპირი დამატების სინტაქსური წყვილის) რთულ ზმნურ შენაერთად გარდაქმნის ძირითადი პირობა ზმნა-შემასმენელთან მიმართებით პირდაპირი დამატების პრეპოზიციას:

წყალობა-ყო < ყო წყალობაჲ, ლოცვა-ყო < ყო ლოცვაჲ...

პირდაპირი დამატების ასეთ გადანაცვლებას ძველი ქართულის წინადადებაში სიტყვათგანლაგების ისტორიული ცვლა ადას-

ტურებს: ორპირიან გარდამავალ ზმნათათვის ძველი ქართულის ადრეული (ორიგინალური და ნათარგმნი) ძეგლების მიხედვით ძირითადი წყობაა ქვემდებარე – ზმნა-შემასმენელი – პირდაპირი დამატება, გვიანდელი პერიოდისათვის კი წამყვანი ხდება შემდეგი განლაგება: ქვემდებარე – პირდაპირი დამატება – ზმნა-შემასმენელი (ზ. სარჯველაძე, შ. აფრიდონიძე).

რთული ზმნების შემადგენელ კომპონენტთა, კერძოდ კი – სახელურ კომპონენტთა, მორფოლოგიური არაერთგვაროვნება ცალკეულ შემთხვევებში შესიტყვებიდან მათი წარმოქმნის მართებულობას აფიქსირებს. სახელურ კომპონენტთა ფორმობრივი დახასიათების თვალსაზრისით ძველ ქართულში, როგორც ცნობილია, ასეთი სურათი გვაქვს:

1. რთული ზმნების სახელური კომპონენტი ძირითადად ფუძის (წრფელობითი ბრუნვის) სახითაა წარმოდგენილი: შეურაცხ-ჰყოფდეს, ჳმა-სცემდეს, ჳმა-ყო, ბრძოლა-ყო, დაღად-ყო...

2. ზოგიერთი რთული ზმნის სახელური კომპონენტი I სერიის ფორმებში მიცემით ბრუნვაში დგას, II სერიაში კი ფუძის სახით დასტურდება: სიტყუას-ჰყოფს და სიტყუა-ყო, პატივს-უყოფს და პატივ-უყვნა, წამს-უყოფს და წამ-უყვნა...

3. ცალკეული რთული ზმნის სახელური კომპონენტი შეიძლება მიცემით ბრუნვაში იდგეს არა მარტო I, არამედ II სერიის ფორმებშიც: ამბორს-უყოფს, ამბორს-უყო მან...

4. რთული ზმნის სახელური კომპონენტი, ასევე იშვიათად, პარალელურად შეიძლება შეგვხვდეს როგორც ფუძის სახით, ასევე მიცემითი ბრუნვის ფორმითაც: ნათელ-გცემ || ნათელს-გცემ, ნათელ-გცეს || ნათელს-გცეს...

ვფიქრობთ, რომ სახელური კომპონენტის ფორმობრივი არაერთგვაროვნების ცალკეული გამოვლენა შესიტყვებათა რთულ ზმნებად გარდაქმნის თანმხლები პროცესია, კერძოდ, შესიტყვების სინტაქსური მექანიზმის მოშლის შედეგი – ზმნა აღარ მართავს სახელს ბრუნვაში და, ამდენად, სახელის ბრუნვის ფორმას სათანადო ფუნქცია აღარ ეძებნება.

რაც შეეხება ფაქტს, თუ რატომ შემოგვრჩა მაინცდამაინც მიცემითი ბრუნვის ფორმით ზოგიერთი რთული ზმნის სახელური

კომპონენტი, და, რაც უფრო არსებითია, რატომ განზოგადდა ის I სერიის მწკრივებშიც, ამის ახსნა შეიძლება იმ ტიპის რთულ ზმნებთან ანალოგიით, რომელთა სახელურ კომპონენტად ირიბი დამატება, ან მიცემით ბრუნვაში დასმული ადგილის გარემოება გვეკვლინება: ჯუარს-აცუ, თავს-ვიდებ, გულს-იდგინა...

M. S u k h i s h v i l i (Tbilisi)

On the Transformation of Transitive Verb-Combinations into Analytical Verbs in Old Georgian

In his research on transitivity A. Shanidze focused on the morphological, syntactic and lexical peculiarities of the analytical verb derivation on the evidence of the old Georgian linguistic material. Discussion about the question of analytical verbs the nominal-components of which were the equivalents of the direct objects was of a particular sort.

The important conclusion of the research dealt with the derivation of an analytical verb from a word-combination, particularly from the following one: verb-predicate – direct object.

These word-combinations similar to the analytical verbs were presented in the Khanmet Texts (the oldest Georgian literary documents):

A certain man was preparing a great banquet... (Luke, 14.16)

For I have come down ... not to do my will... (John, 6.38)

You will ... be baptized with the baptism I am baptized with... (Mark, 10.39)

Do not murder... (Matthew, 5.21).

Prepositional order, i.e. direct object precedes a verb, appears to be essential condition for the transformation of word-combination (syntactic pair) into the analytical verbal construction: *ყალობა-ყო < quo ყალობაჲ - he/she showed mercy, locwa-ყო < quo locwაჲ – he/she prayed.*

This kind of transference of direct object in the old Georgian sentence is reflected in the historical change of the word-order: on the evidence of the old Georgian literary monuments of the early period (both original and translated

works) bi-personal transitive verbs generally have the following order: subject – verb-predicate – direct object, but in the later period the order is as follows: subject – direct object – verb-predicate (Z. Sarjveladze, Sh. Apridonidze).

In some instances morphological heterogeneity of the components of the analytical verbs justifies their derivation from word-combinations. In old Georgian the forms of the nominal components of the analytical verbs are as follows:

1. Nominal-component of an analytical verb is usually a stem of a noun: *šeuracx-hqopdes* – *they were sneering*, **qma-scemdes** – *they were crying*, **qma-go** – *he/she gave a shout, he/she shouted*, **brzola-go** – *he/she fought a battle, he/she fought*, *γαγad-go* – *he/she cried*.

2. A number of nominal-components of the analytical verbs are in dative in the forms of the 1st series, but use a stem in the forms of the 2nd series: **siṭguas-hqops** : **siṭqua-go** – *he/she disputes* : *he/she disputed*, **paṭiws-ugops** : **paṭiwn-ugwna** – *he/she pays respect to smb.*: *he/she paid respect to smb.*, **ṭams-ugops** : **ṭam-ugwna** – *he/she gives the wink at smb.* : *he/she gave the wink at smb.*

3. Some nominal-components of the analytical verbs remain in dative in both the 1st and the 2nd series: **ambors-ugops** – *he/she gives smb. a kiss, he/she kisses smb.*, **ambors-ugo man** – *he/she gave smb. a kiss, he/she kissed smb.*

4. There are some rare examples where two different forms of the nominal-components of the analytical verbs can be found: stem form dative form: **natel-gcem** || **natels-gcem** – *I baptize you*, **natel-gces** || **natels-gces** – *They baptized you, he/she will baptize you*.

The paper suggests that the different depictions of the forms of the nominal-components accompany the transformation process of word-combinations into analytical verbs, namely, this is the result of the destruction of the syntactic mechanism of word-combination – a verb does not govern the case of a noun and therefore the form of the case of a noun does not have an appropriate function any more.

The reason of the fact that nominal-component of an analytical verb is preserved in the dative case and especially of generalization of the uses of dative in the 2nd series, might be explained on the analogy with the analytical verbs containing either an indirect object or an adverb of place in the dative as a nominal-component: **zuars-acu** - *crusify him!*, **taws-wideb** - *I undertake it*, **guls-idgina** - *he/she tried, made a try*.

რ. ს ხ ი რ ტ ლ ა ძ ე, მ. მ ა ნ ჯ გ ა ლ ა ძ ე,
თ. ტ ე ტ ე ლ ო შ ვ ი ლ ი (თბილისი)

ქართული ენის ფორმალიზებული მოდელი

„ენის მოდელირების ასოციაციის“ უმთავრეს მიზანს წარმოადგენს ქართული ენიდან უცხო ენაზე და უცხო ენიდან ქართულ ენაზე სათარგმნი პროგრამის შექმნა. ამ ამოცანის გადასაწყვეტად აუცილებელია ენის ფორმალიზებული მოდელის აგება.

ენის ფორმალიზაციის **პირველ ეტაპზე** მიზნად დავისახეთ ისეთი მოდელის შექმნა, რომელიც ქართული ენის ნებისმიერი სიტყვაფორმის აღწერის საშუალებას მოგვცემდა.

სიტყვაფორმათა სიმრავლე დავყავით ორ კატეგორიად – ზმნებად და არაზმნებად (ყველა მეტყველების ნაწილი გარდა ზმნისა).

ზმნის დამორფემებისთვის ვიყენებთ შემდეგ მოდელს:

- ა) ზმნისწინი – პრეფიქსი – ფუძე – სუფიქსი;
სახელისთვის კი – შემდეგს:
- ბ) ფუძე – სუფიქსები.

ზმნური ფუძეები, რომლებიც ერთნაირად ირთავენ ზმნისწინს, სხვა პრეფიქსსა და სუფიქსს, ხოლო სახელის შემთხვევაში – სუფიქსებს, ერთიანდებიან ერთ მოდელში.

მოდელი აღიწერება ორი სიმრავლით.

ზმნური ფორმებისთვის ეს სიმრავლეებია:

- ა. **ფუძეთა სიმრავლე;**
- ბ. **ზმნისწინი – პრეფიქსი – სუფიქსი** კომბინაციათა სიმრავლე.

არაზმნის შემთხვევაში:

- ა. **პირველ და მეორე ფუძეთა წყვილების სიმრავლე;**
- ბ. **პირველი (მეორე) ფუძის შესაბამის პრეფიქსთა სიმრავლე.**

აგებული გვაქვს 490 ზმნური და 72 სახელური მოდელი, რომლებიც, შესაბამისად, 28,982,157 და 108,761,163, სულ 137,743,320 განსხვავებულ სიტყვაფორმას აღარმოებენ.

მოდელის შესამოწმებლად დაგამუშავეთ ტექსტური კორპუსი, რომელიც 755,323 განსხვავებულ ლექსიკურ ერთეულს შეიცავს. ის სიტყვაფორმები, რომლებიც მოდელის ტესტირებისას სისტემამ ვერ ამოიცნო, დაყვავით ზმნებად, არაზმნებად და არასწორ ფორმებად. მათი ანალიზის საფუძველზე, საჭიროების შემთხვევაში, ხდება შესაბამისი მოდელის კორექტირება ან ახლის დამატება.

ენის ფორმალიზების პირველი ეტაპის ამოცანის გადაწყვეტამ საშუალება მოგვცა შეგვექმნა **ქართული ენის მართლწერის შემოწმებელი პროგრამა (ორთოგრაფიული სპელჩეკერი)**.

ქართული ენის ბუნება (აგლუტინაციური ტიპი) და სიტყვაფორმათა სიმრავლე ცხადყოფს, რომ დაგროვების მეთოდით ქართული ენის სპელჩეკერის შექმნა არაოპტიმალურია – იგი მოითხოვს 2-3 გიგაბაიტი მოცულობის სიტყვათა ბაზას, იმ დროს, როდესაც ენის ფორმალური მოდელით იმავე მასალის აღსაწერად საკმარისი აღმოჩნდა 13 მბ.

ენის ფორმალიზების **მეორე ეტაპზე** სხვადასხვა მახასიათებლების მიხედვით აღიწერება შემდეგი სიმრავლეები: **1. ფუძეები, 2. ზმნისწინი – პრეფიქსი – სუფიქსი** და **3. სუფიქსები**. მაგალითად, სახელურ ფუძეს "კაც" მიეთითება, რომ იგი არის არსებითი სახელი, სულიერი, ადამიანთა, კონკრეტული და საზოგადო, ხოლო "-მა" სუფიქსს – რომ იგი არის მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი; ახარებს ზმნური ფორმის შემთხვევაში კი მიეთითება, რომ "ა-ებს" პრეფიქს-სუფიქსი გამოხატავს პირველად კაუზაციას და გვაქვს მოქმედებითი გვარის, ნეიტრალური ქცევის, აწმყოს მწკრივის როგორც მხოლობითი (ის მას), ისე მრავლობითი რიცხვის (ის მათ) ფორმა. ფორმალიზების მეორე ეტაპის ამოცანის გადაწყვეტა საშუალებას იძლევა მოვახდინოთ წინადადების სინტაქსური ანალიზი. ამ ეტაპზე შემოვიფარგლეთ მარტივი გაუვრცობელი წინადადების ანალიზით.

ენის ფორმალიზება მუდმივი პროცესია და ჩვენი ჯგუფი მუშაობს როგორც პირველი, ისე მეორე ეტაპის სრულყოფაზე. ენის ფორმალიზებულ მოდელზე დაყრდნობით შევქმენით პროგრამული პაკეტი, რომელიც მოიცავს ქართული ენის ორთოგრაფიულ სპელჩეკერსა და ე.წ. ანალიზატორს. ანალიზატორის საშუალებით

მომხმარებელს შეუძლია დაამორფემოს სიტყვაფორმა, დაადგინოს სიტყვის გრამატიკული კატეგორია (რომელი მეტყველების ნაწილია, სახელის შემთხვევაში – რომელ ბრუნვაშია, ზმნის შემთხვევაში – უღლების რომელი ფორმაა და ა.შ), ასევე ამოიცნოს მარტივი გაუვრცობელი წინადადების წევრები (შემასმენელი, ქვემდებარე, პირდაპირი და ირიბი დამატებები).

პროგრამული პაკეტის ჩამოტვირთვა ხდება www.ena.ge ვებგვერდიდან, რომელზეც განთავსებულია ფორუმი, რაც მომხმარებელს საშუალებას აძლევს გამოთქვას საქმიანი შენიშვნები თუ სურვილები. მათი გათვალისწინება შეძლებისდაგვარად მოხდება პროგრამის მომდევნო ვერსიებში.

R. Skhirtladze, M. Manjgaladze,
T. Teteloshvili (Tbilisi)

Formalized Model of Georgian

Creation of a translating system from Georgian into a foreign language and vice versa is the main point of “Language modeling association”: Constructing of a formalized model is necessary for realizing this task.

On the **first stage** of language formalizing we aimed to create such model, which will give us opportunity to describe any Georgian word-form.

Multiplicity of word-forms we divided into two categories – verbs and non-verbs (all parts of speech except a verb).

For morpheming a verb we use the following model:

a) **preverb – prefix – stem – suffix**

and for a noun:

b) **stem – suffix.**

The verbal stems, to which a preverb, prefix and suffix are similarly added and a noun-suffix are jointed in one model.

A model is described according to two multiplicities.

For verbal forms these multiplicities are :

- a. **stem multiplicity ;**
- b. **multiplicity of preverb – prefix – suffix combination;**
for non-verb:
 - a. **multiplicity of pairs of the first and second stems;**
 - b. **multiplicity of relevant prefixes of the first (second) stem.**

We have created 490 verbal and 72 nominal models, which, accordingly form 28, 982,157 and 108,761,163, - in total 137,743,320 different word-forms.

For checking a model, we worked out a textual corps, which contains 755, 323 different lexical units. Those word-forms, which a system can not recognized during a model testing we divided into verbs, non-verbs and incorrect forms. On the basis of their analysis, if need be, correcting of a relevant model or adding a new one is carried out.

Fulfilling the first stage task of language formalizing gave us possibility to create a **spell-checking system of Georgian (orthographic spellchecker)**.

The nature of Georgian (agglutinative type) and multiplicity of word-forms make the fact clear, that creation of Georgian spell-checker through an accumulative method is non-optimum - it needs a words base of 2-3 gigabyte, while 13mb was sufficient for describing the same material through a language formal model.

On the **second stage** of language formalization, the following multiplicities are described according to different features; 1. **stems**, 2. **preverbs - prefix - suffix** and 3. **suffixes**. For example, to a nominal stem **kac** will be indicated that it is a subject, animate, humans', concrete and general; to **ma** suffix - that it is an ergative case marker; in the case of **a-xar-eb**s verbal form it will be indicated that **a-eb**s prefix and suffix express an initial causation and we have the form of an active voice, neutral version, singular (**is, mas**) as well as plural (**is, mat**) of a present screeve. Fulfilling the first stage task of language formalizing gives possibility to make a syntactic analysis of a sentence. In this case, we confined ourselves to analyse a simple non-expanded sentence.

Language formalization is a permanent process and our group is working to improve the first as well as the second stage. On the basis of a language formalizing model we created a programmic packet, which contains a Georgian orthographic spell-checker and so called analyzer. By means of an analyzer a user has a possibility to morpheme a word-form, establish a grammatical category of a word (what part of speech it is, in the case of a noun - in what case it

is, in the case of a verb - which form of conjugation it is, etc.), also he/she can recognize members of a simple sentence (predicate, subject, direct and indirect objects).

Unloading of a programme packet is carried out from **www.ena.ge** web page, on which a forum is placed and gives an user opportunity to express essential notes and wishes. We take them into account in the following program versions as far as possible.

М. О. Т а и р о в а (Махачкала)

Роль долгих гласных в оформлении падежных аффиксов рутульского языка

В системе вокализма рутульского языка представлены обычные, умляутизированные, фарингализованные и долгие звуки. В алфавит рутульского языка долгие гласные не включены, они передаются двойными графемами на письме, в транскрипции их оформляют диакритическим знаком: **халаа** «из дома», **ригыы** «на двери», **кьулуу** «на голове».

Долгота-краткость гласных для исследуемого языка – признак смыслоразличительный: **дама** «в лесу, в лес» – **дамаа** «из леса».

В рутульском языке наблюдаются случаи использования долгих фарингализованных гласных: **рыкъааI** «с дороги», **мукъууI** «на селе, на село» и т.д.

Исследуя случаи использования в рутульском языке долгих гласных, мы пришли к заключению, что чаще всего они связаны с тремя грамматическими фактами: 1) различением падежных форм в сериях местных падежей; 2) оформлением наречий с пространственной семантикой локализации где-либо или удаления откуда-либо: **аа** «внизу» – **аала** «снизу», **уу** «наверху» – **уула** «сверху», **мидаа** «отсюда» и т.д.; 3) оформлением глагольных превербов с пространственной семантикой удаления откуда-либо, ср.: **гихири** «положить (под что-либо)» – **геетIири** «извлечь (из-под чего-либо)», **лихьири** «положить (на что-либо)» –

леетИри «снять, убрать (с чего-либо)» и т.д.

Таким образом, можно сделать вывод об активном участии долгих гласных в передаче пространственной семантики.

В системе падежей рутульского языка 6 серий падежей, в составе которых по 2 падежа – совпадающий формально эссив/латив и аблатив. Оппозицию по долготе/краткости мы обнаруживаем во всех шести сериях местных падежей, причем эта оппозиция отражена и в падежных вопросах:

Падежи I серии – инэссив/инлатив, инаблатив – отвечают на вопросы: **гыли?** (в чем? во что?) – **гыл'аа?** (из чего?).

Падежи II серии – суперэссив/суперлатив и супераблатив – отвечают на вопросы: **гялыы?** (на ком? на кого?) – **гялыыла?** (с кого?); **гыдыы?** (на чем? на что?) – **гыдыыла?** (с чего?).

Падежи III серии – адэссив/адлатив, адаблатив – отвечают на вопросы: **гялда?** (у кого? к кому?) – **гялдаа?** (от кого?); **гыдиде?** (около чего? к чему?) – **гыдидаа?** (от чего?).

Падежи IV серии – постэссив/постлатив, постаблатив – отвечают на вопросы: **гялыхда?** (за кем? за кого?) – **гялых'лаа?** (из-за кого?); **гыдыхда?** (за чем? за что?) – **гыдых'лаа?** (из-за чего?).

Падежи V серии – контэссив/контлатив, контаблатив – отвечают на вопросы: **гялык'?** (в соприкосновении с кем?) – **гялык'лаа?** (от положения соприкосновения с кем?); **гыдик'?** (в соприкосновении с чем?) – **гыдик'лаа?** (от положения соприкосновения с чем?).

Падежи VI серии – субэссив/сублатив, субаблатив – отвечают на вопросы: **гялыхьде?** (под кем? под кого?) – **гялык'лаа?** (от положения соприкосновения с кем?); **гыдыхьде?** (под чем? под что?) – **гыдик'лаа?** (от положения соприкосновения с чем?).

Приведенные выше примеры, за редким исключением, демонстрируют одну тенденцию: финальному гласному локативно-направительного падежа соответствует долгий финальный гласный исходного падежа. Эта последовательность не сохранена во II серии, где локативно-направительный падеж уже содержит в составе долгий гласный, повторяющийся затем и в исходном падеже: **кьулуу** «на голове, на голову» – **кьулуула** «с головы»; **халыы** «на доме, на дом» – **халлыыла** «с дома» и т.д.

Формы V локативно-направительного падежа содержат в финальной позиции не гласный, а палатализованный согласный звук, но в форме исходного падежа выявляется долгий гласный: **масалык** «в соприкосновении со стеной, по направлению в состояние соприкосновения со стеной» – **масалыклаа** «от положения соприкосновения со стеной».

VI серия не имеет специального формально выраженного исходного падежа – она использует в качестве исходных формы V исходного падежа, приспособленные к семантике VI серии: **халыхьде** «под домом» – **халыклаа** «из-под дома».

I падеж, имеющий значение удаления из чего-либо, образуется он посредством аффиксов, представляющих собою долгие гласные – **-аа (-аа1), -яя**. Формант **-аа** оформляет I падеж некоторых существительных и всех других склоняемых частей речи единственного числа: **дам-аа** “из леса”, **кьухьдыд-аа** “из большого”, **хьудд-аа** “из пяти” и т.д. Аффикс **-аа1**, как правило, оформляет I падеж существительных, в прямой основе которых содержится фарингализованный гласный: **му1къ** «село» – **мукь-аа1** “из села”. Аффикс **-яя** характерен для некоторых существительных с финальными согласными: **рак** «дверь» – **риг-яя** «из двери», **кьул** «голова» – **кьул-яя** «из головы» и т.д. В формах слов **т1или-яя** “из пальца”, **мири-яя** “из речки” имеет место аффикс **-аа**, следующий за вставочным элементом **-й-**: [т1или-й-аа], [мири-й-аа] и т.д.

Мы полагаем, что для латива I серии в рутульском языке реконструируемой формой является форма на **-ъ**: **хала** «в доме» – ***халаъ** «в дом», **багъди** «в саду» – ***багъдиъ** «в сад» и т.д. Основанием для этой гипотезы является выражение семантики этого падежа – направления внутрь чего-либо – наречием **аъ** «внутри» и превербом **ъв-** (**ъаьшун** «наполнять что-либо», **ъыъын** «наливать во что-либо» и т.д.), содержащими в своей структуре компонент **-ъ**.

Вообще структура наречий, выражающих семантику, аналогичную значениям местных падежей (а именно – лативов), позволяет говорить о наличии в финале аффиксов лативов компонента **-ъ**: **аъ** «внутри», **саъ** «вниз», **лаъ** «наверх», **хъуъ** «назад», **хьуъ** «вперед» и т.д.

Долгие гласные в рутульском языке являются звуками вторичного образования. Факты языка позволяют резюмировать, что они возникли в результате определенных фонетических изменений: 1) как возмес-

тительная долгота в результате утери смежного согласного: **дааIви** (**даIгъви**) «война»; 2) как результат выпадения интервокального согласного и слияния двух гласных: **шеер** (**шегъер**) «город».

В свете вышеизложенного возникает предположение, что и в случае с падежными аффиксами имеет место случай возмездительной долготы в результате утери смежного согласного, в роли которого реконструируется звук **-ъ**.

M. T a i r o v a (Makhachkala)

Role of Long Vowels in Registration of Case Affixes in Rutul Language

In system of vocalism of the Rutul language are presented usual, umlauting, pharyngaling and long sounds. Long vowels are not included in the alphabet of the Rutul language, they are transferred by double graphemes on the letter, and they make out a diacritical sign in a transcription: **halaa** "from a house", **rigii** "on a door", **kuluu** "on a head".

Longitude-brevity of vowels for investigated language is an attribute sense differentiating: **dama** «in a wood, to a wood» - **damaa** "from a wood". In Rutul cases of using long pharyngalized vowels are observed: **rikaal** "from road", **mukuul** "on a village, on a village", etc.

Investigating cases of use of long vowels in Rutul language, we have come to conclusion, that more often they are connected with three grammatic facts: 1) distinction of case forms in series of local cases; 2) registration of adverbs with spatial semantics of localization somewhere or removals whence-or: **aa** "below" - **aala** "from below", **uu** "above" - **uula** "from above", **midaa** "from here" etc.; 3) registration verbal closeverbals with spatial semantics of removal whence-or, eg.: **gihiri** "to put (under something)" - **gietiri** "to take (from under something)", **lihiri** "to put (on something)" - **leetiri** "to remove, clean (from something)", etc.

Thus, it is possible to draw a conclusion on active participation of long

vowels in transfer of spatial semantics.

In system of cases of Rutul language of 6 series of cases, in structure of which there is 2 cases - conterminous formally essive/lative and ablative. We find out opposition in all six series of local cases on a longitude/brevity, and this opposition is reflected either in the case questions:

Cases of the first series - inessive/inlative and inablative – answer to questions: **gili?** (in what? into what?) - **gilaa?** (from what?).

Cases of the second series - a superessive/superlative and superablative answer to questions: **gialii?** (on whom? to whom?) - **gialiila?** (from whom?); **gidi?** (on what? to what?) - **gidiila?** (from what?).

Cases of the third series - adessive/adlative, adablative – answer to questions: **gialda?** (at whom? to whom?) - **gialdaa?** (from whom?); **gidide?** (about what? to what?) - **gididaa?** (from what?).

Cases of the fourth series - postessive/postlative, postablative – answer to questions: **galihda?** (after whom? for whom?) - **galihlaa?** (because of whom?); **gidihda?** (behind what? for what?) - **gidihlaa?** (because of what?).

Cases of the fifth series - contessive/contlative, contablative - answer to questions: **gialik?** (in contact with whom?) - **gialiklaa?** (from position of contact with whom?); **gidik?** (in contact with what?) - **gidiklaa?** (from position of contact with what?).

Cases of the sixth series - subessive/sublative, subablative – answer to questions: **galihdie?** (under whom? to whom?) - **gialiklaa?** (from under what?); **gidihdie?** (under what? to what?) - **gidiklaa?** (from what?).

The examples given above, with rare exception, show one tendency: long final public an initial case corresponds to the final public locative-determined case. This sequence is not kept in 2-nd series where locative-determined case already contains in structure of long public, repeating then in an initial case: **ku-luu** "on a head, on a head" - **kuluula** "from head"; **halii** "on a house, to a house" - **haliilaa** "from house", etc.

Forms of the 5-th locative-determined case contain not vowel in a final position, but a palatalized consonant, but in the form of an initial case comes long public: **masalik** "in contact with a wall, in direction in contact with wall" - **masaliklaa** "from position of contact with a wall".

The 6-th series has not a special formally expressed initial case - it uses as initial forms of the 5-th of an initial case adapted for semantics of the 6-th se-

ries: **halihde** "under a house" - **haliklaa** "from under house".

The first series of an initial case, which has the meaning of removals from something, is formed by means of the affixes, representing by itself long vowels **-aa (-aal),-yaya**. Formant **-aa** makes out the first series of an initial case of some nouns and all other declined parts of speech of a singular: **dama -aa** "from wood", **kuhdid-aa** "from big", **hudid-aa** "from five", etc. the Affix **-aal**, as a rule, makes out the first series of an initial case of nouns in which contains a pharyngalized vowel: **muk** "village" – **muk-aal** "from village". The affix **-yaya** may have some nouns with final consonants: **rak** "door" - **rigiaa** "from door", **kul** "head" - **kul-yaya** "from head", etc. In forms of words **tiliyaya** "from a finger", **muri-yaya** "from river" has the affix **-aa**, following after the inserted element **-i** : **[tili-i-ya]**, **[miri-i-ya]**, etc.

We suggest, that for lative of the first series in Rutul language the reconstructed form is the form on **-ъ** (obstruent consonant): **hala** "in a house", **hala-ъ** "to a house", **bagdi** "in a garden" - **bagdi-ъ** "to a garden", etc. The basis for this hypothesis is expression of semantic of this case - direction into something - an adverb **аъ** "into" and preverb **-ъv** (**аъvshun** "to fill something", **ъъin** "to pour in something" etc.), containing in the structure the component **-ъ**.

In general, the structure of the adverbs expressing the semantics, similar to the meaning of local cases (namely - latives), allows to speak about presence in the ending of affixes of latives of the component **-ъ**: **а-ъ** "into", **la-ъ** "upward", **sa-ъ** "downwards", **la-ъ** "upwards", **huu-ъ** "backwards", **hiu-ъ** "forward" etc.

Long vowels in Rutul language are the sounds of secondary formation. The facts of language allow to summarize, that they have resulted from the certain phonetic changes: 1) as a compensatory longitude as a result of the fall of adjacent concordant: **diyavi (diyagvi)** "war"; 2) as result of loss intervocalic consonant and merges of two vowels: **sheer (sheger)** "city".

In a view of the above-stated there is an assumption, as in case of with case of affixes take place the case of a compensatory longitude in a result of the fall of adjacent consonant in which role of the sound **-ъ** is reconstructed.

Х. Т. Та о в, А. Х. Та о в а (Нальчик)

Некоторые аспекты нормативности кабардинского литературного языка

Как показывает история старописьменных языков (грузинского, русского, английского и др) формирование литературного языка занимает довольно длительное время. Кабардинский литературный язык относится к группе младописьменных языков. Естественно, что окончательное становление кабардинского литературного языка нельзя считать завершенным. Имеются определенные структурные признаки, типологически свойственные многим языкам, не имеющим давних письменных традиций. В первую очередь заметным признаком этого типа относится наличие ряда вариантных форм на разных уровнях языковой структуры в течение определенного периода становления и развития литературного языка. Источником языкового варьирования являются территориальные диалекты и говоры, постоянно обогащающие литературный стандарт новыми единицами. Речь идет, прежде всего, о лексическом уровне литературного языка, развивающегося на базе живых диалектов и говоров (А.С. Чикобава). Поэтому, естественно, что базовый диалект (диалект Большой Кабарды) не может быть единственным источником существования и развития кабардинского литературного языка, если язык имеет живые диалекты и говоры и окружен ими. Это вовсе не означает, что кабардинский язык не имеет своих кодифицированных форм в области фонетики, грамматики и лексики и вбирает в себя диалектные особенности независимо от их значимости и функционального статуса.

Однако наличие определенного количества вариантных норм (особенно на лексическом уровне) является нормальным для любого младописьменного языка, который в конечном итоге (после определенного периода сосуществования конкурирующих и функционально однотипных единиц) отбирает свои варианты из синонимических рядов.

Другим типологическим признаком младописьменных языков, в том числе кабардинского литературного языка, является определенные различия между устной и письменной формами реализации лингвистических единиц разных уровней.

Давно замечено, что различия между двумя формами существования языка – устной и письменной – более значительны в младописьменных языках по сравнению со старописьменными языками. И в данном случае расхождения между устной и письменной формами существования литературного языка во многом обусловлены влиянием живых диалектов и говоров.

Не требует особых пояснений тот факт, что любой литературный язык оказался бы мертвым и законсервированным, если бы он существовал только в одной письменной форме.

Литературный язык питается и развивается за счет устной формы его существования, в значительной мере, опирающейся на живые диалекты и говоры (А.С.Чикобава).

С другой стороны, кабардинский литературный язык оказывает воздействие на диалекты и говоры. Однако нивелирующее влияние литературного языка на диалекты и говоры ощущается не в одинаковой степени и интенсивности.

Воздействию литературного языка подвергается не только словарный состав, но также звуковая и грамматическая системы диалектов и говоров. Но более упорно держатся фонетические особенности, но и они постепенно уступают место фонетическим явлениям, свойственным литературному языку.

Одним из путей выхода диалектной лексики за пределы того или иного диалекта или говора является использование ее в художественной литературе. Диалектная лексика может использоваться не только в речи действующих лиц, но и в авторской речи. В ней литературный язык часто переплетается с диалектными словами, способствуя созданию индивидуального авторского стиля.

Использование диалектной лексики, идиом, архаизмов и инноваций, функционирующих в разговорной речи, делает художественное произведение выразительным, колоритным, живым.

Письменный язык вообще однообразнее устного, в нем меньше как архаизмов живого языка, так и инноваций, широко бытующих в последнем.

Развиваясь в прошлом более или менее обособленно друг от друга и более естественно, чем литературный язык, диалекты и говоры способны

сохранить в течение длительного времени такие языковые явления, которые в прошлом были присущи всему языку или же иногда в том или ином диалекте или говоре могут наблюдаться также факты, которые остаются нехарактерными для языка в целом, представляя собою более последовательно, чем в литературном языке, проводимую инновацию.

Kh. T a o v, A. T a o v a (Nalchik)

Some Aspects of Kabardian Literary Language Normativity

As the history of old-written languages shows (Georgian, Russian, English and others), formation of a literary language takes rather long time. Kabardian literary language belongs to group of young-written languages. It is natural, that final becoming of Kabardian literary language cannot be counted completed. There are the certain structural attributes; they are typologically peculiar to many languages, which do not have old written traditions. First of all, the presence of some alternative forms at different levels of language structure during the certain period of becoming and development of a literary language belongs to an appreciable attribute of this type. Sources of a language variation are territorial dialects which constantly enrich the literary standard with new units. We speak, first of all, about a lexical level of the literary language developing on the basis of alive dialects (A.S.Chikobava). Therefore it is natural, that the base dialect (a dialect of Big Kabarda) can not be a unique source of existence and development of a Kabardian literary language if the language has alive dialects and is surrounded with them. It does not mean that Kabardian language has no codified forms in the field of phonetics, grammar and lexicon and incorporates dialect features independently of their importance and the functional status.

However, presence of the certain quantity of variation norms (especial at a lexical level) is normal for any young-written language, which finally (after the certain period of coexistence of competing and functionally same units) selects its own variants from synonymic rows.

Other typological attribute of young-written languages, including a

Kabardian literary language, is the certain distinctions between educational and written forms of linguistic units realization of different levels.

For a long time it is noticed, that distinctions between two forms of language existence - oral and written - are more significant in young-written languages than in old-written ones. And in this case divergences between oral and written forms of literary language existence are caused by influence of alive dialects in many respects.

That fact that any literary language would appear dead and inhibited if it existed only in one written form does not demand special explanatory.

The literary language develops due to the oral form of its existence, appreciably, basing on alive dialects. (A.S.Chikobava).

On the other hand, Kabardian literary language influences dialects. However, leveling influence of a literary language on dialects is felt not to the same extent and intensity.

Not only dictionary structure, but also sound and grammatical systems of dialects are exposed to influence of a literary language. But phonetic features keep more persistently, but also they gradually give up the place to phonetic influences peculiar to a literary language.

One of ways of an output of a dialect lexicon for limits of this or that dialect is its use in fiction. The dialect lexicon can be used not only in speech of characters, but also in author's speech. The literary language is frequently bound with dialect words in it, promoting creation of individual author's style.

Use of dialect lexicon, idioms, archaisms and the innovations functioning in informal conversation, makes a work of art expressive, picturesque, and alive.

The written language in general is more monotonous than oral, there are less both archaisms of alive language in it, and the innovations widely occurring in last.

Developing in the past more or less separately from each other and more naturally, than the literary language, dialects are capable to keep for a long time such language phenomena which in the past were inherent in all language. Or sometimes the facts which remain uncharacteristic for language as a whole can be observed also in this or that dialect, representing themselves is more consecutive, a spent innovation than in a literary language.

თ. უთურგაიძე (თბილისი)

ობიექტთა მარკირებისათვის ქართულ ზმნაში

არნ. ჩიქობავას კოორდინაციის თეორიის ზოგიერთ კითხვას გვიან გაეცა პასუხი, კერძოდ, ამას: „ძველი ქართულის გარდამავალ ზმნაში შეიძლება აღინიშნებოდეს მრავლობითი რიცხვი ობიექტისა, პირი კი აღუნიშნელი რჩებოდეს?“

ამ კითხვას დადებითი პასუხი გაეცა, რის საფუძვლადაც მიჩნეულ იქნა პიროვანი უღლების კლასოვანი უღლებიდან წარმოშობა: „კლასოვანი უღვლილება გარდამავალი ზმნისა აღნიშნავს ობიექტს სახელობითს ბრუნვაში – მის კლასსა და მრავლობითობას, პირს კი – არა“. შესაბამისად, პიროვანი უღვლილების მქონე ქართულში, სადაც „დადასტურდა კლასოვანი უღვლილების კვალი“, „მოიხსნა საკითხი ორი ობიექტის პირის აღნიშვნისა... გარდამავალ ზმნაში; გასაგები გახდა, რატომაა, რომ გარდამავალი ზმნის სუბიექტურ-ობიექტურ უღვლილებაში შეიძლება გვექნდეს სუბიექტისა და მხოლოდ ერთი ობიექტის პირის ნიშანი, ორი ობიექტის პირი კი ზმნაში ერთად არ დასტურდება“ (არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, თბ., 1968, გვ. 013; პირველი გამოცემა 1926წ.).

კოორდინაციის თეორია ფრიად მნიშვნელოვანია ქართული ენის სინტაქსისათვის როგორც მეთოდოლოგიურად, ისე კვლევის შედეგების მიხედვით. ქვემოთ წარმოდგენილი დებულებები, ჩვენს აზრით, ემსახურება ამ თეორიის დახვეწას.

განვიხილავთ „მეორე MO-ს“, ანუ სამპირიანი ზმნის პირდაპირ ობიექტს, რომელსაც კოორდინაციის თეორიაში ეწოდება „უმცირესი კოორდინატი“, რადგან შეუძლია მხოლოდ ზმნის შეთანხმება რიცხვში („ოდენ რიცხვი აღნიშნება“), პირში კი ვერ მართავს ზმნას. ეს დებულება, უპირველეს ყოვლისა, იწვევს თეორიულ რეპლიკას: თუ „მეორე MO-ს“ ორობიექტიან ზმნაში არ შეუძლია ზმნის მართვა პირში, გაუმართლებელია სამპირიანი ზმნის დაშვება ქართულში – არამარკირებული აქტანტი პირად ვერ ჩაითვლება.

ძველი და თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენისა და დიალექტთა მონაცემებზე დაყრდნობით მეორე და არსებითი ხასიათის რეპლიკაა: პირდაპირ ობიექტს სამპირიან ზმნაში **უთუოდ** ჰქონდა და აქვს დღესაც თავისი ნიშანი. ის, რომ სამპირიან ზმნაში ერთდროულად არ არის წარმოდგენილი **ორივე ობიექტის** (O^{ind} და O^d) ნიშნები, მორფოლოგიური ცვლილების შედეგია და არა მორფოლოგიური ფაქტი: სამპირიან ზმნაში ამ ობიექტთაგან ერთ-ერთი ყოველთვის მესამე პირშია და მისი ნიშანი მარკირებული მეორე ობიექტის ნიშნის, ზმნისწინისა და ფუძისეულ თანხმოვანთაგან წარმოქმნილ კომპლექსებში **ყოველთვის იკარგება** ფონემათა არაბუნებრივ კომბინაციათა გამარტივების მიზნით. ეს ნიშანი ხომ გამოსატყუელია /ჰ/ ფონემით, რომელიც ნებისმიერ სხვა თანხმოვანთან კომბინაციაში ვერ შედის ერთი მორფემის ფარგლებში; მაგალითად, „განმაშორა მე სიყუარულსა ქრისტესსა“ (I 68, 24)¹. წინადადების ზმნის სრული ფორმა მორფოლოგიური ცვლილების გარეშე უნდა ყოფილიყო *განმჰშორა (გან-მ-ჰ-აშორ-ა), სადაც ირიბი ოქიექტის ნიშანი იქნებოდა {ჰ-}, რომელიც ზმნისწინის /ნ/-სა და პირდაპირობიექტური პირის მ-ს (O_1^d) მომდევნოდ /ნმჰ/ კომპლექსს ქმნის და არასოდეს რეალიზდება. [შდრ. *მო-გ-ვალ, სადაც გ- (S_1) არასოდეს ყოფილა წარმოდგენილი, მიუხედავად იმისა, რომ ყოველთვის ივარაუდებოდა და ივარაუდება]. მაშასადამე, „განმაშორა“ გრამატიკულად ჩაიწერება გან-მ-Ø-აშორ-ა სახით, სადაც /Ø-/ არის O_3^{ind} -ის {ჰ-} მორფემის პოზიციური ვარიანტი.

„განმაშორა“ წარმოდგენილ წინადადებაში არის სამპირიანი ზმნა; მასში მატერიალურად მარკირებულია „მეორე MO“, ირიბი ობიექტი კი ნულოვანი ალომორფით არის წარმოდგენილი. ასევე ბუნებრივია ძველი ქართულის სამპირიან ზმნაში მატერიალურად მარკირებული იყოს ირიბი ობიექტი, ხოლო ნულოვანი ალომორფით წარმოდგეს მის გვერდით O_3^{ind} , ანუ „მეორე MO“ მესამე

¹ საილუსტრაციო მასალაში რომაული რიცხვები მიუთითებენ აგიოგრაფიული ძეგლების ტომებზე.

პირში; მაგალითად: „დამსხნა წმიდანი კელნი მკართა ზედა ჩემთა“ (I 113, 2572v).

დამსხნა ← *დამჰსხნა (და-მ-ჰ-სხნ-ა), სადაც მ- პირველი ირიბობიექტური პირის ნიშანია, ხოლო ჩავარდნილი *ჰ- პირდაპირი ობიექტის ნიშანია მესამე პირში, რომელიც დაიკარგა ფონემათა /მჰსხნ/ არაბუნებრივ კომპლექსში.

შეიძლება დავასკვნათ: „მეორე MO“ ისევეა მარკირებული სამპირიან გარდამავალ ზმნაში, როგორც ორპირიან გარდამავალში, მაშასადამე, სამპირიან გარდამავალ ზმნაშიც იგი „დიდ კოორდინატს“ წარმოადგენს და არა „მცირე კოორდინატს“. ჩვენი დებულებების საილუსტრაციოდ მოგვყავს რამდენიმე მაგალითი:

„შენ ქუეყანამან მსხუერპლად მიგიპყრა ღმერთსა“ (I 80, 5);

„ვერაგინ განმაშოროს მე სიყუარულსა შენსა“ (I 43, 26);

„ღმერთმან განგუაშორნა ტაძარსა“ (I 145, 7);

„მიმცა მე კვლთა მისთა დედაკაცმან მან“ (I 114, 20) და სხვ.

T. U t u r g a i d z e (Tbilisi)

Towards the Marking of Objects in a Georgian Verb

To some questions of Arn. Chikobava’s theory of coordination were answered later, in particular: “Can a **plural** of an object be marked in an old Georgian transitive verb and a **person** – can not?”

A **positive answer** was given to this question, on the basis of which origination of personal conjugation from class conjugation was considered: “A class conjugation of a transitive verb marks an object in a nominative case – its class and plurality and not a person”. Accordingly, in Georgian having a personal conjugation, where “a trace of a class conjugation was attested”, “the question of marking a **person of two objects** in a transitive verb was cancelled...; it was clear, why a personal marker of a **subject** and only **one object** may occur in a subjective and objective conjugation of a transitive verb, a **person** of two ob-

jects is not attested in a verb together” (Arn. Chikobava, “Problem of a Georgian simple sentence”, Tb., 1968, p.013, first publication, 1926).

A coordinative theory is very important for Georgian syntax according to methodologically as well as the results of research. We believe, that the below mentioned assumptions serves to improve this theory.

We will discuss the “second MO” or a **direct object of a tri-personal verb**, which is called ‘the smallest coordinative’ in the theory of coordination, as **it can only agree a verb with plural** (“**oden ricxvi ayenišneba**” – “... only a number is marked”), and it can not govern a verb in person. This assumption, first of all, causes a theoretic replication: if “the second MO” in a verb with two-objects can not govern a verb in a person, it is unjust the existing a tri-personal verb in Georgian – an unmarked actant can not be considered as a person.

On the basis of the data of the old and modern Georgian literary language and dialects there is the other and essential replication: **in a tri-personal verb a direct object undoubtedly had and has even today its marker**. The fact, that the markers of **both objects** (O^{ind} and O^d) do not occur **simultaneously** in a tri-personal verb – is a result of **morphonological changes** and not a **morphological fact**: in a tri-personal verb, from these objects one of them is always in the 3rd person and its marker **is always lost** in the complex originated from a marker of a marked object, a preverb and a stem consonant **with a goal of simplifying of unnatural combinations of phonemes**. This marker is expressed by a /h/ phoneme, which can not occur in any consonant combination in a limit of one morpheme; e. g. “**ganmašora me siqvarulsa kristessa**” (I, 68, 24)¹ - without a morphonological change a full form of the verb of this sentence must be ***ganmhašora (gan-m-h-ašor-a)**, where a marker of an indirect object would be [h], which forms / **n m h**/ complex following of a preverb /n/ and a direct object person marker /m/ (O_1^d) and it is not never realized [cf.: ***mo-v-val**, in which **v** – (S_1) was not never represented, although it was always assumed and is assumed). Thus, **ganmašora** will grammatically be recorded as **gan-m-∅-ašor-a**, in which /∅/ is a positional variant of /h/ of O_3^{ind} .

The verb **ganmašora** in the given sentence is a tri-personal verb. The “second MO” is materially marked in it and an indirect object is expressed by a

¹ Roman numbers in an illustrative material indicate to the volumes of hagiographic literatural monument.

zero allomorph. The fact, that an indirect object in old Georgian tri-personal verb is marked materially and O_3^d is expressed by a zero allomorph next to it or the “second MO” in the 3rd person, is natural; e. g.: “**d a m s x n a čmidani xelni mxarta zeda čemta**” (I 113, 2572); **d a m s x n a** ← ***damhsxna (da-m-h-sxn-a)** in which **m-** is a first personal marker of an indirect object and a lost ***h-** is a third personal marker of a direct object, which was lost in an unnatural complex of phonemes /**mhsxn**/.

Finally, we can conclude: the “second MO” is as marked in a tri-personal transitive verb as in bi-personal transitive one; thus, even in a tri-personal transitive verb it is a “big coordinative” and not a “small coordinative”. In order to illustrate our assumption, we bring some examples:

“šen kueqanaman msxuerplad migipqra γmertsā” (I 80, 5).

“veravin ganmašoros me siquarulsa šensa” (I 43, 26).

“γmertman ganguašorna tazarsa” (I 145, 7).

“mimca me qelta mista dedakacman man” (I 114, 20) and so forth.

B. O u t t i e r (Paris)

Some Notes on Udi Loan-Words and Udi-Bats Isoglosses

A few years ago, in a Festschrift for Winfried Boeder, W. Schulze proposed fifty-six lexemes considered as loan-words in Udi from Armenian. It is worth to pay attention to them.

In the second part of my paper, I would like to propose some new Udi-Bats (Tsova-Toushian) isoglosses.

ბ. უ ტ ი ე (პარიზი)

რამდენიმე შენიშვნა უდიური ნასესხობებისა და უდიურ-ბაცბური იზოგლოსების შესახებ

რამდენიმე წლის წინ, ვინფრიდ ბოედერის კრებულში, ვ. შულცემ წარმოადგინა სომხურიდან ნასესხები ორმოცდათექვსმეტი უდიური ლექსემა. ეს არის შესამოწმებლად საინტერესო მასალა.

ჩემი მოხსენების მეორე ნაწილში მინდა წარმოვადგინო რამდენიმე ახალი უდიურ-ბაცბური იზოგლოსა.

მ. ფ ა ლ ა გ ა (ბათუმი)

ჭოროხის აუზი კავკასიის ხუთვერსიან რუკაზე

კავკასიის ხუთვერსიან რუკაზე ჭოროხის აუზის 1500-ზე მეტი ტოპონიმია აღნიშნული. იგი ძვირფასი მასალაა რეგიონის ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკის შესასწავლად.

ხუთვერსიანი რუკა შედგენილია სამხედრო საჭიროებისათვის რუსულ ენაზე. ბუნებრივია, ტოპონიმების რუსულად ჩაწერისას კარტოგრაფებს შეცდომებიც დაუშვიათ, ამიტომაც მკვლევარმა სიფრთხილე უნდა გამოიჩინოს მასალით სარგებლობისას. მოვიყვანო რამდენიმე ნიმუშს:

რუკაზე ვკითხულობთ: **АГ-ГѢЛЬ** (ტბაა ართვინში). ქართულად ალბათ უნდა გადმოვიტანოთ **ად-გოლი//ად-გოლი**. სინამდვილეში ტბის სახელია **აყ-გოლი**.

ანდა: რუკაზეა **Бивжур** (მეზრეა ართვინში). ტოპონიმი ქართულად წაიკითხება **ბეივჯური//ბეიჯური**. სინამდვილეში მეზრეს სახელია **ბუჯური**...

ჩანს, კარტოგრაფებს ენის არცოდნის გამო უჭირთ მათთვის უცხო ტოპონიმების ჩაწერა, მეორე მხრივ, ზოგჯერ ინფორმატორიც არაქართველია (ან ტოპონიმია უკვე გადათურქულებული) და

კარნახობს სახეცვლილ ფორმას: **Ичхала-су** (იჩხალა-სუ), ლაპარაკია **ჩხალის-წყალზე**. **იჩხალა ჩხალას** თურქული ვარიანტია... ანალოგიური უზუსტობანი უნდა გასწორდეს.

ჭოროხის აუზის მკვლევრისათვის ხუთვერსიანი რუკის მასალები საინტერესოა მრავალი თვალსაზრისით:

ა. რუკაზე დატანილი ბევრი ტოპონიმი დღეს აღარ არსებობს. გასული 100-120 წლის განმავლობაში ან დაივიწყეს, ან სახელი შეუცვალეს;

ბ. სწორად ამოკითხული ტოპონიმები საყრდენ მასალად უნდა იქცეს ჭოროხის აუზზე შედგენილი ოსმალური დოკუმენტების შემსწავლელთათვის;

გ. რუკაზე დატანილ ტოპონიმთა უმრავლესობა ქართულია. ჩანს, XIX საუკუნის ბოლოსათვის ჭოროხის ზემოწელის – ართვინისა და, განსაკუთრებით, ოლთისის გეოგრაფიული სახელები უმეტესად ქართულია, შეინიშნება სომხური და თურქული ფენაც.

დ. მასალები მნიშვნელოვანია ჭოროხის აუზის ქართულ პროვინციებში XIX საუკუნის 70-80-იანი წლებისათვის ენობრივი სიტუაციის შესასწავლად.

M. P a g a v a (Batumi)

Tchorokhi Basin on the Five-Verst Map of the Caucasus

More than 1 500 toponyms of the Tchorokhi basin are indicated on the five-verst map of the Caucasus. The majority of toponyms fixed on the map is Georgian, many from which are not used at present. Other language levels are also observable.

The material represented on the map is noteworthy for studying a language situation in the Georgian province of the Tchorokhi basin in the 70s-80s of the 19th century.

ზ. ფურცხვანიძე (მაინის ფრანკფურტი)

სუბიექტის განსაზღვრების ახალი პერსპექტივისათვის ქართულში

ქართული ენის ინფორმაციული სტრუქტურის კვლევის პროცესში განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს პრედიკაციის სუბიექტსა და ინფორმაციული სტრუქტურის კომპონენტებს შორის არსებული კორელაცია. ამგვარი შეპირისპირება ინტენსიურად აყენებს სუბიექტის რაობის მყარი მორფოსინტაქტური და სემანტიკურ-პრაგმატიკული კრიტერიუმების გამოყენებით დადგენას.

სუბიექტი, როგორც ენობრივი უნივერსალია, მოიაზრება ზმნის იმ არგუმენტად, რომელიც პრივილეგირებულობის საკუთრივ ენობრივ ფორმებს ფლობს და მათ გრამატიკული აღწერის სხვადასხვა დონეზე გამოხატავს. ამგვარი მრავალმხრივობის ფონზე სუბიექტი მიიჩნევა კომპლექსურ მულტიკაუზალურ ენობრივ ფენომენად (Keenan).

მოხსენებაში მოყვანილი დესკრიფციული ანალიზი ცხადყოფს, რომ ზმნის ის არგუმენტი, რომელიც ქართულში სუბიექტად მოიაზრება, არ ფლობს ბრუნვის საკუთრივ კოდს, განსხვავებულ ტოპოლოგიურ სტრუქტურას, მას არ გააჩნია საკუთრივი სინტაქსური ბმულობა ზმნასთან და არ აფუძნებს სპეციფიურ ინფორმაციულ პერსპექტივას.

სუბიექტის სუსტი გრამატიკული პრივილეგიებით ქართულში საფუძველი ეცლება მისი ცალსახა განსაზღვრების მცდელობას. ქართული ენის არარეგულარული ხასიათი, რაც ამ ენის ბუნების ნიშანია, მეტად ამართლებს პროტოტიპული ნიშნების სქემით ოპერირებას, სადაც პრიმარული და სეკუნდარული მახასიათებლების საშუალებით ყოველ მოცემულ სტრუქტურაში ახლიდან ხდება პრივილეგირებული არგუმენტის, ანუ სუბიექტის დადგენა.

ქართულის გრამატიკულად სუსტად გამოხატული სუბიექტის კონცეფცია კომპენსირდება შედარებით ძლიერი ზმნური გრამატიკით. სუბიექტის ქართული შესატყვისი „ქვემდებარე“ წარმოადგენს ძველი ბერძნულის hypokeimenon პირდაპირ თარგმანს, სადაც

ამ ცნებით ენობრივი სისტემის საყრდენი (ქვე+მდებარე) სტრუქტურა „სუბიექტი“ აღინიშნება. როგორც ჩანს, ქართულში ბერძნულიდან ითარგმნა არა მარტო ტექნიკური ცნება, არამედ მისი თანმდევი კონცეფცია სუბიექტის პრივილეგირებული გრამატიკული სტატუსის შესახებ, რომელიც ბერძნულში გამართლებულია, ქართულში კი – მხოლოდ ნაწილობრივ.

Z. P u r t s k h v a n i d z e (Frankfurt)

A New Perspective on Notion of Subject in Georgian

We describe in the paper the traditional perspective on notion of subject in Georgian. We criticize the perspective, based on intuition of native speaker, as not usable. We give up the aim to give an exactly notion of subject in Georgian and set up a list of particular properties of subject (like Keenan's SPL).

This kind of solution must be understand as a necessary compromise to the irregularity of Georgian grammatical system. The Georgian is constantly irregular and this is a natural property of this language. The subject in Georgian is a multifactoral morphosyntactical phenomenon and needs a complex foundation.

The list seems like the following:

1. The argument of single-personal verb in georgian is automaticly a subject. (Valency, Polypersonality)
2. The ergative argument is automaticly a subject.
 - 2.1. Not all subjects in Georgian use the ergative, but also the nominative and dative .
3. The subject prefer primery morphological marker for number-agreement.
 - 3.1.The number-agreement can express in Georgian secondary by a preverb or by a verb-semantic.

4. The personal-marker of single-personal verb mark the subject, in opposite it is not possible to identify always accurate the correlacy between double-/tri-plepersonal verbs and given morphological marker.

4.1. The tests show that the -t suffix is one stabil marker of subject in plural form of evidential verb.

5. The subject expresses typically old information and is corresponding with the topic.

6. The Georgian subject is paaring typically with agens.

6.1. The objects can be the agens as well.

The list works based on principle of "regressive excluding". It means the adaptation of particular argument of particular verb into the list. If the argument will be identify as subject, there are another adaptations tests remainig.

შ. ფ უ ტ კ ა რ ა ძ ე (ბათუმი)

იმერხეული კილოს ბგერითი შედგენილობა

იმერხეულმა დღემდე შემონახა ძველი ქართულის ბგერი მოვლენა. ამ კილოში ერთგვარად თითქოს დაკონსერვდა XII-XV საუკუნის ქართულისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი.

იმერხეულის ბგერით სისტემას ძველქართულ იერს უნარჩუნებს დღემდე ცოცხალი ფარინგალური, ფშვინვიერი, ხშული ბგერა **ჭ (ხარ-ი)**. მაგ.: ჩაჩას (ჭაჭას) **გააჯმობენ ბზეზე (მზეზე)**; ეს ქასეთი **კელში შეგვგდებიან** მალე; **მჯარზე** დეიდვა ჯირეკი...

უძველეს ქართულ წერილობით წყაროებში მტკიცედ იყო განსაზღვრული **ჭ-არისა** და **ხ-ანის** ხმარება. მერყეობა ამ ბგერების გამოყენებაში ენათმეცნიერთა მიერ შენიშნულია მეცხრე საუკუნიდან. XI-XII საუკუნეების წერილობით ძეგლებში უკვე არაიშვიათია **ჯ** და **ხ** ფონემათა მონაცვლეობა. ასეთი მონაცვლეობა იშვიათად გვხვდება იმერხეულშიც: **ხერხით ვხევთ** ამასა; **ვერჯსა** ზორ (ძალით) აჯევინებს...

იმერხეულში გვხვდება უმარცვლო უ (**უ-უბრჯგუ**). იმერხეულში უმარცვლო უ-ს არსებობა ერთხელ კიდევ მიგვანიშნებს აქაურთა მეტყველების სიძველეზე. ეს ბგერა ისმის თითქმის ყველა ისეთ სიტყვა-ძირებში, რომლებშიც უმარცვლო უ გამოიყენებოდა ისტორიულად. მაგ.: ბზის **თუალის** მადლმა, წორეს გებნევი (ფიცვილის ფორმულა); **თუალი** მაცო (გამთვალა); **თუელზე** ვიქ ქორწინებასა; **მართუე** ვერ დევჭირეთ; დათვის **კტალ** წავჰყვიოთ..

იმერხეულში შეინიშნება უმარცვლო უ-ს გამოყენების არის გაფართოება. იგი ისმის ისეთ სიტყვა-ძირებშიც, რომლებშიც ისტორიულად დადასტურებულია ვ-ინი (ქართველი, ჯინჯველი, რვა, ქვა, საზღვარი, ყველი, წვალეა, ხვალე...).

ძველი ქართულისაგან განსხვავებით, იმერხეულში უმარცვლო უ გვაქვს -ავ თემატურნიშნიანი ზმნებისგან ნაწარმოებ სახელზმნებში, როცა ხმოვნით დაწყებული სუფიქსის დართვით დაკარგულია თემისნიშნისეული -ა **ხმოვანი: კერტა** დეიწავლა ბაჯალამ; წრეულ **თესტა** გვიან დევწყეთ; ტყუილსა **ფარტა** ვერ წაადგება...

იმერხეულში შემონახული უმარცვლო უ, წყვილბაგისმიერი და ოდნავ უკანა არტიკულაციის მქონე ბგერა, აქაურთა მეტყველებაში აძლევს ძველქართულ იერს და განასხვავებს მას მომიჯნავე დიალექტებისაგან.

იმერხეულში **ღ** (იოტა) თითქმის აღარ გამოიყენება. მის საწინააღმდეგოდ (მოსალოდნელ შემთხვევებში) ისმის სრული **ი-ხმოვანი**. აკად. ნ. მარი, რომელმაც იმერხეულში იმოგზაურა 1904 წელს, **ღ**-ს (იოტას) იმერხეულში ადასტურებს როგორც ზმნურ ფუძეებში, ისე სახელებში. ქართულ სიტყვა-ძირებში ჩვენ იოტას გამოყენების ერთეული შემთხვევებიც კი ვერ დავადასტურეთ. სიტყვებში, რომლებშიც ნ. მარის მონაცემების მიხედვით მოსალოდნელია **ღ** (იოტა), როცა სალექსო სტრიქონებშია მოქცეული ისინი, სრული **ი-ხმოვანი** ისმის, მარცვლის შემქმნელი. მაგ., ქი დამპირდი, მოვალო, რისთვინ დეიგვიანე (7-7); ერთ გოგოზე თვალი დამჩა, ნუ დეინახავთ ბევრათა (8-8); იმთიანი ვერ მეიგე, დაჯექი და ჭამე ჭადი (8-8); ქაღალდით თეთრი შუბლი მინათლებს წინედამა (8-8). ნ. მარს ზმნური ფორმები – **დეიგვიანე, დეინახავთ, მეიგე, მინათლებს...**

წარმოდგენილი აქვს **ღ-თი**: **დეფეიანე, დედნახავთ, მეფე, მდნათ-ლებს**.

ღ (იოტა) უმთავრესად ისმის თურქულიდან შემოსულ სიტყვებში თურქული *γ*-ხმოვნის გადმოსაცემად: **ღოდურთსა** ვსვამთ (yoğurt-მაწონი); **ჩადრს** ვჭრიდით (çayir-ჭალა, მოლი), **ღაზლოდიდამ** გედევრბინე (yazlık-აივანი, დერეფანი); აჭარას **დეგანი** დაქვჩენია (yeğen-ძმისშვილი, დისშვილი); **მეფეა** აქა კაი იცის (meyva-ხილი)...

თურქულის გზით შემოსულ სიტყვებში დასტურდება უმლაუტიანი ხმოვნები – **რ** და **რ**, თუმცა ამ ხმოვნების საარტიკულაციო ბაზისი იმერხეველთა ენობრივ ცნობიერებაში საკმაოდ სუსტია და ყველას მეტყველებას არ ახასიათებს, ყველა ვერ გამოთქვამს სათანადოდ: ჩუენი ბებერი **ზრ** გუუმუსლიმანებიან (სპ. zör-გაჭირვება, დაძალება); ბაჯალა დეიყენა **ქრლეთ** (köle-მონა); შენა **ქრჩეგი** ყოფილხარ (köçek-მოცეკვავე); ჩუენი **ქრქი** გურჯისტანშია (kök (-kü)-ფესვი)...

რ უმლაუტიანი სიტყვები: ჩუენი **სრლალე** ბათომშია (sülale-გვარი, ჯიში, მოდგმა); ცხურების **სური** მივდოდა აღმა (sürü-ფარა, ჯოგი); ისე უნდა იცოცხლო, რომე **თრბემ** არ მოგიჭიროს (türbe-სასაფლაო); ჩუენა აქვერი **გურჯები** ვართ (Gürcü-ქართველი);

ზოგიერთი სოფლის მეტყველებაში (მანატბა, აგარა, ხოხლევი, ივეთი, იფხრეული, შოლტიხევი, სვირევანი...) უმლაუტიანი სიტყვები საერთოდ არ შეინიშნება. **რ**, **რ** უმლაუტებს ცვლის ხმოვნები – **ო** და **უ**.

უმლაუტიზებული ხმოვნები იმერხეულში იშვიათად შეიძლება შეგვხვდეს ქართულ სიტყვაძირებშიაც. მაგ., ჩირსა **წრულ-წრულ** დაესჭრით; **წრულ-შრულ** რა ეშუელება, არ ვიცით...

იმერხეულის ორიოდე სიტყვაში დავადასტურეთ ე.წ. ნეიტრალური, ირაციონალური ბგერა **გ**. ზემოაჭარულში ეს ბგერა დადასტურებული აქვს მკვლევარ მ. ხუბუას ორიოდე მაგალითში (**ღრგმა-ნი-ღრიმანი, ღორჯგმი-ღორჯომი**). ზემოაჭარულის კვლევისას ჩვენ დავადასტურეთ ეს ნახევარხმოვანი დიოკნისისა და ხიხადირის თემების თქმებშიაც სიტყვებში: **ღოკნისი-დიოკნისი, ვაკებერსნალი-ვაკებერსნალი, ხგხადირი-ხიხადირი**.

იმერხეულში -ძ (ძილ) ბგერა აღარ გამოიყენება. მას ცვლის -ზ (ზენ) ბგერა. მაგ.: ესა **რზალსაც** გოუგონია; თხის **ზუზვებში** არ შეუხედავს; ერთი ღამე ხის **ზირშიაც** გათენდება...

Sh. P u t k a r a d z e (Batumi)

The Sound System of Imerkhevi Dialect

The sound system of Imerkhevi is very interesting with its remained archaism and neologisms.

There exist many peculiar remained Georgian sounds such as -**q** (**xar-i**) and **u**-without syllable, but there are also many examples under the influence of Turkish language: **ǰ, ö** and **ü**.

In order to study the relations of Georgian and Turkish languages, it is very interesting to research the peculiarities of Imerkhevi Dialect for Georgian Language.

მ. ქ ა მ ა დ ა ძ ე (ბათუმი)

„ტბეთის სულთა მატიანის“ ონომასტიკიდან

„ტბეთის სულთა მატიანე“ უაღრესად მნიშვნელოვანი წერილობითი წყაროა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული ონომასტიკის შესასწავლად. ძველში ძირითადად მოხსენიებულია მაჭახლისა და მიმდებარე ხეობების მცხოვრებთა (შემომწირველთა) გვარსახელები, ასევე ტოპონიმები. მატიანისეულ გვარსახელებთან ბევრი დღესაც თითქმის უცვლელი სახითაა, ზოგიც ტოპონიმებმა შემოგვინახა.

ძველი მოსახსენებლების საკმაოდ გრძელი ნუსხაა, რომლის

ძირითადი ნაწილი შედგენილია XII-XIII, გვიანდელი ფენა კი – XIII-XVII საუკუნეებში. მატრიანისეული გვარების დიდი ნაწილი ძე-ზე ბოლოვდება, ნაწილიც –ეთ–სა და შვილ–ზე. იშვიათად გვხვდება სხვა სუფიქსებით (-ურ, -ულ, -ელ, -ფხე, -ნა, -ია, -ტი, -ში, -აყი, -ისა, -ტყი) ნაწარმოები გვარები (თ. ენუქიძე). თუმცა, რატომღაც, ძველში მოხსენიებული წარმომავლობის სახელებიც გვარებადაა მიჩნეული. მაგ., მატრიანისეული **აკრიელი, ერგელი, ხებელი...** (აკრია, ერგე, ხება სოფლების სახელებია) სინამდვილეში წარმომავლობის სახელებია და არა გვარები. ასევე, **ვერბაული, ქოქლაური** და მისთანა ფორმები მეტწილად გათხოვილი ქალის ქალიშვილობის გვარია, როგორც ეს ამჟამად იმერულში გვხვდება: **კვინკოური**=კვინიკაძის ოჯახიდან გათხოვილი ქალი; **ჩუბინოური** =ჩუბინიძის ქალი... ეტყობა, ასეთი ვითარება ქართული ენის სამხრულ კილოებშიც იყო, რომელიც აჭარულში გარკვეული თავისებურებითაა შემონახული. კერძოდ, აქ ქალის მშობლიური სოფლის სახელს დაერთვის –ურ სუფიქსი და ფაქტიურად საკუთარ სახელად აქცევს. მაგ., **კალთურაჲ** –სოფ. კალთიდან სხვა სოფელში გათხოვილი ქალია. ასევეა **სხალთაურაი, ვერნებულაჲ** ... აღსანიშნავია ისიც, რომ –ურ– სუფიქსით ნაწარმოები გვარები სამხრეთ–დასავლეთ საქართველოსათვის არ უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი.

ძველ ქართულში მოქმედებითი ბრუნვის ფორმა გამოყენებული იყო გამოსვლითობის აღსანიშნავად. ასეთი ფორმები “ტბეთის სულთა მატრიანშიც” გვხვდება: “ყოველთა ჩიქუნეთით (=ჩიქუნეთიდან) შემომწირველთა”... “ყოველთა ჩხუტუნეთით (=ჩხუტუნეთიდან) შემომწირველთა”... (ჩიქუნეთი და ჩხუტუნეთი სოფლებია მაჭახლის ხეობაში).

აჭარაში დღესაც გვხვდება ტოპონიმები: ბე(რ)სელაშილები, სამო(ე)ლეთი, შუშანეთი, ფოთელური, გვიანეთი... ამ სოფლებისა თუ დასახლებული უბნების სახელების ამოსავალი უნდა იყოს მატრიანისეული გვარები: **ბერსელეთ, სამოელეთ, შუშანასძე, ფოთელისძე, გვიანიძე**. ეს გვარები აჭარაში ამჟამადაც დასტურდება ფორმით: **ბერსელაძე, სამველიძე||სამოლიძე, შუშანიძე, ფოთელიძე, გვიანიძე**.

სიკალეთი, ტრიკიძეყანა, ჩიმაგაური, თოთოვი||თოთოვრი, სინ-

დიეთი, გოგანეთი, ბრევეთი, ჭუმბავრი, თავდიეთი... ადგილების სახელებია მაჭახლის ხეობასა და კირნათ-მარადიდის ტერიტორიაზე. ამ სახელწოდებებს საფუძვლად უნდა ედოს მატიანეში მოხსენიებული გვარები: სიკალაეთ, შატრიკისძე, ჩიმაგასძე, თოთოსძე, სინდასძე, გოგანეთ, ბრევაეთ, ჭუმბასძე, თავდიდისძე. ეს გვარები ამჟამად აქ აღარ გვხვდება. აღსანიშნავია, რომ სიკალიძეები თურქეთში გადასახლებულან და იქ ცხოვრობენ, ხოლო მატიანისეული შატრიკისძის სახეცვლილი ფორმა უნდა იყოს ტრიკიძე (რომელიც მოცემულია ტოპონიმში “ტრიკიძე ყანა”). ამ გვარის შთამომავალი ტაკიძედ დაწერილან და ამჟამად ქედის რაიონში ცხოვრობენ.

საერთოდ, „ტბეთის სულთა მატიანეში“ მრავალმხრივ ღირებული მასალაა (ისტორიული, ენობრივი, ონომასტიკური...) მოცემული, რომლის გამოწვევილვითი ანალიზი ბევრ საინტერესო საკითხს წარმოაჩენს.

M. K a m a d a d z e (Batumi)

From the Onomastics of “The Chronicle of Tbeti Spirit”

“The Chronicle of Tbeti Spirit” is the most significant written source to study historical onomastics of South-Western Georgia. In memorandums of the chronicle there are given the proper names, toponyms and names of the people living in Machakhela and other near-by gorges in XII-XVIII centuries, the main part of which may be seen in this region at present.

ლ. ქ ა რ თ ს ა ნ ი ძ ე (თბილისი)

არნოლდ ჩიქობავა – ქართული ენათმეცნიერული აზრის მკვლევარი

იბერიულ-კავკასიურ ენათაგან გრამატიკული მიმოხილვა და ლექსიკონი ყველაზე ადრე ქართულისათვის შედგა, – წერს არნოლდ ჩიქობავა მეცნიერებისათვის უმნიშვნელოვანეს ნაშრომში „იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია“. აქ ბ-ნი არნოლდი გულისხმობს შემდეგ შრომებს:

1. 1629 წელს რომში დაიბეჭდა „ქართულ-იტალიური ლექსიკონი“, რომელიც იტალიურ ენაზეა შესრულებული; ავტორებად დასახელებულნი არიან **სტეფანე პაოლინი** და **ნიკიფორე ირბახი**. ამ უკანასკნელის ვინაობა სადავოა ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში. სადავოს ხდის ლექსიკონის ქართული სიტყვანი: ვინ და როდის შეადგინა ეს სიტყვანი, რომელშიც უთარგმნელადაა შეტანილი მრავალი ბერძნული სიტყვა, ქართული სიტყვები კი, უმეტესად, დამახინჯებულია.

არნ. ჩიქობავამ პირველმა ივარაუდა „ქართულ-იტალიური ლექსიკონის“ შედგენისას სხვა ლექსიკონის გამოყენება: „საფიქრებელია, სიტყვანი შედგა რაღაც ლექსიკონის (ვთქვათ, ბერძნული ლექსიკონის) სიტყვანიდან გამოკრებილი მასალის ქართულად თარგმნით და ამ თარგმანის დროს ზოგი სიტყვა (ბერძნული) დარჩა უთარგმნელად“.

ჩვენი აზრით, არნ. ჩიქობავას ვარაუდს ყველაზე სწორი მიმართულებით მიჰყავს „ქართულ-იტალიური ლექსიკონი“ შესახებ მსჯელობა.

2. ფრანცისკო მარია მაჯოს გრამატიკის (1670 წ.). შინაარსის დეტალურად განხილვის შემდეგ არნ. ჩიქობავა ცხრა პუნქტად აყალიბებს მაჯოს საყურადღებო დაკვირვებებს.

ფრანგული ენის ლექსიკონს 1638-1674 წლებში საგანგებოდ შექმნილი აკადემია აღგენდა, სპარსეთისა და თურქეთისაგან აწიოკებულ საქართველოში ერთმა პირმა იკისრა იმის გაკეთება, რაც XIV ს-ის საფრანგეთში აკადემიის საზრუნავ საგანს წარმოადგენ-

დაო, – წერს არნ. ჩიქობავა.

3. სულხან-საბა ორბელიანის ნაღვაწის შესახებ მრავალი გამოკვლევა არსებობს, მაგრამ არნ. ჩიქობავას მიერ „სიტყვის კონის“ შეფასებას თავისი მნიშვნელობა დღემდე არ დაუკარგავს მეცნიერებისათვის.

4. ზურაბ შანშოვანის გრამატიკას (1737 წ.). დაწვრილებით განიხილავს არნ. ჩიქობავა, რომლის ვარაუდითაც, „ზურაბ შანშოვანის გრამატიკა თუმცა თითქოს სიტყვასიტყვით მისდევს დიონისე თრაკიელის გრამატიკას, მაგრამ მას, როგორც სომხურიდან მთარგმნელს, სომხურის გრამატიკაზე ეჭირა თვალი“.

5. არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისით, ანტონ კათალიკოსის გრამატიკა, ასეთი ბუნდოვანი ენით რომ არ იყოს დაწერილი, მეტ ყურადღებას დაიმსახურებდა. ის ემყარება დიონისე თრაკიელის ფილოლოგიურ გრამატიკასა და მის საფუძველზე დამუშავებულ სომხურ გრამატიკას იმ ცვლილებებით, რომლებიც დროთა განმავლობაში განიცადა.

დაბოლოს, მოვიყვანო არნ. ჩიქობავას ფუნდამენტურ თვალსაზრისს ქართული გრამატიკული ტერმინების ისტორიის შესწავლის მნიშვნელობის შესახებ: „საგრამატიკო ტერმინების ისტორია ქართული ენის გრამატიკის ისტორიას გვანიშნებს: საკითხს ცალკე შესწავლა ესაჭიროება“.

ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიის კვლევა გრამატიკული ტერმინების ისტორიის გარეშე მართლაც შეუძლებელია.

L. K a r o s a n i d z e (Tbilisi)

Arnold Chikobava – a Researcher of the Georgian Linguistic Thinking

“A grammatical review and a dictionary was compiled for Georgian earlier than for other Ibero-Caucasian languages” – writes Arn. Chikobava in his noteworthy work for researchers “History of studying of the Ibero-Caucasian

languages”. Here Mr. Arnold means the following works:

1. In a lead article (in Italian) of the “Georgian-Italian dictionary” published in Rome, in 1629, Stepano Paolini and Nicefore Irbach are named as authors.

Personal identity of the latter is arguable in the special literature. Georgian word-list of the dictionary makes it arguable: by whom and when this word-list was compiled, in which many Greek words are given untranslated and Georgian words are mostly distorted.

Arn. Chikobava was the first, who assumed using of other dictionary during compiling the “Georgian-Italian dictionary”: “It is thinkable, that this word-list was compiled through Georgian translation of the material from a word-list of other dictionary (let’s assume, Greek dictionary) and during this translation some words (Greek) were remained untranslated”.

We believe, that Arn. Chikobava’s assumption leads the discussion on the “Georgian-Italian dictionary” to the right direction.

2. After detailed discussing of the context of Francisco Mario Maggio’s grammar (1670), Arn. Chikobava formulates Maggio’s noteworthy observations into nine items.

3. “French dictionary was compiled by a specially formed academy in 1638-1674, but in Georgia devastated by Persia and Turkey, one person managed to do that, what was a concern subject of the French academy in the 14th century” – writes Arn. Chikobava.

There are many researches on Sulkhan-Saba’s labour, but Arn. Chikobava’s evaluation of “Sitqwis Kona” – ‘Word-list’ has not lost its importance for researchers up today.

4. Arn. Chikobava discussed in detail Zurab Shanshovani’s grammar (1737) and assumed: “Zurab Shanshovani’s grammar though as if it follows word for word to Dionysius Thrax grammar, but he, as a translator from Armenian, had an eye on Armenian grammar”.

5. According to Arn. Chikobava’s view, if Anton Catholicos’ grammar have had not been written in such indistinct language it would have attract much attention. It is based on Dionysius Thrax philological grammar and on Armenian one which was worked out on its bases with the changes, which it underwent during the times.

Finally, here we bring Arn. Chikobava’s fundamental viewpoint on importance of studying the history of the Georgian grammatical terms: “History of

grammar terms points to the history of Georgian grammar. The question needs to be studied separately”.

Researching the history of the Georgian grammatical thinking is impossible without the history of grammatical terms.

Н. К у т е л и а (Тбилиси)

Ареальные контакты и динамика заимствования

(вопросы диахронической трансформации колхской (мегрело-лазской) фонологической структуры)

Распад общекартвельского языка положил начало возникновению языковых единиц, которые приобрели в дальнейшем форму исторически засвидетельствованных картвельских языков. На раннем этапе распада общекартвельского языкового единства, сванский, согласно Г. Деетерсу, выделился как самостоятельная единица в противоположность грузино-колхскому (resp. грузино-занскому) языковому единству. К более позднему этапу относится выделение грузинского и колхского (мегрело-лазского). К наиболее позднему этапу относится распад колхской языковой общности и тем самым возникновение и обособленное развитие мегрельского и лазского диалектов.

Причиной распада колхского (мегрело-лазского) языкового единства послужили культурно-исторические факторы. В начале новой эры картвельские племена – лазы и мегрелы, в исторической традиции именуемые колхами, всё ещё сохраняли территориальную целостность, нарушение которой относится, предположительно, к V-VIII вв. Дальнейшее развитие исторических событий привело к их полной языковой изоляции.

Несмотря на полную изоляцию от ареала распространения других картвельских языковых единиц, лазский сохраняет удивительное сходство с ними с точки зрения фонемного инвентаря и парадигматических отношений, значительно расходясь в правилах синтагматической сочетаемости.

Мегрело-лазская фонологическая структура развивалась **согласно внутриязыковым законам** и рассматривается нами, в основном, как результат исторически действующих фонетических процессов, имеющих место при развитии любой языковой единицы, ибо фонетические тенденции и так называемые “фонетические законы”, правила фонотактики, сочетаемости фонем определяют фонетическую организацию звуковой системы языка и формируют в конечном итоге фонологическую Модель языка. Совокупность и хронологическое единение фонетических и фонологических аспектов определяют фонологическую структуру языка в целом. Фонетическая эволюция и структура языка, как взаимодействующие и взаимообусловленные явления (А. Мартине), определили единовременность процессов дифференциации мегрельско-лазской общности и интеграции мегрельского и лазского как обособленных диалектов.

В начале же хочу заверить: определение канонических форм синтагматической сочетаемости консонантов в мегрельской корневой морфеме, установленные Т. Гамкрелидзе – Т. Гудава, совпадают с итогами моих исследований в лазском – **фонологическая структура консонантов в мегрельском и лазском в основном идентична. Проанализированный материал выявил основную структурную особенность – колхская (resp. занская) корневая морфема преимущественно децессивного строя.** Согласно теории Г. Ахвледиани, существует общеструктурное правило, подразумевающее образование децессивных комплексов как естественных.

Основная каноническая форма консонантных групп колхской корневой морфемы определяется структурами:

Лазский	Мегрельский
S_mCCC_v, S_nCCC_v	S_rCCC_v, S_nCCC_v
S_mCC, S_nCC	$S_rCC - S_nCC$
S_mCC_v, S_nCC_v	$S_rCC_v - S_nCC_v$
CCC_v, S_rCC	CCC_v
$S_mC; C_nC; S_mC_v; C_nC_v; CC; CC_v$	$S_rC; S_nC; CC; CC_v$

Самой крупной единицей контактной сочетаемости является четырёхчленный комплекс. Все иные группы более низкого разряда и складываются из той же последовательности путём изъятия одной или двух

членов, причем действует структурное правило, запрещающее смешение рядов.

Однако вокальная система гласных в лазском и ее диахроническая трансформация претерпела наиболее существенные преобразования, что повлекло за собой значительное отдаление от вокализма мегрельского и грузинского как по составу фонемных единиц, так и по их парадигматической и синтагматической структурам. В итоге в лазском образовались вокалические элеметны ä-ë-ö-ü. Они функционируют в коррелятивных оппозициях и различают глагольные формы (Н. Кутелиа, Фонематическая структура лазского, 2005). Предполагается, что они возникли на почве влияния турецкого языка, с чем я не согласна.

Перед лингвистами стоит серьезная задача, выяснить динамику процесса языковых контактов, которые зависят в конечном счёте от социально-исторических условий. Ныне наши знания значительно обогатились, благодаря крупнейшим учёным запада (А. Вуер) и замечательной московской школы византинологов во главе с С.П. Карповым, ибо в анализе материала исследователи, в соответствии с традициями медиевистической школы МГУ, придерживаются а метод комплексного подхода.

Лазский развивался на территории Трапезундской Империи в пределах XIII-XV вв. в области распространения картвельских диалектов. Сельджуков в Лазистане не было, позднее тюрки-османы появились в Лазистане в виде военных гарнизонов, которые менялись в год два раза. Языковые контакты с лазами осуществлялись редко, а порой вовсе отсутствовали. Билингвизм наступил значительно позже – со времен Ата-Тюрка. На этом фоне вряд ли можно предположить, что столь устойчивый уровень языковой иерархии, как фонологическая система, претерпел значительные отклонения от вокалистической системы мегрельского.

N. K u t e l i a (Tbilisi)

Areal Contacts and Dynamics of Borrowings

*(problems of diachronical transformation of Colchian
(Megrelian – Laz) phonological structure)*

Disintegration of Common Kartvelian language gave rise to appearing language unities which later acquired forms of historically testified Kartvelian languages. At the earlier stage of disintegration according G. Deeters was singled out as an independent unity opposed to Georgian – Colch (resp. Georgian-Zan) language unity. At a later stage two languages Georgian and Colch (Megrelian-Laz) were distinguished. At a much later period after disintegration of Colch community Megrelian and Laz dialects appeared and developed.

The reason of disintegration of Colch (Megrelian-Laz) language unity was caused by cultural-historical factors. In the beginning of the new era Kartvelian tribes Laz and Mingrels according to historical traditions named Colchs still maintained territorial integrity of which transgression belonged to 5th-8th centuries.

Further development of historical events brought them to complete language isolation.

In spite of this isolation from the areal of spreading other Kartvelian unities the Laz language keeps amazing similarity with them as regards phonemic inventory and paradigmatic relations, but differs in syntagmatic combinability.

Megrelian-Laz phonological structure was developing in *accordance with the laws within the language* and we consider it mainly as the result of historically acting phonetic processes taking place in the process of development of any language unity for phonetic tendencies and so called “Phonetic laws”, rules of phonotactics phonemes` combinations determine phonetic organization of sound system and finally form phonetic model of language. The whole complex and chronological unity of phonetic and phonological aspects determine phonological system of the language. Phonetic evolution and structure of language as mutually acting and interrelated phenomenon (A. Martinet) determined simultaneity of processes of

differentiation of Megrelian-Laz language community and integration of Megrelian and Laz as isolated dialects.

At first we want to assure: differentiation of canonical forms of syntagmatic combinations of consonants in Megrelian root morpheme defined by T. Gamkrelidze – T. Gudava mainly coincide with the results of our research in Laz phonological structure in Megrelian and Laz are mainly identical. The analyzed material revealed main structural feature – Colch (resp. Zan) root morpheme is mainly of decisive structure. According to G. Akhvlediani's theory common – structure rule exists that means formation of decisive complexes as quite natural Main canonical form of consonant group of Colch root morpheme in determined by structures:

Laz	Mengrelian
S _m CCC _v , S _n CCC _v	S _r CCC _v , S _n CCC _v
S _m CC, S _n CC	S _r CC – S _n CC
S _m CC _v , S _n CC _v	S _r CC _v – S _n CC _v
CCC _v , S _r CC	CCC _v
S _m C; C _n C; S _m C _v ; C _n C _v ; CC; CC _v	S _r C; S _n C; CC; CC _v

The biggest unity of contact combinability is four member (tetranominal) complex. All other groups of lower integrality are added in the same succession by means of taking away one or two members with structural rule forbidding displacement of rows.

However, vocal system of vowels in Laz and its diachronical transformation underwent more important changes that caused its removal from Megrelian and Georgian vocalism as in structure of phonetic unities so in paradigmatic and syntagmatic structures. Consequently in Laz vocal elements **ä-ë-ö-ü** were formed. They function in correlative oppositions and differentiate verbal forms (N. Kutelia – Phonemical structure of Laz, 2005). It is considered that they appeared under the influence of Turkish language and we agree with this opinion.

The linguists face a serious task to reveal dynamics of the process of language contacts that finally depend on social-historical conditions. Now our knowledge has been enriched thanks to distinguished western scholars (A. Bryer) and famous Moscow school of Byzantine studies at the head of which is

S.P. Karpov. For in the analysis of the material researchers of Medievalistic School of Moscow State University adhere to the method of complex approach.

The Laz language had been developing on the territory of the Trabzon Empire in about 13th-15th centuries in the area of spreading Kartvelian dialects. There were no Seljüks in Lazistan. Later Ottoman-Turks appeared in Lazistan in the form of military units which were changed twice a year. Language contacts with Laz people were scarcely carried out and often there were none. Bilingualism began later in the period of Ata-Turk, with this background it is difficult to imagine that such stable level of language hierarchy as phonological system underwent important difference from Megrelian vowel system.

რ. ქ უ რ დ ა ძ ე (თბილისი)

საერთაშორისო სიტყვების როლი ელემენტური და სისტემური შესწავლის ფაზათა მიხედვით ქართულის, როგორც უცხო ენის, სწავლების დროს

ენის შესწავლის ორ ფაზას განარჩევენ: ელემენტურსა და სისტემურს.

ელემენტური შესწავლა გულისხმობს ფორმას, რომელსაც ერთგზისი, ერთჯერადი კავშირი აქვს რომელიმე სხვა ფორმასთან ან ერთადერთ რეფერენტთან, სისტემური შესწავლა კი გულისხმობს ფორმათა ან რეფერენტთა ჩანაცვლების შესაძლებლობას, მაშინ როდესაც რომელიმე სხვა ფორმა მუდმივია.

ელემენტურ და სისტემურ შესწავლათა გამიჯვნა გამოიყენება პირველი ენის დაუფლებასთან დაკავშირებით (Cruttenden 1981).

ასეთივე გამიჯვნა წარმატებით გამოიყენება მეორე ენის დაუფლებისთვისაც (Ringbom 2007).

აღნიშნულ ფაზათა გათვალისწინება ინგლისურენოვანი სტუდენტებისათვის ქართულის, როგორც უცხო ენის, სწავლების პროცესში უადრესად ნაყოფიერია. ელემენტური შესწავლის ფაზიდან სისტემური შესწავლის ფაზაზე გადასვლისათვის სასურველია

ისეთი მასალის შერჩევა, რომელიც იმთავითვე ნაცნობი იქნება ინგლისურენოვანი სტუდენტებისათვის.

ასეთად მიგვაჩნია ზოგი საერთაშორისო სიტყვა და გეოგრაფიული სახელი. ამ მასალის საერთაშორისო წარმომავლობის გამო ეს სიტყვები ადვილად აღიქმება უცხოელი სტუდენტების მიერ, რაც ერთგვარად უადვილებს მათ სისტემურ შესწავლაზე გადასვლას.

ამ მეთოდით ქართული ენის ყველა დონის (ფონეტიკის, მორფოლოგიის, სინტაქსის და ლექსიკოლოგიის) სწავლება შესაძლებელია.

მოსწავლეებში განხილულია საერთაშორისო სიტყვათა ჯგუფები, რომელთა გამოყენება აადვილებს თავისებურებათა გაცნობას ელემენტური შესწავლის ფაზიდან სისტემურ ფაზაზე გადასვლისას ქართულის, როგორც უცხო ენის, სწავლების დროს.

R. K u r d a d z e (Tbilisi)

The Role of International Words According Item-Learning and System-Learning Stages While Teaching Georgian as a Foreign Language

Two stages of language learning are distinguished: Item-learning and System-learning.

Item-learning involves a form which is uniquely bonded with some other form or with a unique referent, whereas system-learning involves the possibility of the commutation of forms or referents while some (other) form is held constant.

The distinction between Item-learning and System-learning is used in First Language Acquisition (Cruttenden, 1981, 79).

Such distinction is used successfully in Second Language Acquisition also (Ringbom, 2007, 54).

We argue that it is very productive to take into consideration the above-mentioned stages while teaching Georgian as a foreign language to English speaking students. It is desirable from the beginning of the teaching process to

choose the material which is closer to English speaking students when moving from the Item-learning to the System-learning stage.

We also argue that some international words and geographical nouns can be classed as belonging to this category. Because of the international origin the perception of this material is easy for foreign students, which makes it easy to move from the Item-learning stage to the System-learning stage.

With the help of this method it becomes possible to teach all (phonetic, morphological, syntax and lexicology) levels of Georgian language.

The paper also touches upon some groups of international words, which facilitate introduction of characteristics of Georgian language while moving from the Item-learning to the System-learning in teaching Georgian as a second language.

მ. ქურდიანი, ვ. შენგელია (თბილისი)

ერთგვაროვანი ფონეტიკური პროცესები იბერიულ-კავკასიურ ენებში

II. ყრუ ხშულ თანხმოვანთა დისიმილაციური გამჟღერება

ყრუ ხშულ თანხმოვანთა დისიმილაციური გამჟღერება იბერიულ-კავკასიურ ენათაგან ქართველურ და ჩერქეზულ ენებს ახასიათებს, განსაკუთრებით – სვანურსა და ყაბარდოულს.

დისტანციური დისიმილაციური გამჟღერება მხოლოდ ნასესხებ სიტყვებში ხდება, კონტაქტური – როგორც საკუთარ, ისე ნასესხებ ლექსიკაში (გ. ახვლედიანი, გ. როგავა, მ. კუმახოვი...). ასეთი გამჟღერების თითო-ორი შემთხვევა ქართულსა და მეგრულ-ლაზურშიც შეიმჩნევა (მაგ., ქართ. კომბოსტო, მეგრ. კუბეცი „ხელმომჭირნე მდიდარი კაცი“ – გ. როგავა) და ადიღურშიც (მაგ., ბტოზრბეჭ „პეტერბურგი“, თუ ეს სიტყვა ადიღურში სხვა ენის მეშვეობით არ არის შესული – გ. როგავა).

სვანურ ნასესხებ სიტყვებში საკმაოდ ხშირია როგორც აბრუპტივის, ისე ფშვინვიერი ხშულის დისიმილაციური გამჟღერების შემთხვევები (მაგ., ჭანგ „ჭაკი“, ბაპ „მღვდელი“, ბალტო „პალტო“, განტ „ქატო“...); ასევეა ყაბარდოულ ენაშიც (მაგ., ბანლ'თაქ' „პალტო“, ყანბლსთხ „კომბოსტო“, ბანთაყ „ხუთკაპიკიანი“...).

რაც შეეხება კონტაქტურ დისიმილაციურ გამჟღერებას, ის ხდება ფშვინვიერი სპირანტისა და ფშვინვიერი ხშულის შემცველ კომპლექსებში იმის გამო, რომ სპირანტი ჭარბად ხარჯავს ამოსუნთქულ ჰაერს და ართმევს ფშვინვიერობას ფშვინვიერ ხშულს (ლ. შჩერბა, ვ. აბავეი...). ამ გზით არის მიღებული სვანურში ისეთი კომპლექსები, როგორებიცაა **შდ || შტ (<შთ); სგ || შგ || შკ (<შქ)**... და შესაბამისი კომპლექსები მეგრულ-ლაზურში.

ფშვინვიერი ხშული თანხმონისაგან მჟღერი ხშულის მიღების გზაზე შეიძლება გარდამავალი საფეხური ყოფილიყო მინიმალური ფშვინვის მქონე თანხმონი – პრერუპტივი; ეს უკანასკნელი მივიღეთ კომპლექსში, რომელიც შედგება ფშვინვიერი ხშულისა და ფშვინვიერი სპირანტისაგან.

რიგ შემთხვევაში დისიმილაციური გამჟღერების შემდეგ კომპლექსი გამარტივებული შეიძლება იყოს (მაგ., ჭემგუურ-აბძახური თჰაფშ, ბჟედულური თ'ჰაფშ, ყაბარდ. დაფსნ „რამდენი“...).

ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ყრუ თანხმონი (მკვეთრი ან ფშვინვიერი) გადადის მჟღერში, ე. ი. მარკირებულ თანხმონში.

III. უკანაენისმიერ ხშულთა აფრიკატიზაცია

უკანაენისმიერ ხშულთა აფრიკატიზაციის პროცესი მეტ-ნაკლები ინტენსიობით გავრცელებულია იბერიულ-კავკასიურ ენათა ყველა ჯგუფში. ზოგან ეს პროცესი პოზიციურია, ზოგან – სპონტანური. აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელ შემთხვევაში უკანაენისმიერები შეიძლება შემონახული იყოს სიბილანტ სპირანტებთან მეზობლობაში; ეს ეხება, კერძოდ, ქ-სა და კ-ს ადიდეურ ენაში (შდრ. სვანური და ლაზური დიალექტური წრის ათინურ-ართაშნული კი-

ლოს ართაშნული კილოკავი, სადაც დეცესიურ-ჰარმონიულ თან-სმოვანთკომპლექსში აფრიკატიზაცია არ მომხდარა).

აფხაზურ-ჩერქეზულ ენებში წარმოდგენილია უკანაენისმიერი სშულებიდან შიშინა აფრიკატებისაკენ გარდამავალი საფეხური – პალატალიზებული **ჭ ქ კ** (კერძოდ, ადიღური ენის შაფსულურ დიალექტში ამოსავალი, „ორდინარული“ **გ ქ კ** ფონემების ადგილას ყველა შემთხვევაში გვაქვს **ჭ ქ კ**, ხოლო აფხაზურ-აბაზურ-სა და უბიხურში ორივე რიგი – **გ ქ კ** და **ჭ ქ კ** – სათანადო ენების ფონოლოგიურ სისტემაში შედის).

M. Kurdiani, V. Shengelia (Tbilisi)

Towards the Homogeneous Phonetic Processes in the Ibero-Caucasian Languages

II. Dissimilative voicing of voiceless plosive consonants

From the Ibero-Caucasian languages this process is characteristic for the Kartvelian and Circassian languages, especially _ Svan and Kabardian. Distant dissimilative voicing occurs only in a borrowed vocabulary, contactive _ in proper and borrowed vocabulary, as well (G. Akhvlediani, G. Rogava, M. Kumakhov...). Some cases of such voicing are observable in Georgian and Megrelian-Laz (e. g.: Georg. kombosto, Megr. kubeci – G. Rogava) and Adyghian (e. g.: ბეტარბჷ "Petersburg", if this word did not enter in Adyghian from other language - G. Rogava).

The cases of dissimilative voicing of glottocclusive (abruptive) as well as an aspirate plosive often occur in the Svan borrowed words (e. g.: **ჭგ**, **ბაჷ**, **ბაღო**, **ტგაღ** ...). An analogous situation is in the Kabardian languages (e. g.: **ბალტაკ**⁰, **გაბაღა**, **ბიაღა**)...

As for a contactive dissimilative voicing, it occurs in the complexes consisting of an aspirate spirant and an aspirate plosive owing to the fact, that a spirant uses the breathed out air excessively and takes away the aspiratin from

an aspirate plosive (L. Shcherba, V. Abaev...). The Svan complexes such as **šd** || **št** (< **št**); **sg** || **šg** || **šk** (<**šk**)... and the corresponding complexes in Megrelian-Laz are formed through this way.

In Circassian a consonant having a minimal aspiration can be a transitional stage on the way of changing an aspirate plosive consonant into voiced plosive _ preruptive, which we got in s sound complex consisting of an aspirate plosive and an aspirate spirant. In some cases after dissimilative voicing a complex can be simplified (e. g.: **thapšə**, **tʰapšə**, **daps'ă** - "How many"...).

The fact should be underlined, that voiceless (glottocclusive or aspirate) changes into voiced, i. e. into a marked consonant.

III. Affricatization of back-lingual plosives

The process of affricatization of back-lingual plosives occur in all groups of the Ibero-Caucasian languages in less or more intensity. In some languages this process is positive, in some ones _ spontaneous. It is noteworthy, that in the latter case back-linguals were preserved in the nearby of sibilant spirants. This concerns, in particular to **k**- and **ḳ**- in Adyghian (cf.: Artash sub-dialect of Atin-Artash dialect of the Svan and Laz dialectal group, where affricatization did not take place in decesive-harmanic consonant complex).

The transitional stage from back-lingual phonemes towards hushing affricates _ palatalized **g̣ ḳ ḳ'** is presented in the Abkhaz-Circassian languages (in particular, in Shapsug dialect of Adyghian in the place of an initial "ordinal" **g k ḳ** phonemes in all cases we have **g̣ḳḳ'**, and in Abkhaz-Abaz and Ubikh both - **g k ḳ** and **g̣ḳḳ'** - are in the phonological system of the relevant languages).

თ. ღ ვ ი ნ ა ძ ე, თ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე (თბილისი)

არნ. ჩიქობავა და ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები
(ორთოგრაფიული სირთულეების ასახვა „ელექტრონულ
სასკოლო ორთოგრაფიულ ლექსიკონში“)

„ქართულ სალიტერატურო ენას საკმაოდ ჩამოყალიბებული მორფოლოგიური და სინტაქსური სისტემა მოეპოვება. შედარებით მარტივია მართლწერის საკითხებიც: ყოველ ბგერას საკუთარი ასო-ნიშანი გააჩნია; ერთი და იგივე ასო ყველგან ერთნაირად წარმოითქმის... ეს, რასაკვირველია, არ ნიშნავს იმას, რომ სალიტერატურო ნორმების საკითხი ქართულში არ იყოს მოსაგვარებელი. პირიქით, ამგვარ ნორმათა დადგენის აუცილებლობა მით უფრო მწვავედ იგრძნობა, რაც უფრო მეტი შესაძლებლობა აქვს ჩვენს სამწერლობო ენას, იყოს მონოლითური“ (არნ. ჩიქობავა).

ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა დადგენისას, როცა ორი ან მეტი მოცილე მორფოლოგიურ-სინტაქსური მოვლენა იჩენს თავს, არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისით, საკითხი უნდა გადაწყდეს იმის სასარგებლოდ, რომელიც: ა) უფრო გავრცელებულია კლასიკოსთა ენაში და ეგუება ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ტენდენციას; ბ) გამართლებულია ქართული ენის დღევანდელი გრამატიკული სისტემით, ე. ი. გრამატიკულად კანონიერია და არ არღვევს ამ სისტემით ნაგულისხმევ თანამიმდევრობას; გ) სხვა თანაბარ პირობებში წარმოების პრინციპის მიხედვით უფრო მარტივია; დ) სხვა თანაბარ პირობებში მნიშვნელობის მიხედვით უფრო ნათელია. დროთა განმავლობაში ესა თუ ის ნორმა შეიძლება შეიცვალოს კიდევ იმის მიხედვით, თუ მოცილე ვარიანტთაგან რომელ მათგანს მიანიჭებს უპირატესობას ამ ენაზე მოლაპარაკე საზოგადოება.

ზმნის ფორმათა წარმოებისას სხვადასხვა სახის ორთოგრაფიული სირთულე იჩენს თავს. ეს განსაკუთრებით ეხება დრო-კილოთა III სერიის მწკრივებს. მაგალითად, -ებ სუფიქსიანი გარდამავალი ზმნების II თურმეობითისა და III კავშირებითის წარმოებისას ხშირად გვაქვს პარალელური ფორმები: **აეშენებინა – აეშენა**;

აეშენებინოს – **აეშენოს** და სხვ. არნ. ჩიქობავას რეკომენდაციის თანახმად, უნდა იხმარებოდეს **აეშენებინა** (და არა **აეშენა**); **აეშენებინოს** (და არა **აეშენოს**). ამავე ფორმებში სხვა ტიპის პარალელური იქნეს თავს სუფიქსური ელემენტის ხმარებასთან დაკავშირებით (**აეშენებინა** – **აეშენებია**, **აეშენებინოს** – **აეშენებოს...**). ამათგან, არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისით, ერთადერთ სალიტერატურო ფორმებად უნდა იქნეს მიჩნეული: **აეშენებინა**; **აეშენებინოს...**

უმართებულ ფორმები დაჩნდება აგრეთვე **ი-** და **ე-** პრეფიქსიანი ვნებითი გვარის ზმნათა მრავლობითი რიცხვის წარმოებისას დრო-კილოთა II ჯგუფში (**დაიმაღნენ** – **დაიმაღენ**; **დაემაღნენ** – **დაემაღენ...**). არნ. ჩიქობავას რეკომენდაციის მიხედვით, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში **-ნ-ენ-**იანი ფორმა უნდა დარჩეს ნამყო ძირითადის (წყვეტილის) მრავლობითის მესამე პირში, რადგანაც: ა) გრამატიკულად სწორია (აქვს ხანგრძლივი ისტორია) და ბ) ძალზე გავრცელებულია. მაშასადამე, უნდა იყოს **დაიმაღნენ** (და არა **დაიმაღენ**); **დაემაღნენ** (და არა **დაემაღენ**), **დაიხოცნენ** (და არა **დაიხოცენ**); **დაეხოცნენ** (და არა **დაეხოცენ**).

პარალელური ვარიანტები გვაქვს მრავლობითი რიცხვის მესამე სუბიექტური პირის ნიშნის გამოყენების დროსაც დრო-კილოთა პირველ, მეორე და მესამე ჯგუფებში (**აშენებდნენ** – **აშენებდენ**, **იზრდებოდნენ** – **იზრდებოდენ**, **მოვიდნენ** – **მოვიდენ...**). არნ. ჩიქობავას რეკომენდაციის თანახმად, „დ-ს შემდეგ (ფუძისეულია იგი თუ დროის მაწარმოებელი) როგორც ნამყო უსრულში (უწყვეტელში), ისე კავშირებითს პირველში, ნამყო ძირითადში (წყვეტილში), კავშირებითს მეორეში, თურმეობითს მეორეში და კავშირებითს მესამეში – ყველგან უნდა იხმარებოდეს **-ნენ** დაბოლოება, რადგანაც ის: ა) გაბატონებულია თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში და ბ) მარტივია წარმოების მიხედვით (ყველა ზმნა ერთნაირი დაბოლოებით გვევლინება). მაშასადამე, უნდა ითქვას და დაიწეროს: **აკეთებდნენ**, **ხედავდნენ**, **მოვიდნენ**, **დასახლდნენ**, **შეჭკითხებოდნენ**“... ეს წესი მთლიანად ვრცელდება **თბება** ტიპის დინამიკურ ზმნებსა (როგორცაა: რჩება, ქრება, წყრება, ჭკნება...) და აგრეთვე შესაბამის ორპირიან ფორმებზე (უქრება, უჭკნება...), რომელთაც მრავლობითში **-ნ** არ ჰქონდათ, მაგრამ თანამედროვე ქართულში

გაუჩნდათ. მაშასადამე, უნდა ითქვას და დაიწეროს: **დარჩნენ, გაქრნენ, გახმნენ... გაუწყრნენ, გასწყრომოდნენ** (ისინი მას)...

„ელექტრონულ სასკოლო ორთოგრაფიულ ლექსიკონში“ აღნიშნული ტიპის ზმნებთან დაკავშირებული ორთოგრაფიული სიძნელეები (პირველი და მეორე პირების გათვალისწინებითაც) აისახება დამატებითი ინფორმაციის სახით, რომელიც მომხმარებელს საძიებელი ზმნის აწმყოს მწკრივის III პირის მხოლოდობითი რიცხვის ფორმასთან მიეწოდება. სწორი, დასაშვები და უმართებულო ვარიანტების გასამიჯნავად ვიყენებთ შუქნიშნის პრინციპს: მართებული ფორმა გამოიხატება მწვანე, დასაშვები – ყვითელი, ხოლო უმართებულო – წითელი ფერით; ამავდროულად, ეს უკანასკნელი (არასწორი) ფორმა მცირე ხნის შემდეგ გაქრება ეკრანიდან და დარჩება მხოლოდ მისი მართებული ვარიანტი.

T. G v i n a d z e, T. V a s h a k i d z e (Tbilisi)

Arn. Chikobava and the Norms of Georgian Literary Language
(*reflecting the difficulties in the “Electronic School Orthographic Dictionary”*)

“The Georgian literary language has got a quite established morphological and syntactical system. Questions of spelling are relatively simple: each sound has his own letter-symbol; a letter is pronounced similarly in each case... it does not mean, that the problem of the literary language norms in Georgian must not be settled. On the contrary, **more burning is the necessity of establishing such norms as more possibility our written language has to be monolithic**” (Arn. Chikobava).

During establishing the norms of the Georgian literary language, when two or more rival forms occur, according to Arn. Chikobava’s viewpoint, the question must be solved for the benefit of that, which: a) is more spread in the classics’ language; b) is correct according to the modern grammatical system; c) is simpler in other identical condition according to principle of formation; d)

is clearer in other identical condition according to meaning. During the times, this or that norm can be changed even according to the fact, to which of them (among rival forms) will be advantaged by the society speaking this language.

Different kinds of orthographic difficulties appear during the formation of verbal forms. This especially concerns to III series of tense and mood; e.g.: during the formation of II Perfect and III Subjunctive screeves of the verbs with **-eb** suffix converse forms often occur: *aešenebina* – *aešena*; *aešenebinos* – *aešenos* and others. According to Arn. Chikobava's recommendations, the forms based on a present stem are dominated in the literary language, so *aešenebina* and not *aešena*, *aešenebinos* and not *aešenos* must be used. The other type of parallelism also appears in the same forms (connected with using of **nari**): *aešenebina* – *aešenebia*; *aešenebinos* – *aešenebios*. The forms with **nari** are spread in the Modern Georgian (*aešenebina*; *aešenebinos*), which, according to Arn. Chikobava's viewpoint, must be considered as the only literary forms.

Wrong forms occur during the formation of plural of passive voice verbs with **-i** and **-e** prefixes in the II group of tenses and mood (*daimalnen* – *daimalen*; *daemalven* – *daemalen*). According to Arn. Chikobava's recommendation, in the modern literary Georgian the form with **n-es** suffix must be remained in the 3rd person plural of the aorist, as: a) it is grammatically correct and b) very spread. Thus, *daimalnen*, *daemalnes* are correct.

The parallel forms occur during using the 3rd subject plural marker in the 1st, 2nd and 3rd groups of tenses and mood (*ašenebdnen* – *ašenebden*, *movidnwn* – *moviden*...). According to Arn. Chikobava's recommendation, after **d** (it is a stem or a tense formative) **-nen** ending must be used in an imperfect as well as in I Subjunctive, aorist, II Subjunctive, II Perfect and III Subjunctive, as: a) it is dominated in the literary Georgian and b) is simple according to formation. Thus, *ak̄etebdnen*; *movidnen*... are correct.

This rule is relevant for the dynamic verbs of *tbeba* type (*rčeba*, *kreba*) and also for corresponding bi-personal forms (*ukreba*...).

Thus, *darčnen*, *gak̄rne*, *gaxmnen* and others are correct.

The orthographic difficulties (taking into account the 1st and 2nd personal forms) connected with these verbs and noted in the “Electronic School Orthographic Dictionary” will be reflected in the window of additional information, which will be opened at the singular, 3rd personal, present screeve

form of a wanted verb. For delimiting the correct, allowable and incorrect variants we use a traffic-light principle: green – for a correct form, yellow – for an allowable one and red – for incorrect one. At the same time the latter (incorrect) variant will be disappeared from a monitor after a short time and only a correct variant will be remained.

მ. ღ ღ ო ნ ტ ი (თბილისი)

**აკად. არნოლდ ჩიქობავა – ბასკურ-კავკასიური
ურთიერთობის კვლევის ფუძემდებელი
საქართველოში**

აკად. არნ. ჩიქობავამ ბრძნულად განჭვრიტა აუცილებლობა ბასკოლოგიის აღორძინებისა საქართველოში. გასული საუკუნის 30-იანი წლებიდან მოყოლებული, ბასკურისა და კავკასიურის პრობლემატიკა მისი ყურადღების საგნად იქცა – ბასკურ-კავკასიურ ენათა ნათესაობის ჰიპოთეზას არნ. ჩიქობავა იმთავითვე აღიარებდა „მეტად რთულ და მეცნიერულად დიდად მნიშვნელოვან საკვლევ პრობლემად“.

ბასკური ენის შესწავლას და კვლევას ბატონი არნოლდი იბერიულ-კავკასიური ენების მეცნიერული ისტორიის ორგანულ ნაწილად მიიჩნევდა. იგი წლიდან წლამდე მიზანმიმართულად ამკვიდრებდა აზრს ბასკური ენის კვლევაზე „ერთობლივ კავკასიურთან მიმართებაში“. მისი ღრმა რწმენით, ქართველ მეცნიერთა დღის წესრიგში უცილობლად უნდა მდგარიყო მაღალკვალიფიციურ კავკასიოლოგ-ბასკოლოგთა მომზადება საქართველოში.

დღემდე ღირებულია და სიცოცხლისუნარიანი არნ. ჩიქობავას მიერ შემუშავებული კვლევის ის სტრატეგია და ტაქტიკა, რომლის მეოხებითაც, მისივე რეკომენდაციით, მართებულად უნდა წარმოებულყო ბასკურ-კავკასიურ ენათა თეორიული და პრაქტიკული მეცნიერული შესწავლა.

ბასკურისა და კავკასიურის მეცნიერული კვლევა, არნ. ჩიქო-

ბავას შეხედულებით, უშუალოდ ენათა ნათესაობის საკითხთან მიმართებით უნდა ხორციელდებოდეს. ამ რთულ საქმეში ქართველი მეცნიერისთვის განმსაზღვრელია ენათა ისტორიის შესწავლა და ენობრივ მოვლენათა სიღრმისეულად წარმოჩენა სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური შეპირისპირებითი ანალიზის საფუძველზე. ამასთან ერთად, ენათა ისტორიული წარსულის აღდგენა შინაგან რეკონსტრუქციას უნდა დაემყაროს, რომლის დროსაც ბასკურისთვის საყრდენი მასალა დიალექტთა მონაცემები იქნება, იბერიულ-კავკასიური ენებისთვის კი სამწერლობო და უმწერლობო მონაცემები.

არნ. ჩიქობავა გამოყოფს ბასკურ-კავკასიურ ენათა საერთო სტრუქტურულ ნიშანთა და მოვლენათა კომპლექსს, რომელიც, მისივე თქმით, ჯერ მხოლოდ იმის საფუძველს იძლევა, რომ **ა დ ი ძ რ ა ს საკითხი ბასკურის სიახლოვისა იბერიულ-კავკასიურ ენებთან.** ყველაზე სანდო მასალას, ამ თვალსაზრისით, ენათა მორფოლოგიური სისტემა წარმოადგენს (სახელის ბრუნება, პოსტპოზიციური ნაწევარი, ერგატიული ბრუნვა და სათანადო კონსტრუქცია, გრამატიკული კლას-კატეგორია, ზმნის მრავალპირიანობა, ქცევის კატეგორია და სხვ.).

ბატონი არნოლდი სიფრთხილით ეკიდებოდა ბასკურ-კავკასიურ ენათა ნათესაობის პრობლემას. თავის ნაშრომებში იგი არაერთგზის იმეორებს, რომ ბასკურის ნათესაობა იბერიულ-კავკასიურ ენებთან **მხოლოდ ვარაუდია**, „ბასკური ენის სისტემა **ეხმაურება** იბერიულ-კავკასიურის სისტემას“, და აქ „საერთო მოვლენათა იგივეობა არა გვაქვს“. ეს გარემოება, თავის მხრივ, აუცილებელ წინაპირობას ქმნის იმისათვის, რათა კავკასიოლოგ-ბასკოლოგმა ჯერ იკვლიოს და აღადგინოს სათანადო მოვლენათა წარმომავლობა-განვითარების ისტორია და, შემდგომ ამისა, მოახდინოს „მსგავს მოვლენათა ნაირგვარი ფაქტების ისტორიული გაერთმნიშვნელობა“.

აკად. არნ. ჩიქობავა წლების განმავლობაში სახელმწიფო სტრუქტურების წინაშე არაერთგზის სვამდა საკითხს ბასკურ-კავკასიური ურთიერთობის გაცოცხლებაზე საქართველოში. მისგან დათესილმა არაერთი კეთილი ნაყოფი გამოიღო:

ბატონი არნოლდის მოწვევით გასული საუკუნის 70-იან

წლებში თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მუშაობას შეუდგა ბასკოლოგი პროფ. იური ზიცარი, რომლის ხელმძღვანელობით ბასკოლოგიის დარგში ათეულზე მეტი საკვალიფიკაციო ნაშრომი დაიწერა, მათ შორის – ერთი სადოქტორო დისერტაცია (ნათელა სტურუასი);

დაფუძნდა თბილისის ბასკოლოგიური სკოლა;

შეიქმნა ბასკური ენისა და კულტურის საზოგადოება (თავმჯ. აკად. შოთა ძიძიგური);

დამყარდა კონტაქტი ბასკებთან, ევროპელ, ამერიკელ და იაპონელ ბასკოლოგებთან;

ქართველი ბასკოლოგები მონაწილეობდნენ საერთაშორისო სიმპოზიუმებში;

უცხოეთის პრესტიჟულ სამეცნიერო ჟურნალებში იბეჭდებოდა ქართველ ბასკოლოგთა ნაშრომები;

თბილისის უმაღლეს სასწავლებლებში ინტენსიურად ისწავლებოდა ბასკური ენის გრამატიკა და ისტორია.

თბილისის ბასკოლოგიური სკოლის მუშაობა, სამწუხაროდ, 90-იანი წლების მოვლენების შემდეგ შეწყდა. ვიმედოვნებთ, რომ ბატონი არნოლდის მიერ გაკვალულ გზას კვლავაც მიუბრუნდებიან საქართველოში.

M. Glonti (Tbilisi)

Acad. Arnold Chikobava – a Founder of Research of Basque-Caucasian Relationship in Georgia

Academician Arnold Chikobava foreknew wisely necessary of basquology development in Georgia. Since 30s of the last century Basque and Caucasian languages became main problem for him. From the very begining He considered that the hypotesis about relationship of Basque and Caucasion languages was too difficult and scientifically important research question.

Arnold Chikobava considered that studing and research Bacsque lan-

guage was organic part of the scientific history of Ibero-Caucasian languages. From year to year he spread the ideas about „researching Basque language to Caucasian direction.” To his opinion Georgian scientists’ order of the day had to be „starting talking” in Basque and prepare highly trained Caucasiologists and Basque specialists in Georgia.

Up to present it’s valuable and alive Arnold Chikobava’s research strategy and tactics by which had to direct Basque-Caucasian languages theoretical and practical research.

To Arnold Chikobava’s opinion research Basque and Caucasian languages must be directed with relationship of the languages. In that difficult work for a Georgian researcher is essential to study the history of languages and show lingual situation on the basis of structural-typological comparative analysis. At the same time the past history of the languages must be restored according to internal reconstruction when for Basque the principle materials would be dialectical datas and for Ibero-Caucasian languages would be literary and colloquial datas.

Arnold Chikobava separates the complexes of common structural marks and situation of Basque and Caucasian languages, which prepared the ground for arising the question about relationship Basque language to Ibero-Caucasian languages.

The most trustly material in such case is morphological system of the languages (declination, postpositional article, ergative case, and the corresponding construction grammatical classes and categories, conjugation, multi personality of the verb, the category of the version, etc.).

Arnold Chikobava's dependence to the problem about Basque-Caucasian languages relationship was cautious. In his works he repeated many times that Basque relationship to Ibero-Caucasian languages **is yet only hypothesis**. as he says: „the system of Basque language **is like** to Ibero-Caucasian languages system, but we have not identity of common situation”. So, that fact indicates that a Caucasiologists and Basque specialists must search and restore the history and development of the corresponding situations at first and then must make „historical unification of different facts of the similar situations.”

For years Academician Arnold Chikobava arose question in the supreme state instances tirelessly about developing Basque-Caucasian languages relationship in Georgia. In the end „the corn sown by him brought a good result” – in

particular:

In 70s of the last century by his invitation at Tbilisi State University started working a Basque specialist, professor Juri Zitsar under whom leadership more than ten qualified works in Basquology were written, among them Natela Sturua's doctoral thesis;

Tbilisi Basque School was founded;

The society of Basque Language and Culture (chairman – Academician Shota Dzidziguri) was formed;

Communication with Basque, European, American and Japanese Basque specialists was established; Basque specialists took part in international symposiums:

Georgian-Basque specialists' works were published in prestigious foreign magazines; the grammar and history of Basque language were intensively taught at the Tbilisi high institutions.

Unfortunately, working of Tbilisi Basque School was stopped after 90 years situation. We hope the way of Basquology paved by Mr. Arnold Chikobava will resum work again in Georgia.

გ. ყ უ ფ ა რ ა ძ ე (თბილისი)

**გამონათქვამი, როგორც ლინგვისტიკის,
ფსიქოლინგვისტიკისა და კომუნიკაციის
თეორიის კვლევის ობიექტი**

ს. ე. ლეცის ნაშრომებში არის ერთი ფრაზა, რომელიც შესაძლებელია ეპიგრაფად წაემძღვაროს ნებისმიერ ლინგვისტურ ნაშრომს: „თავდაპირველად იყო სიტყვა, ხოლო შემდეგ ფრაზა...“

ლინგვისტთა უმრავლესობისათვის გამონათქვამი იყო და კვლავაც რჩება მუდმივი კვლევის ობიექტად როგორც გაბმული (დანაწევრებული) მეტყველების პროცესში ენობრივი ერთეულების ერთ-ერთი მოცემული აბსტრაქტული სისტემის რეალიზაცია. ამ აზრს განავითარებდა ბენვენისტი, როდესაც წერდა, რომ გამონათქვამია სწორედ ის საჭე, რომელსაც მოძრაობაში მოჰყავს ენა მი-

სი სამეცნიერო აქტში უშუალო გამოყენებით. აქედან გამომდინარეობს ენობრივი ერთეულების სისტემური ურთიერთკავშირისა და მათი იერარქიულობის ზოგადი პრინციპი. გარდა ამისა, მათი კონკრეტული ვარიანტების ხაზობრივი თუ არახაზობრივი ურთიერთდამოკიდებულება და ურთიერთდაფუძნებულობა, ამ უკანასკნელთა ვარიანტების ფუნქციონირების თავისებურებათა გამოვლინება მოცემულ სიტუაციურ და კონტექსტუალურ პირობებში, მოცემული სამეცნიერო მთელის ჩარჩოთა გათვალისწინებით. სწორედაც რომ ზემოაღნიშნული მთელის სახით წარმოგვიდგება წინადადება ანუ გამონათქვამი.

მეცნიერთა უდიდესმა ნაწილმა კიდევ უფრო გააფართოვა ამ ე. წ. სამეცნიერო მთელის (გამონათქვამის) არეალი. ისინი მას განიხილავენ როგორც ენობრივი ერთეულებისა და მათი სისტემური კავშირების აქტუალიზაციისა და რეალიზაციის პირდაპირ და უშუალო სფეროს.

მეცნიერთა მეორე ნაწილი ცდილობდა მოექებნა ტექსტთან მიდგომის სხვა მეთოდები. ასე მაგალითად, გაჩნდა ერთგვარი მოწოდებაც კი: „შევისწავლოთ მოსაუბრე ადამიანი“.

თანამედროვე ენათმეცნიერებაში პირველი, ვინც მკვეთრად დაუპირისპირა ერთმანეთს წინადადება და გამონათქვამი, ა. ი. სმირნიციკი იყო. მან გამონათქვამს „მეცნიერების აქტი“ უწოდა. ამავე აზრის იყო ვ. მატეზიუსიც.

და მაინც, მეცნიერთა დიდი ნაწილი, მათ შორის ი. ს. სტეპანოვი, გ. ვ. კოლშანსკი, საგნის ცნებისა და გამონათქვამის ლინგვისტური ანალიზის გადახედვას მოითხოვენ. თუმცა არცერთ მათგანს არ შეუმუშავებია ალტერნატიული კონცეფცია გამონათქვამის ან ტექსტის, როგორც შინაარსის მქონე მთლიანობის, შესახებ. ზემოხსენებული ალტერნატიული კონცეფციის შექმნასთან ყველაზე უფრო ახლოდ, ალბათ, მაინც, ს. დ. კაცნელსონის მოსაზრება უნდა მივიჩნიოთ.

განვიხილოთ ის, რაც ესოდენ მნიშვნელოვანი და მთავარია გამონათქვამისა და მთლიანად ტექსტის ანალიზის დროს.

I. ფსიქოლინგვისტიკისათვის ანალიზის დროს საანალიზო მასალას არა ცალკე აღებული წინადადება, გამონათქვამი ან ტექს-

ტი, როგორც მეტყველებითი ურთიერთობის პროდუქტები ან მეტყველების აღმქმელი პროცესებისათვის განკუთვნილი მასალა, წარმოადგენს, არამედ ამ დროს თვითონ ეს პროცესებია მთავარი. შესაბამისად, იცვლება ანალიზის მეთოდი და ერთეულების გამოყოფა. ფსიქოლინგვისტი „ერთეულთა“ (და არა „ელემენტების“) ანალიზს აწარმოებს. ერთეულის ქვეშ „ქმედება“ იგულისხმება. მთელი ყალიბდება არა ცალკეული ელემენტების გაერთიანებითა და ურთიერთშეხამებით, არამედ ქმედების დინამიკური ორგანიზაციით უფრო რთულ ქმედებებად და შემდგომში კიდევ უფრო რთულ მოღვაწეობად (деятельность). მეტყველებასთან მიმართებაში კი ეს იმას ნიშნავს, რომ მეტყველების ანალიზის კატეგორიებს უნდა გააჩნდეთ, ნაწილობრივ მაინც, სამეტყველო ქმედებების (და არა არამეტყველებითი) სტატუსი (არც ამ პროდუქტთა აბსტრაქციები მიიღება მხედველობაში).

II. ყველა სახის ქმედება (მოღვაწეობა) მოტივირებულია დ მიზანმიმართული. სამეტყველო ურთიერთობასთან მიმართებაში იგი გულისხმობს, რომ არსებობს რაღაც არამეტყველებითი ამოცანა, რომლის სრულყოფისათვისაც ხორციელდება სამეტყველო ქმედება (აქტივობა) და რომელიც მიიღწევა ენობრივი საშუალებებით. გამონათქვამი ან ტექსტი სწორედ ამ ამოცანის გადაწყვეტის პროცესს წარმოადგენს, თანაც მხოლოდ მეორადს. რაც შეეხება მის პროდუქტს ან რეზულტატს, ამ ფუნქციას ენა იტვირთავს, როგორც მოცემული ამოცანის განსახორციელებელ საშუალებათა სისტემა.

III. ჩვენთვის უფრო აუცილებელია ვიცოდეთ, თუ რომელი ერთეულებისაგან იკვრება პროცესი, ვიდრე ის, თუ რა ელემენტებად დავშლით პროდუქტს. ენის რეალური სისტემურობა ეს არა ბმულობის შინაგანი დაგეგმარებაა, სადაც ენობრივი ერთეულები ინახებიან, არამედ ამ ერთეულთა ურთიერთკავშირი და ორგანიზაციაა მათს ე.წ. სამუშაო მდგომარეობაში, ე. ი. იმ ქმედებაში, რომლისათვისაც ისინი არიან განკუთვნილნი. ლ. ს. ვიგოტსკი აღნიშნავს, რომ ენა ურთიერთობის იარაღია, მაგრამ ამასთან იგი აზრების ექსპლიციციისა და ჩამოყალიბების იარაღიცაა. ენა ურთიერთობისა და განზოგადების ერთიანობაა.

IV. როგორც ნებისმიერი ქმედება, სამეტყველო ურთიერთობაც ორგანიზებულია მიზნისა და ამოცანის თვალსაზრისით. იგი გაშუალებულია კომუნიკაციური გადაწყვეტილებით ანუ კომუნიკაციური ინტენციით, ფუნქციონალური ბლოკების სისტემით, იმ ბლოკებისა, რომლებიც უზრუნველყოფენ მიზნის მისაღწევად მოცემული ეტაპების თანამიმდევრობის საფეხურებრივ დინებას. იგი ასევე იყენებს ყველა იმ საშუალებას, რომლებიც ხელთა გვაქვს დასახული მიზნის მისაღწევად (საბოლოო პროდუქტის მისაღებად). ენა კი სწორედ ამგვარი საშუალებების სისტემას ანუ ერთობლიობას წარმოადგენს.

ამგვარად, გამონათქვამისა და მთლიანი ტექსტის ფუნქცია ურთიერთდაკავშირებულია ერთმანეთთან არა უბრალოდ ამა თუ იმ კონკრეტულ სიტუაციებში ამა თუ იმ მოსაუბრის სამეტყველო ურთიერთობით, არამედ ურთიერთობის პროცესის შინაგანი ორგანიზაციით, რომელიც აღიქმება როგორც ადამიანთა შორის სოციალური ურთიერთკავშირი.

G. K u p a r a d z e (Tbilisi)

Utterance – Subject of Scientific Research of Linguistics, Psycholinguistic and Theory of Communication

There is a phrase in S. Letz's works that may be used as an epigraph for any linguistic research: "First there was a word and then a phrase."

For majority of linguists the utterance has always been and it is still remained the subject of constant observation as the realization of one of the given abstract system of language units in the process of connected speech. Benvenist kept to develop this idea when he wrote that the utterance was the very helm, that brought into movement the language in the duration of any act of communication; this is the starting point of the general principle of hierarchy and systematic interrelationship of language units. Besides, it is their linear and on-linear interaction and interconditionality, revealing the functioning features of the lat-

ter in the given situational and contextual circumstances in accordance to the presented frame of a speech whole. A sentence or an utterance is that exact whole mentioned previously.

A vast majority of scholars much more broadened the area of this whole. They regard it as the direct and immediate sphere of actualization and realization of language units and their systematic connections.

The other part of researchers tried to find out some different methods in the process of text analysis. There was even an appeal suggested: "Let's make a careful study of a speaking individual."

A. Smirnitsky was the first, in modern linguistics, who showed the contrast between a sentence and an utterance. He named the utterance as "the act of communication." His opinion was shared and supported by V. Mathesius too. But still, greater part of scholars, I. Stepanov, G. Kolshanski among them, demand to review, both, the notion of the object and the linguistic analysis of an utterance, though none of them has worked out the alternative conception about an utterance or a text as a whole having the content. The best of all above mentioned opinions, S. Katsnelson's view point might be considered to be the closest.

Four main points should be singled out in the process of analysis of an utterance or a text as a whole.

I. For a psycholinguist the speech processes are more important than those of products of speech (a sentence, an utterance or a text); a psycholinguist deals with the unit analysis; The whole is created by means of dynamic organization of acting, that later changes into more complex speech activities. The categories of speech analysis should acquire the status of speech activities if not completely, partially at least.

II. The activities of all kinds are motivated and pragmatic; There is non-speech perspective for the completion of which a speech activity is in the progress; This activity is achieved on the basis of the language means; An utterance and a text are regarded as the additional process of solution of this task; The language, as its product, reveals itself as the system of means to solve already mentioned task.

III. For us it is more important to know which units frame the process itself. The systematic character of a language depends not on the planning of inner cohesion, but on the organization and the interaction of language units.

IV. like any other activity, the speech activity also implies so called communicative intention in itself; Functional blocks provide step by step flowing to reach the final goal; In the process all language means, that are at close hand, are widely used.

In conclusion, it should be noted that the functions of the utterance and the text as a whole are not simply interwoven in these or those concrete situations by this or that speaker, but they are deeply connected with the inner organization of the process, which among the individuals is depicted as a way of social interaction.

Б. Ш а в х е л и ш в и л и (Тбилиси)

Лексико-семантические процессы трансформации цова-тушинского (бацбийского) языка (на материале переводов фрагментов Библии И. Цискаришвили – сер. XIX в.)

Общеизвестно, что Вильгельм фон Гумбольдт первый из исследователей связал содержательную сторону языка с его духовной жизнью, культурой народа. Язык и культура цова-тушин как нельзя лучше демонстрирует его слова о том, что «не следует изучать духовное своеобразие народа обособленно от языка, а затем переносить его особенности на язык». Именно исконно грузинское самосознание и мышление тушин-цовцев, накладываясь на язык, отражает объективную действительность, которая прослеживается в переводах фрагментов Библии («Отче Наш» и утренней молитвы «Символ Веры»), сделанным Иовом Цискаришвили и представленной в его же рукописной грамматике «Тушино-цовская грамматика», датирующейся 1847 годом.

По словам того же Вильгельма фон Гумбольдта: «...каждый язык вбирает в себя нечто от конкретного своеобразия своей нации, и в свою очередь, воздействует на неё в том же направлении». Сопоставляя тексты с лексическими записями двух последних столетий, можно предположить, насколько материально и духовно пересечены грузинский и цова-тушинский культуры как на уровне диахронии, так и синхронии и

поэтапно проследить частью универсальное, частью этническое, которое так прозрачно отражается через призму языковых средств и грамматических маркеров обоих языков.

Эти и многие другие вопросы будут рассмотрены в докладе.

B. S h a v k h e l i s h v i l i (Tbilisi)

Lexical-Semantic Processes of the Transformation

the Tsova-Tush (Bats) Language *(on the Material*

of the Translations of the Fragments of the Bible

I. [Tsiskarishvili – vid .XIX c.)

It is well known that Wilhelm von Humboldt the first of the scientists connected the meaningful side of a language with culture of the people and their spiritual life. The language and the culture of Tsova-Tush people well demonstrates meaning of his words: “One ought not to study the spiritual uniqueness of nation apart from the language, and attempt to transfer its special features to the language”.

Specifically, longstanding Georgian self-consciousness and mentality of Tsova-Tush, being superimposed on the language, reflects the objective reality, which is clearly shown in the translation of the fragments of Bible (particularly “Our Father” and the morning prayer “The Symbol of Faith”), made by Job Tsiskarishvili. This was presented in his hand-written manuscript “Tush -Tsova Grammar”, dated 1847.

By the words of the same Wilhelm von Humboldt “... each language absorbs something from the uniqueness of the nation and in turn affects the nation”. Comparing texts, with the lexical records of the last two centuries, it is clear how much the Georgian and Tsova-Tush cultures traditionally and spiritually are interconnected on the level of diachrony, as well as on the level of synchrony and trace step by step partly universal, partly ethnic nature is clearly represented typical for linguistic means and the grammatical markers of these languages.

Р. А. Ш х а л а х о в а (Майкоп)

Словоизменение имен прилагательных в адыгейском языке

Как известно, основными морфологическими признаками существительного являются падеж, число, притяжательность. Согласно традиции, прилагательное также изменяется по падежам и числам, например:

Им. фыжьы-р	фыжь-хэ-р
Эрг. фыжьы-м	фыжь-хэ-м
Тв. фыжьы-м-к1э	фыжь-хэ-м-к1э
Пр. фыжь-эу	фыжь-хэ-у

На самом же деле падеж и число не являются формами словоизменения адыгейского прилагательного. Дело в том, что в данном случае слово фыжьы «белый», приобретая падежные аффиксы, не остается прилагательным, а превращается в существительное, иначе говоря, склоняется не прилагательное, а субстантивированное слово. Это проистекает из особенностей адыгейского прилагательного, а именно: когда качественные слова употребляются вне сочетания с существительными, то они легко субстантивируются, ср., например: Пшээшэ го1ур (сыд фэдэр?) кы1ухьагъ «Подошла симпатичная девушка» и Го1ур (хэт?) кы1ухьагъ «Подошла симпатичная».

Считается также, что атрибутивные словосочетания (сущ.+прил.) склоняются как существительные (унэ ины-р, унэ ины-м, унэ ины-м-к1э, унэ ин-эу).

Однако в подобных сочетаниях падежные аффиксы присоединяются к прилагательному потому, что он занимает постпозитивное положение. Присоединение падежных форм к последнему слову определительного словосочетания, независимо от того, к какой части речи относится это последнее слово, является характерной особенностью адыгейского склонения.

Что же касается числа в таком сочетании, то аффикс множественного числа –х(э) определяет множественность не прилагательного, а существительного. Ведь, когда мы говорим у н э п л ь ы ж ь х э р букв. «дом – красные», то суффикс –х(э), обозначающий множественность,

относится к существительному у н э «дом», а не к прилагательному п л ь ы ж ь «красный», к которому он присоединяется.

Прилагательное приобретает значение множественности только в том случае, когда оно выступает в синтаксической функции именного сказуемого (кьэгъагъэхэр дахэ-х «цветы – красивые»). «Однако поскольку в качестве именной части сказуемого могут употребляться и другие части речи, в том числе и существительные, эту функцию, естественно, нельзя рассматривать как характерную особенность именно прилагательного» (А.И. Смирницкий).

Отсюда следует, что в адыгейском языке имя существительное и имя прилагательное четко разграничиваются в морфологическом плане: существительные противопоставляются прилагательным тем, что последние не изменяются по падежам и числам. Они не принимают и аффиксов притяжательности. Дело в том, что прилагательные субстантивируются и требуют постановки вопросов существительного, когда они принимают аффиксы притяжательности, ср.: шхъуант1э (сыд фэд?) «зеленый», но: ишхъуант1э (исыд?) «его + зеленое».

Сказанное выше о морфологическом соотношении существительных и прилагательных можно резюмировать следующим образом: характерные для существительного такие грамматические категории, как падеж, число, притяжательность, отсутствуют у прилагательного. В то же время прилагательное обладает категорией степеней сравнения, которая отсутствует у существительного.

Таким образом, неправомерно утверждение о том, что в адыгейском языке (и шире: в адыгейских языках) прилагательное как категория принципиально не отличается от существительного.

რ. შ ხ ა ლ ა ხ თ ვ ა (მაიკოპი)

ზედსართავი სახელის ფორმაცვალება ადიდურ ენაში

ავტორი იმ აზრს იზიარებს, რომლის თანახმადაც ადიდურ ენაში ზედსართავი სახელისათვის, არსებითი სახლისაგან განსხვავებით, არ არის დამახასიათებელი ბრუნვის, რიცხვისა და კუთვნილების კატეგორიები, ამიტომ მიუღებელია თვალსაზრისი, რომ ზედსართავი, როგორც მეტყველების ნაწილი, პრინციპულად არ განსხვავდება არსებითისაგან.

С. Г. Ш х а л а х о в а (Майкоп)

Вопрос разграничения членов предложения

Каждый член предложения имеет определенное отношение к выражаемой в предложении предикации. По тому, какое отношение имеют к высказываемой мысли в предложении, члены предложения делятся на главные и второстепенные. Компоненты предложения, которые непосредственно входят в предикативную основу, принимают участие в ее создании, выступают в качестве главных членов предложения. Те же компоненты предложения, которые непосредственно не связаны с выражением этой предикации, не принимают участия в создании предикативной основы предложения, выступают в роли второстепенных членов.

Таким образом, деление членов предложения на главные и второстепенные зависит от вхождения/невхождения их в предикативную основу, что свидетельствует о том, что именно предикативная основа образует конструктивное ядро предложения. Однако в коммуникативном аспекте главным может быть любой член предложения. Так, в предложении *ინაუ ყლი зэхэугуфыклығыэу кьедж* «Читай громко и

выразительно» смысловую нагрузку предложения несут слова *инэу* «громко» и *зэхэугуфыкIыгъэу* «выразительно», выступающие в роли обстоятельства. Стало быть, эти второстепенные члены с точки зрения выражения семантики данного предложения являются более существенными, более важными, чем слово *къедж* «читай», выступающее в роли сказуемого. Но при этом следует иметь в виду, что такую семантику они приобретают только через сказуемое. Иначе говоря, второстепенные члены предложения не могут занять роль главных членов предложения и в том случае, когда они выражают основную мысль высказывания, поскольку сами становятся членами предложения только в составе предикативной связи, образуемой сочетанием подлежащего со сказуемым. Следовательно, в предикативных отношениях могут находиться только подлежащее и сказуемое, вследствие чего их относят к разряду главных членов. «Отличие второстепенных членов предложения от главных членов предложения, – пишет А.И. Смирницкий, – состоит не в смысловом весе тех или других в высказывании, а в их разной грамматической роли. От сказуемого второстепенные члены предложения отличаются тем, что в сказуемом выражается предикация, а тем самым, сказуемое соотносится с действительностью и становится главным членом предложения... Подлежащее оказывается главным членом предложения потому, что оно обозначает субъект или предмет, по отношению к которому определяется предикация. Этот член является центральным в предложении, поскольку ему подчиняются и по отношению к нему оформляются все остальные члены предложения. Если подлежащего нет, то в центре предложения стоит сказуемое, которое в этом случае уже само по себе содержит указание на субъект. Таким образом, подлежащее и сказуемое представляют собой основу предложения. Второстепенные члены можно отбросить, но от этого предложение не перестает быть предложением» [Смирницкий 1977].

Из изложенного ясно, что в основе учения о построении предложения лежит учение о главных членах предложения. «Компоненты предикативного сочетания слов или отдельные слова (словоформы), занимающие в иерархии связей господствующее положение, принято называть *главными членами* предложения...» [Шанский и др. 1981]. Назначение второстепенных членов предложения состоит в дополнении,

пояснении содержания главных членов предложения. Следовательно, предложение расчленимо на две части – на сказуемое и подлежащее, в которых могут уже выделяться те или иные второстепенные члены предложения. Например, в предложении *Чырбыц унэр лъагзу къэлъагъо* «Кирпичный дом виднеется высоко» в первую очередь выделяются подлежащее *унэр* «дом» и сказуемое *къэлъагъо* «виднеется». А затем определяются в подлежащем субстантивное определение *чырбыц* «кирпичный» (букв.: «кирпич») и при сказуемом обстоятельство образа действия *лъагзу* «высоко». Стало быть, основными компонентами простого двусоставного предложения являются сказуемое и подлежащее. Это говорит о том, что предложение может существовать и без второстепенных членов предложения, но без главных (или главного) членов не существует предложения.

S. S h k h a l a k h o v a (Maikop)

Problem of Sentence Parts Definition

Every sentence part has a definite relation to the predication expressed in it. As to the relation to the expressed idea the sentence parts are subdivided into main and secondary ones.

Sentence components which directly compose the predication basis and take part in its formation act as the main sentence parts.

Those sentence components which are not directly connected with expressing predication and do not participate in predication basis formation, act as the secondary sentence parts.

ი. ჩ ა ნ ტ ლ ა ძ ე (თბილისი)

ინტერფერენცირებულ დიალექტ-კილოკავთა საკითხისათვის სვანურ ენაში

ნიკო მარს არაერთი დამსახურება მიუძღვის ქართველოლოგიის წინაშე. მათ შორის ძალზე მნიშვნელოვანია ის, რომ მან პირველმა (1911-1913წ.წ.) მოახდინა სვანური ენის დიალექტურ-კილოკაური დიფერენციაცია. შემდგომში ეს საკითხი უფრო ღრმად და ნათლად დაამუშავეს აკაკი შანიძემ და ვარლამ თოფურიამ. ძირითადი საკლასიფიკაციო (ფონეტიკურ-ფონოლოგიური) ნიშნების (ხმოვანთა სიგრძე, უმლაუტი, რედუქცია) გვერდით გათვალისწინებული იყო მორფოლოგიური (ბრუნება-უღვლილება) და ლექსიკური თავისებურებებიც.

სვანურ დიალექტ-კილოკავთა აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია მომდინარეობს ადგილობრივი გეოგრაფიული (ხეობა, მდინარე, სოფელი, კუთხე...) სახელწოდებებიდან: ზემოლაშხურული (ლაშხური), ქვემოლაშხურული (ლენტესურ-ჩოლურული), ზემოენგურული, ქვემოენგურული (განსაკუთრებით ლახამულური) – ნ. მარი; ბალსხემოური, ბალსქვემოური (ზემოსვანური), ლაშხური, ლენტესური (ქვემოსვანური) – ა. შანიძე, ვ. თოფურია.

მდინარე ლაშხურის ქვემო წელში წარმოდგენილი მეტყველება ნიკო მარს „ლენტესურ-ჩოლურულად“ აქვს ფიქსირებული, ხოლო აკაკი შანიძისა და ვარლამ თოფურიასთვის ჩოლურული ლაშხურსა და ლენტესურ დიალექტებს შორის მდებარე გარდამავალი მონაცემია; “იგი ცალკე კილოს არ წარმოადგენს, რადგანაც ენობრივად ორ ნაწილად განიყოფება: ზემო ნაწილი ლაშხურის კილოკავია, ხოლო ქვემო ნაწილი (სოფ. საყდარი, ბულეში, მუწდი) – ლენტესურისა, თუმცა ზემოჩოლურულში უმლაუტებიც არის, რომელიც მას ლენტესურთან აახლოვებს, ხოლო ქვემოჩოლურულში გრძელი ხმოვნებიც მოიპოვება, რაიცა მას ლაშხურთან აკავშირებს” (ა. შანიძე). მოგვიანო (1946-1965 წ.წ.) გამოკვლევების მიხედვით, „ჩოლურული, ძირითადად, ლაშხურს განეკუთვნება ბგერითი შედგენილობითა და გრამატიკული წყობით. უმლაუტი, ალბათ,

ლენტეხურის გავლენის შედეგია. **ლენტეხურთან ახლო მდებარე სოფლების ძველი თაობის მეტყველება უმთავრესად ლენტეხურს გასდევს, ახლისა კი – ლაშხურს.** საყდრული მეტყველება შეჯვარებული გარდამავალი დიალექტის იშვიათ ერთეულს წარმოადგენს“ (ვ. თოფურია).

მიუხედავად იმისა, რომ ჯერ კიდევ გასული საუკუნის სამოციან წლებში ვარლამ თოფურიას და მისი მოწაფეების მიერ საგანგებოდ უნდა შესწავლილიყო ჩოლურული მეტყველება, მაინც დღემდე ამ თვალსაზრისით სერიოზული მუშაობა არ ჩატარებულა (მასწავლებლის გარდაცვალებამ ნახევარი საუკუნით შეაფერხა ესოდენ მნიშვნელოვანი საქმე), ზეპირი განცხადებები კი არაერთხელ გაკეთდა სვანური ენის მეხუთე დიალექტად მისი გამოყოფის შესახებ. სულ ახლახან საქართველოს სამეცნიერო ფონდმა დააფინანსა არნოლდ ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შესაბამისი საგრანტო პროექტი, რაც, იმედია, ჩოლურული ტექსტების სრულყოფილი მოპოვების შესაძლებლობას მაინც მოგვცემს – ეს კი მომავალში საფუძველი იქნება ფუნდამენტური დასკვნების გამოტანისა.

ენათმეცნიერების ინსტიტუტში მუშავდება, აგრეთვე, მეორე საგრანტო პროექტი, რომელიც იკვლევს სვანური ენის თითქმის შეუსწავლელ უბანს – კოდორის (resp. დალის) ხეობის მეტყველებას; ინტერფერენცირებული დიალექტის ეს ნიმუში, ჩოლურულისგან განსხვავებით, ზემოსვანურ ფორმათა ურთიერთშერევის სიტუაციას ასახავს. თუ ქვემო სვანეთში ლენტეხისა და ლაშხეთის მეზობელი სოფლები უპირისპირდება ერთმანეთს გარკვეული მორფონოლოგიური პროცესებით, კოდორის ხეობის 17 სოფლიდან ჯერჯერობით მხოლოდ ხუთს ახასიათებს ინტერფერენცირებული მეტყველება, რადგანაც, უკვე საუკუნეზე მეტია, იქ ერთად ცხოვრობენ როგორც ბალსზემო, ისე ბალსქვემო სვანეთიდან გადასახლებული ადამიანები. გარდა ამისა, ახალი თაობის მეტყველებაზე გარკვეულ გავლენას ახდენს სხვადასხვა დიალექტის წარმომადგენელი მშობლებისა თუ ბებია-ბაბუების მეტყველებაც. რაც შეეხება უფროს თაობას, იგი იცავს იმ გრამატიკულ ფორმებსა და ლექსიკას, რომლებიც მას თან გაჰყვა კოდორში ენგურის ხეობიდან. ამ

მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩევა 104 წლის მინა ქონქიანისა (ბზ.) და 103 წლის არეთა ფარჯველიანის (ბქ) მეტყველება.

ყველაზე მნიშვნელოვნად გვეჩვენება ის ფაქტი, რომ კოდორში ჩასახლებული ბალსქვემოელები უკვე გრძელ ხმონებს წარმოთქვამენ (კარგი იქნება, თუ მათ მეტყველებას შევისწავლით ექსპერიმენტული ფონეტიკის აპარატურის მოშველიებით).

კოდორელთა მეტყველებაზე გარკვეული გავლენა უნდა მოეხდინა ქართულ, რუსულ და აფხაზურ ენებსაც. ვფიქრობთ, ამის შედეგი უნდა იყოს ზმნებში ინკლუზივ-ექსკლუზივის ფორმათა მოშლის დაწყების ტენდენცია, განსხვავებით ენგურისა და, ნაწილობრივ, ცხენისწყლის ხეობათა სვანურისაგან, სადაც ეს კატეგორია, მიუხედავად თავისი არქაულობისა, დღემდე მკვიდრადაა დაცული.

ბევრი რამაა გაკეთებული სვანური ენის კილოკავთა შესწავლის თვალსაზრისითაც, მაგრამ მაინც ჩვენი ყურადღება მიიქცია ვარლამ თოფურიას ბოლოდროინდელი ნაშრომის („სვანური ენა“, 1965 – ის, შრომები, ტ. II, 2002, გვ. 215) ერთმა ფრაზამ: „ნ. მარის მიერ გამოცალკეებული ხალღური, ივარული, მუჟალ-მულახური უმნიშვნელოდ განსხვავდება მესტიურისაგან და კილოკავებს არ წარმოადგენენ“. საოცარია ეს განცხადება, რადგანაც 1939 წელს აკაკი შანიძესთან ერთად გამოცემულ ბალსხემოურ ტექსტებში ივარული, მულახური და მესტიური მასალები ცალ-ცალკე კილოკავებადაა წარმოდგენილი, ანალოგიური მსჯელობაა წიგნის წინასიტყვაობაშიც (ის. გვ. XIV).

მომიჯნავე მეტყველებასთან ინტერფერენცირებული ფონოლოგიურ-გრამატიკული მოვლენები ახასიათებს უშგულურ, ლატალურ (ბზ.), ბეჩოურ, ცხუმარულ და ლახამულურ (ბქ) კილოკავებსაც, ოღონდ შედარებით მცირე დოზით.

ინტერფერენცირებული მოვლენები შეინიშნება ნამყოუსრულისა და ნაირ-ნაირ თურმეობითა წარმოებაში, სახელთა ორფუძიანი ბრუნების სისტემაში, ზედსართავის ხარისხთა ფორმებში.

I. Chantladze (Tbilisi)

Towards the Problem of Interference-Rich Dialects and Sub-Dialects in Svan

Nick Marr's contribution to Kartvelology is immense. He was the first scholar to carry out (1911-1913) dialectal and sub-dialectal differentiation within the Svan language. His studies were further developed and formulated by Akaki Shanidze and Varlam Topuria. Basic classificatory (phonetic and phonologic) markers such as vowel length, umlaut, and reduction were complemented by morphological (declension and conjugation) and lexical characteristics.

The terminology of Svan dialects and sub-dialects is based on the local geographic terrain and includes such names as *gorge, river, village, region* and the like. Upper-Lashkian (Lashkian), Low-Lashkian (Lentekh-Cholurian), Upper-Engurian, Low-Engurian (especially Lakhamulian) created by N. Marr are good examples in point. Later additions Upper-Bal, Low-Bal (Upper Svan), Lashkian, and Lentekhian (Low-Svan) were introduced by A. Shanidze and V. Topuria.

The speech of the lower straits of the Lashkhuri River were identified by N. Marr as "Lentekhian-Cholurian". For A. Shanidze and V. Topuria the linguistic evidence offered by Cholurian represents a transitional stage between Lashkian and Lentekhian dialects: "It is not a separate sub-dialect, as linguistically it is divided into two parts: the Upper Part which belongs to the Lashkian sub-dialect and Lower Part (villages Saqdari, Buleshi, Mutsdi) attributed to the Lentekhian sub-dialect irrespective of the fact that umlauts occur in Upper-Cholurian bringing it closer to Lentekhian and the existence of long vowels in Low-Cholurian connect it with Lashkian" (A. Shanidze). In A. Shanidze's view (see his works of 1946-1965), "according to sound composition and grammatical structure, **Cholurian basically belongs to Lashkian**. Umlaut is the result of Lentekhian influence. **The speech of an old generation of the villages located near Lentekhi is mainly Lentekhian while the speech of younger generations - Lashkian**. The Saqdrian speech is a rare formation of a cross-bred transitional dialect" (V. Topuria).

Even though in the 60s of the last century the Cholurian speech had to be specially studied by V. Topuria and his disciples, there still remains important

work to be carried out in this respect (the teacher's death has delayed this significant research for half a century). Nevertheless, several times, views to distinguish Svan as a fifth Kartvelian dialect have been expressed orally. Recently the Georgian Scientific Foundation financed a project proposed by the Arn. Chikobava Institute of Linguistics, which, we hope, will enable us to obtain a full corpus of Cholurian texts. The latter will serve as a basis for future studies capable of offering fundamental conclusions on the subject.

Another grant project that the Institute of Linguistics is currently carrying out aims to examine the speech of the Kodori (resp. Dali) gorge, which has remained outside the scope of the linguistic research conducted on the Svan language. Rich in dialectal interference and mirroring the process of inter-mixing of the Upper-Svan forms this model (the Kodori speech) differs from Cholurian. If in Low Svan the neighboring villages of Lentekhi and Lashkheti are opposed on morphological grounds, the speech of only five from 17 villages of the Kodori gorge are still characterized by interference. The reason standing behind this phenomenon is more than a century old shared habitat by people of Upper and Lower Bal deported from their original settlements. Another fact for consideration is the influence of the speech of older generations (that of parents and grandparents) speaking different dialects on the speech of the younger generation. The old generation preserves the grammatical forms and vocabulary items brought to Kodori from the Enguri gorge. In this respect, the speech of 104 year-old Mina Kochkiani (UB) and 103 year-old Areta Parjveliani (LB) is especially valuable.

It is noteworthy that Lower Balian who settled in Kodori pronounce long vowels (it will be important to study their speech through experimental phonetic equipment).

Georgian, Russian, and Abkhazian might have influenced the Kodori speech which could have brought about the tendency to abandon inclusive-exclusive forms in verbs. This is different from the Svan of the Enguri and partially Tskhenisqlali gorges where the mentioned categories are preserved despite their archaic features.

A number of research papers have been devoted to the study of Svan dialects and sub-dialects, among which our attention was attracted by one phrase in V. Topuria's recent work "The Svan language" (1965 - see works, v. II, 2002, p. 215): "Khaldian, Iparian, Muzhal-Mulakhian identified by N. Marr are not significantly different from Mestian and they are not sub-dialects". This is a

very strange view for in the Upper Bal texts published in 1939 together with Akaki Shanidze, Iparian, Mulakhian and Mestian materials are represented as separate sub-dialects; an analogous discussion is given in the foreword of the book (see p. 14).

Ushgul, Latal (UB), Bechian, and Lakhamul (LB) sub-dialects are also characterized by phonological and grammatical interference from neighboring speech communities, albeit on a smaller scale.

M. C h u m a k i n a (Guilford)

Lexicographic Problems of an Unwritten Language

The paper discusses the issues that arose during the project on compiling the Archi digital dictionary. Archi is a Lezgian language spoken by about 1300 people in a cluster of villages in southern Daghestan. Archi's neighbours are Avar and Lak. Most of Archi people are trilingual in Archi, Avar in Russian, quite a few speak Lak as well. Among the "smaller" languages of Daghestan, Archi is one of the best studied, both by Russian and Georgian scholars, most prominent of which were works by Kaxadze.

The language is remarkable in its phonetics, and has amazingly rich system of inflectional morphology with substantial sets of sub-patterns and varying degrees of irregularity in all its inflecting word classes.

These determined the design of the dictionary of Archi, which has been compiled in Surrey Morphology Group in 2004-2007. It is an electronic dictionary with sound files and cultural materials (digital pictures).

The paper describes the structure of the dictionary and presents the challenges that an unwritten language with complex morphology issues to a lexicographer.

First, there is an issue of norm: many words have phonetic and morphological variants. The latter ones reflect the levelling of irregular forms, and also show the tendency towards filling the gaps in the paradigm.

Second, there is an issue of loan words. There are two types of borrowing: loan words adapt to the language, take Archi phonetics and morphology,

and are perceived as Archi words. Second type is borrowing into a phrase, where one part is a free Archi word and another is a borrowed word which is not used outside the phrase. These instances strand the border between word and phrase, and are included in the dictionary as separate lexical entries.

Compiling a dictionary of an unwritten language by a person who does not speak the language, poses methodological problems of creating the word lists and describing the semantics of words. Our dictionary is based on the dictionary compiled in 1977, and our task was to enlarge it and record sound of all the word forms we needed. While we were doing this, the questions of individual differences in the usage on several levels – phonetic, morphological and semantic – arose.

There is also a problem of traditional Archi culture dying out; most of the crafts are abandoned now, and with them die the words. There are instances of the words that people “have heard, but do not know”, they are included in the dictionary as “obsolete”.

მ. ჩ უ მ ა კ ი ნ ა (უილდფორდი)

უმწერლობო ენის ლექსიკოგრაფიული პრობლემები

სტატია განიხილავს იმ საკითხებს, რომლებიც წამოიჭრა პროექტის – არჩიული ენის ციფრული ლექსიკონის – შედგენისას. არჩიული არის ლეზგიური ქვეჯგუფის ენა, რომელზედაც დაახლოებით 13000 ადამიანი ლაპარაკობს. სამხრეთ დაღესტნის სოფლებში არჩიულების მეზობლები ხუნძები და ლაკები არიან. უმეტესობა არჩიულებისა სამენოვანია: მშობლიური ენის გარდა იციან ხუნძური, რუსული, ძალიან მცირე ნაწილი ლაპარაკობს ლაკურს. დაღესტნის „პატარა“ ენებს შორის არჩიული შედარებით უკეთაა შესწავლილი როგორც რუსი, ისე ქართველი მეცნიერების მიერ. ამის ცნობილი მაგალითია ო. კახაძის შრომები.

არჩიული ენა გამორჩეულია თავისი ფონეტიკით და აქვს ფლექსიური მორფოლოგიის განსაცვიფრებლად მდიდარი სისტემა

ქვესისტემებით და ყველა ფლექსიური სიტყვის კლასში უთანაბრობის განსხვავებული ხარისხებით.

ამან განსაზღვრა არჩიბული ლექსიკონის შექმნის იდეა, რომელიც წარმოიქმნა მორფოლოგიურ ჯგუფში 2004-2007 წლებში. ეს არის ელექტრონული ლექსიკონი ხმოვანი ფაილებითა და კულტურის ამსახველი მასალით (ციფრული სურათები).

წინამდებარე სტატია აღწერს ლექსიკონის სტრუქტურას და გვთავაზობს ვარაუდს, რომ უმწერლობო ენა რთული მორფოლოგიით პრობლემურია ლექსიკოგრაფებისათვის.

ჯერ ერთი, არსებობს ნორმის საკითხი: ბევრ სიტყვას აქვს ფონეტიკური და მორფოლოგიური ვარიანტები. ეს უკანასკნელი ასახავენ არაწესიერ ფორმათა გათანაბრებას და ასევე აჩვენებენ პარადიგმაში თავისუფალ ადგილთა შევსების ტენდენციას.

მეორეც, ეს არის საკითხი ნასესხები სიტყვებისა. არსებობს ორი ტიპი ნასესხობისა: ნასესხები სიტყვები ეგუებიან ენას, იღებენ არჩიბულ ფონეტიკასა და მორფოლოგიას და აღიქმებიან როგორც არჩიბული სიტყვები; მეორე ტიპის ნასესხობებში ერთი საკუთრივ არჩიბული სიტყვაა და მეორე – ნასესხები, რომელიც არ იხმარება ფრაზის გარეშე. ეს მაგალითები ქმნიან საზღვარს სიტყვასა და ფრაზას შორის და შეტანილი არიან ლექსიკონში როგორც ცალკეული ლექსიკური ერთეულები.

უმწერლობო ენის ლექსიკონის შექმნა იმ პირის მიერ, რომელიც არ ლაპარაკობს ამ ენაზე, აყენებს მეთოდოლოგიურ პრობლემებს სიტყვარის შექმნისა და სიტყვათა სემანტიკის აღწერისა. ჩვენი ლექსიკონი ეფუძნება იმ ლექსიკონს, რომელიც შეიქმნა 1977 წელს, და ჩვენი ამოცანა იყო მისი გავრცობა და ჩვენთვის საჭირო ყველა სიტყვის ფორმის ჩაწერა. ამ ამოცანის გადაწყვეტისას წამოიჭრა რამდენიმე დონის გამოყენებაში ინდივიდუალური სხვაობის საკითხები – ფონეტიკური, მორფოლოგიური და სემანტიკური.

არსებობს ტრადიციული არჩიბული კულტურის გადაგვარების პრობლემა და მასთან ერთად კვდიბიან სათანადო სიტყვები. ეს ის სიტყვებია, რომლებიც ხალხს „გაუგონია, მაგრამ არ იციან“. ისინი ლექსიკონში შეტანილია როგორც „მოძველებულნი“.

მ. ჩ უ ხ უ ა (თბილისი)

პროტოკავკასიური კულტურა ენობრივი მონაცემების მიხედვით

წინარეკავკასიური ენის სემანტიკური ლექსიკონის რეკონსტრუქცია შესაძლებლობას გვაძლევს, გარკვეული სიზუსტით, წარმოდგენა ვიქონიოთ იმ უძველესი საზოგადოების კულტურული განვითარების დონეზე, რომელიც არსებობდა ჩვ. წ. აღ.-მდე VI ათასწლეულის დასაწყისში. საერთოკავკასიურ ფუძე-ენაზე მეტყველი ეს უძველესი სოციალური განვითარების საკმაოდ მაღალ საფეხურზე იმყოფებოდა. ამაზე მკაფიოდ მეტყველებს როგორც ლინგვისტური პალეონტოლოგიის, ისე არქეოლოგიის უტყუარი მონაცემები. როგორც ირკვევა, იმდროინდელი საზოგადოება ეწეოდა მრავალმხრივ სამეურნეო საქმიანობას, რაც აისახა კიდევ საგანთა (ნივთთა) სამყაროში.

პალეოეთნოლოგიური მონაცემების შესწავლის საფუძველზე ირკვევა, რომ მიწათმოქმედება აბორიგენული მცენარეულობის საფუძველზე ვითარდებოდა და მათი დომესტიკაცია ნეოლითის ეპოქაში გადადის. ამიტომაც საერთოკავკასიურ დონეზე რეკონსტრუირდება არაერთი კულტურული მცენარის სახელწოდება.

(1) ს.-ქართვ. *პას-ალ- „პურის ზვინი“ (ქართ. პასალ-ი „პალო“, ზან. პოშოლ-ა „პურის ჯიში, მახა“, სვან. პაშან || პარშან „ძნებად შეკრული ნამკალის ზვინი“) ~ ს.-ნახ. *ფსა „ქერი“ (იჩქ. სა ←*ფსა, ინგ. სპ ←*ფსა, ბაცბ. ფსა „ქერი“) ~ ს.-სინდ. *ფსგ „მარცვლეული, ფეტვი“ (აფხ. ა-ფშ „სიმინდი, მარცვლეული“, უბიხ. ფშგ „ფეტვი“) ~ ს.-დალ. *ფშ(ჟ)- „ჩალა, ფეტვი, პური“ (ხუნდ. შაჟადი „პატარა ბზე“, ლაკ. ში ←*ფში „ფეტვი“, ხინ. ფშა „პური“);

(2) ს.-ქართვ. *ბაჩ-ა „ფეტვი, ცერცივი“ (ქართ. მაშა „ცერცივი“, ზან. ფაჩა ←*ბჟაჩა ←*ბოჩა „ფეტვი“) ~ ს.-ნახ. *ბორც- „ფეტვი“ (იჩქ. ბუორც, ინგ. ბუორც, ბაცბ. ბორც „ფეტვი“) ~ ს.-სინდ. *მაც-ა „პური, ფეტვი“ (აფხ. ა-ჩა ←*ა-მჩა „პური“, აბაზ. ჩა-რა ←*მჩა-რა „პურობა“, ად. მაშე, ყაბ. მაშ „ფეტვი“) ~ ს.-დალ. *ბოც-ა „ფეტვი“ (ხუნდ. მუჩ, ანდ. ბეჩა, ახვ. მიჩა., ტინდ. ბოჩა, კარ. ბოჩა., ლოდ. ბუჩა „ფეტვი“, დიდ. მეშ, ბეჟ. მუშო „ცოცხი“...).

ნეოლითის ხანაშივე დასრულდა მითვისებითი მეურნეობის პერი-

ოდი და საფუძველი ეყრება წარმოებითი მეურნეობის უმნიშვნელოვანეს დარგს — მესაქონლეობას. შინაური ცხოველების (როგორც მსხვილფეხა, ისე წვრილფეხა) აღმნიშვნელი ლექსიკა ასევე პოვნიერია საერთოკავკასიური ფუძე-ენისათვის.

(1) ს.-ქართვ. ***ძუჟ**-(ა) „ძუ, ფური“ (ძვ. ქართ. ძუვი, ძუვი-ნი, ზან. ჯუ-ა, სვან. ჯუ(ჟ)-ა ~ ს.-ნახ. ***ბჯ**-ან ←***ჯუ**-ან „საქონელი, ძროხა“ (იჩქ. ჯა, ინგ. ჯჷ, ბაცბ. ბჷა^ნ „ძროხა“) ~ ს.-სინდ. ***ძუგ** „ძროხა“ (აფხ. ა-ჟუ || ა-ზუ, აბაზ. ჟუგ „ძროხა“, უბიხ. მე-ზუ-ღე „დეკეული“) ~ ს.-დალ. ***ძიჟ**-ონ „ძროხა“ (ანდ. ზიჟუ, ახვ. ჟი^ნჟო, ტინდ. ზინი.., დიდ. ზიდა.., კრიწ. ძარ „ძროხა“);

(2) ს.-ქართვ. ***ფურ**- „ფური, ძროხა“ (ქართ. ფური-ნი, ზან. ფუჟ-ი „ძროხა“, სვან. ფჷრ || ფირჷ „ძროხა“) ~ ს.-ნახ. ***ბულ**-ა „დომბაი“ (იჩქ. ბულ-ა || ბულ, ინგ. ბულ-ა) ~ ს.-სინდ. ***ბულგ**- „მსხვილფეხა საქონელი“ (ად. ბულგ-მი, ყაბ. ბულგ-მი „მსხვილფეხა საქონელი“, უბიხ. ბულგ „ვერძი, ყოჩი“) ~ ს.-დალ. ***ბალ**-ა „მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი“ (ხუნდ. ბელ „მთის ანტილოპა“, ბეჟ., ჰუნზ. ბალა "id", უდ. ბელე „მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი“).

ამ პერიოდშივე კავკასიელი ადამიანი პირველად იწყებს თიხის ჭურჭლის დამზადებას. შინამრეწველობა მეტად განვითარებულია, რაზეც ცალსახად მიგვითითებს შრომის, ბრძოლისა და ტრანსპორტის აღმნიშვნელი არქეტიპების სიუხვე საერთოკავკასიური ენობრივი ერთობის პერიოდისათვის.

(1) ს.-ქართვ. ***წუკ**- „პატარა ქვაბი“ (ქართ. წუკ-ალ-ა „სპილენძის პატარა ქვაბი“, ზან. ჭუკ-ი „ქვაბი“, ჭუკ-ან-ი „დიდი ქვაბი“) ~ ს.-ნახ. ***ჭუკ**- „ყანწი“ (იჩქ. ჭუგ, ინგ. ჭუქ, ბაცბ. ჭუკ „ყანწი“) ~ ს.-სინდ. ***ჭეკჷ**- „ვარცლი“ (აფხ. ა-ჭეკჷ, აბაზ. ჭეკჷ „ვარცლი“) ~ ს.-დალ. ***ჭუკ(ჷ)** — „კოვზი, ვარცლი/ჩამჩა“ (ხუნდ. ჭიკ-არო „კოვზი“, ლაკ. კი-ჭუ „ჭამი“, დარგ. კუწ-ულ „კოვზი“, თაბ. ჭაყა, არჩ. ჭაყუ „დოქი; კოვზი“...);

(2) ს.-ქართვ. ***გორ**- „გორვა; ბორბალი“ (ქართ. გორ-ვა, გორ-გოლ-აჰ-ი, ზან. ნგორ-აფ-ა „გორვა“, სვან. გჷრ- „გორვა“) ~ ს.-ნახ. ***გურ**- „ბორბალი“ (იჩქ. გურ-მა „გურთნის ბორბალი“, ინგ. გურ-ა "id") ~ ს.-სინდ. ***გურგ**- „რგოლი; გორვა“ (აბაზ. გურგ-გურგ „რგოლი“, ად. ჩარა-ზე- ←*ქარა-ზე-, ყაბ. ჯარა-ზე- ←*გარა-ზე- „გორვა“);

(3) ს.-ქართვ. ***მან**-ე „იარაღი, მანვილი“ (ქართ. მან-ე, მან-ვა,

მახ-ვ-ილ-ი, ზან. მოლ-ე „ნივთი, იარაღი“, სვან. ნწხე „იარაღი“) ~ ს.-ნახ. ***მახ**-ა „ლურსმანი“ (იჩქ. მახა, ინგ. მახ „ლურსმანი“) ~ ს.-სინდ. ***მახჷ**- „თოხი“ (უბიხ. მახჷგ-თა „თოხი“, შდრ. ქართ. მახათ-ი(?)) ~ ს.-დალ. ***მახ**- „რკინა; მარგალიტი“ (ხუნდ. მახა, ლაკ. მახ, დარგ. მეხ || მირჰ || მიჰ „რკინა“, ლეზგ. ხათ, რუთ. ხად-ბე „მარგალიტი, კრიალოსანი“).

საერთოკავკასიური ეთნიკური და ენობრივი ერთობის ეპოქაში პირველად იმოსება კავკასიელი ადამიანი, ამიტომაც სამოსელთან დაკავშირებული ლექსიკაც მრავალფეროვანი ჩანს.

(1) ს.-ქართვ. ***კჷართ**- „სამოსელი, ნიფხავი“ (ძვ. ქართ. კჷართ-ი, ზან. კურთ-ა „ნიფხავი“) ~ ს.-ნახ. ***კად**- ***კჷად**- „ქსოვილი“ (იჩქ. კადი, ინგ. კად-ჰ „ქსოვილი“) ~ ს.-სინდ. ***კათ**-ა „ბადე“ (აფხ. ა-კათ-ა, აბაზ. კათ-ა „ბადე“) ~ ს.-დალ. ***გორთ**-/***გურთ**- „პერანგი, კაბა“ (ხუნდ. გორ-დე, ანდ. გურდ-ო, კარ. გორდ-ი, დიდ. გედ, ხვარშ. გუდ „პერანგი“, ლაკ. ქჷრთჷჷ „უკეტი“, დარგ. ქჷრთჷ-ე., აღ. ქჷრთ, წახ. გურთ „პერანგი“...);

(2) ს.-ქართვ. ***ვამ**- „ფეხსაცმელი; ტყავი“ (ქართ. ვამ-ლ-ი, უ-ვამ-ურ-ი, ვამ-იერ-ი, სვან. ვამ-გრ || ვემ-ურ „ტყავი“) ~ ს.-ნახ. ***ვან**- „ცხვრის ტყავი (ქურქი)“ (იჩქ. ვა-ვან, ინგ. ვა-ვან, ბაცბ. ვა-ვან) ~ ს.-სინდ. ***ვამგ** „ქურქი, ტყავი“ (აფხ. ა-ხამგ, აბაზ. ვამგ „ქურქი“, უბიხ. თხამგ „ტყავი“) ~ ს.-დალ. ***ხამ**- „ქსოვილი“ (ხუნდ. ხამ, ახვ. ხანი, კარ. ხამე „ქსოვილი“, ლეზგ. ხამ, თაბ. ხამ, აღ. ხამ „ტყავი“);

(3) ს.-ქართვ. ***ქურც**- „ქურქი, ხალათი“ (ქართ. ქურც-ი → ოს. ქერც, ზან. ქურნი-ი „ხალათი“ → გურ. ქვინი-ი) ~ ს.-ნახ. ***ქოჩ**- „პერანგი“ (იჩქ. ქოჩი, ინგ. ქოჩ, ბაცბ. ქოჩ „პერანგი“) ~ ს.-სინდ. ***კაჷ**- „კაბა, პერანგი“ (აფხ. ა-კაჷ, აბაზ. კაჷ „პერანგი, კაბა“, აღ. ჭაჷგ ←*კაჷგ, ყაბ. ჭას, ←*კას, „გრძელი კაბა მოხუცი ქალებისთვის“) ~ ს.-დალ. ***კაჩ**- „პერანგი; პალტო“ (ხუნდ. კაჩ, ახვ. კაჩი, კარ. კაჩა „ცხვრის ტყავის პალტო“, ჭამ. კაჩი „პერანგი“..., დიდ. კალა-**კაჩ** „გრძელი ტყავის პალტო“).

ასევე მდიდარია თავისი შედგენილობით პროტოკავკასიელთა საკვები, სამზარეულო, კულინარია. ძირეულ ლექსიკაში მრავლადაა დანაწევრებულ სოციალურ ურთიერთობებთან დაკავშირებული უძველესი სემანტიკები. ფუძეენურ მასალაში თავჩენილია რწმენა-წარმოდგენებთან, რელიგიასთან და სხვ. დაკავშირებული არქეტიპები.

საერთოკავკასიური ერთობის დაშლის დათარიღება შესაძლებელი

ხდება სხვადასხვა ენობრივ მონაცემთა საფუძველზე, რომელთა შორის გადამწყვეტი არგუმენტის ძალას იძენს განვითარებული მეტალურგიის არსებობა: ძირითად ლითონთა (ოქრო, ვერცხლი, ტყვია, სპილენძი) აღმნიშვნელი ფუძეების პოვნობა საერთოკავკასიურ ლექსიკაში იმაზე მეტყველებს, რომ პირველყოფილი კავკასიური საზოგადოება დაიშალა მხოლოდ მას შემდგომ, რაც განვითარდა მეტალურგია. ეს კი ვერ მოხდებოდა უადრეს ჩვ. წ. აღ.-მდე მეექვსე ათასწლეულისა.

M. C h u k h u a (Tbilisi)

Proto-Caucasian Culture According to Language Data

Reconstruction of a semantic vocabulary of the Pre-Caucasian language gives us opportunity to have an exact idea on the developing level of those society's culture, which existed at the beginning of the 6th millennium, B. C.. This ancient socium speaking a common Caucasian radical language was on a high level of development. The true data of linguistic paleontology as well as archeologic one clearly indicates to it. As it was turned out, a society of these times carried out many-sided economic activity, which was reflected in the object's world.

On the basis of studying the paleoethnobotanical data it is cleared out, that agriculture was developed on the basis of aborigine plant and their domestication moves to the Neolithic epoch. Thus, the names of many cultural plants are reconstructed on the common Caucasian level.

In the Neolithic time the period of appropriative economic is ended and an important branch of productive economic – cattle-herding is layed the foundations. The vocabulary denoting a domestic animal (large cattle as well as small one) also occur in the common Caucasian radical language.

In this period a Caucasian man begins to make a pottery vessel. Cottage industry is very developed, to which points the abundance of proto-types denoting labour, fight and transport for the period of common Caucasian language unity.

For the first time in the period of the common Caucasian ethnic and

language unity a Caucasian man clothes and that is the reason why the cloth vocabulary is varied.

The composition of the Proto-Caucasians' food, culinary is rich.

A large root vocabulary connected with disintegration of social relations occur in a basic vocabulary.

The archetypes connected with faith, religion and others are manifested in a radical material.

Dating of the disintegrating the common Caucasian language unity is possible on the basis of different data, among which existing of developed metallurgy has a decisive argument: existing of the stems denoting main metals (gold, silver, lead, copper) in the common Caucasian vocabulary speaks to the fact, that the primitive Caucasian society was disintegrated after that, when metallurgy had been developed. This could not take place earlier then in the 6th millennium, B.C.

მ. ციხკარიშვილი, მ. ჩახანიძე (თბილისი)

ნახური „დოკ“ და ქართული „გული“ ლექსებათა შემცველი კომპოზიციების შედარებითი ანალიზი

დოკ „გული“ ლექსება წოვა-თუშურ-ქართულ-რუსული ლექსიკონის (დ. ქადაგიძე, ნ. ქადაგიძე) მიხედვით გამოიყენება როგორც:

1. ორგანო: **დოკ დეოლა** „გული ფეთქავს“;
2. რაიმეს ნაწილი, გული: **გაგნენ დოკ** „კვერცხის გული“;
3. რთული ფუძის, კომპოზიტის ნაწილი: **დოკ არტინ** „გულშავი“.

წოვათუშურში გამოიყოფა **დოკ „გული“** ლექსების შემცველი შემდეგი სტრუქტურის კომპოზიციები:

1. **არსებითი + არსებითი**: არსებითი სახელი **დოკ „გული“** დაირთავს არსებით სახელს.

წოვათუშური: **დაკინლარკი** „გულისყური, მესხიერება, გულისხმიერება“: **დაკინ** <დოკ „გული“; **დაკინ** (ინ-ნათ. ბრ. ნიშ.), **ლარკ** „ყური“. შდრ.:

ქართული: **გულისყური** „ყურადღება, ინტერესი, გულისხმიერება“: გულის (ნათ. ბრ.), ყური (სახ. ბრუნვა), გულის+ყური.

ქისტური: **დუოგლერგ** „გულისყური“ დეგლერგ<დეგინლერგ
2. არსებითი + ზედსართავი : არსებითი სახელი **დოკ „გული“** დაირთავს ზედსართავ სახელს.

წოვა-თუშური: **დოკდაკონ** „დიდგულა, ზვიადი“:

დოკ „გული“(სახ. ბრ. ფუძე), დაკონ „დიდი“ (ზედსართავი); შდრ:
ქართული: **გულდიდი**, იგივეა რაც **დიდგული**, გულდიდობს „ამპარტანობს“, გულზვიადი „ამპარტანობი, დიდგული“, გულ+დიდი;

ქისტური: **დუოგდოკა** „გულზვიადი“: დუოგ „გული“ (ფუძე), დოკან „დიდი“ (ზედსართავი სახელი);

წოვა-თუშური: **დოკჭჳაღონ** „მაგარი“: დოკ „გული“ (სახ. ბრ., ფუძე), ჭჳაღონ „მაგარი“ (ზედსართავი სახ);

ქართული: **გულმაგარი** „მხნე, უშიშარი, გაუტყეული“: გულ (ფუძე), მაგარი (ზედსართავი) → გულ+მაგარი;

ქისტური: **დუოგჭჳოღა** „გულმაგარი“: დუოგ „გული“ (სახ. ბრუნვა); ჭჳოღან „მაგარი“(ზედსართავი სახელი).

3. არსებითი სახელი + მიმდებარე: არსებითი სახელი **დოკ „გული“** დაირთავს მიმდებარეს.

წოვა-თუშური: **დოკდჳკინ** „გულდამწვარი“: დოკ „გული“ (ფუძე); დჳკინ „დამწვარი“ ← დჳკარ „დაწვა“.

ქართული: **გულდამწვარი** „გულდათუთქელი, გამწარებული“ (გულ+დამწვარი).

ქისტური: **დუოგდჳგინ** „გულდამწვარი“: დუოგ „გული“, დჳგარ „დაწვა“.

წოვა-თუშური: **დოკდჳსტინ** „გულგახსნილი“: დოკ „გული“ (სახ. ბრ., ფუძე); დასტინ<დასტარ „გახსნა“

ქისტური: **დუოგდჳსტინ** „გულგახსნილი“: დუოგ „გული“, დესტინ<დჳსთა „გახსნა“.

ქართული: **გულგახსნილი** „გულდია, გულწრფელი, გულგამილილი“ (გულ+გახსნილი).

გამოიყოფა ისეთი ქართული კომპოზიციები, რომელთა ზუსტი შესატყვისები წოვათუშურსა და ქისტურში არ იძებნება და, პირ-
იქით, ისეთი ნახური კომპოზიციები, რომელთაც ქართულში ადეკვა-
ტური რთულფუძიანი სიტყვები არ მოეპოვება.

M. T s i s k a r i s h v i l i, M. C h a c h a n i d z e (Tbilisi)

Comparative Analysis of the Composites Containing the Nakh "dok" and Georgian "guli" Lexemes

According to Tsova-Tushian-Georgian-Russian Dictionary (D. Kadagidze, N. Kadagidze) the lexeme **dok** "heart" is used as:

1. Organ: **dok detala** "the heart is beating"
2. The part of something, the core: **gagneⁿ dok** "the yolk"
3. The part of the complex stem, composite: **dok 'aryiⁿ** "an evil person"

The following structural composites containing the lexeme **dok** "heart" is observed in Tsova-Tushian:

1. **noun+noun**: the noun **dok** "heart" adds a noun:

Tsova-Tushian: **dakiⁿ larki** "attention, memory, sensitiveness" **daki** (pos-
sessive case), **iⁿ** (a marker of possessive case);

Georgian: **gulisquri** "attention, interest, sensitiveness";

Kist language: **duoglerg** "attention" **deglerg** < **deginlerg**;

2. **noun+adjective** : noun **dok** "heart" adds an adjective.

Tsova-Tushian: **dokdaq'oⁿ** "arrogant", **dok** (nominative case), **daqoⁿ**
(adjective);

Georgian: **guldidi** is the same as **didguli** "arrogant"

guldidobs "is arrogant", **ampartavani** "is proud of";

Kist language: **dwogdoqa** "is arrogant" **dwog** (nominative case) **doqa**
(adjective);

Tsova-Tushian: **dokčʰayoⁿ** "brave" **dok** (Nominative case)

čʰayoⁿ "hard"(adjective);

Georgian: **gulmagari** "brave. bold";

Kist Language: **dûogჭოყა** "brave"

dwog "heart" (nominative case) **ჭოყა** "hard" (adjective);

3. noun + participle: noun **dok** "heart" adds participle:

Tsova-Tushian: **dokdakin** "sorrowful" **dok** "heart" (nominative case)

dakinõ "sorrowful", **dakar** "burn";

Georgian: **guldameçvari** "sorrowful", "grieved" (gul+damwvari);

Kist language: **dwogdēgi** "sorrowful" **dwog** "heart" **degar** "burn";

Tsova-Tushian: **dokdāstin** "frank", **dok** "heart" (nominative case, stem) **dastinõ** < **dastar** "open".

Kist language: **dwogdēsti** "frank" **dwog** "heart" **destino** < **desta** "open"

Georgian: **gulgaxsnili** "frank", (gul+gaxsnili)

We distinguish such Georgian composites which have no exact equivalents in Tsova-Tushian and Kist languages and such Nach composites which have no adequate complex-stemmed words in Georgian.

პ. ც ხ ა დ ა ი ა (თბილისი)

წარმართული ნომენკლატურა კოლხეთის ტოპონიმიაში (სამეგრელო-სამურზაყანოს მიკროტოპონიმის მიხედვით)

სამეგრელო-სამურზაყანოს ტოპონიმიაში გვხვდება ქართველური და არაქართველური ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც წარმოადგენენ ღვთაებათა და წმინდანთა სახელებს, გამოხატავენ სხვადასხვა რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებსა და რიტუალებს. რა თქმა უნდა, მეგრულ-ლაზურიც, როგორც მიმღები ენა, მიმართავს ფონეტიკურ-გრამატიკული ადაპტირებისა და სემანტიკური ეკვივალენტის გამონახვის მეთოდს.

ქართველთა წარმართულ (ქრისტიანობამდე) რწმენა-წარმოდგენებში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა ძველ ირანულ ღვთაება მითრას (სომხურში – *Mihr* "მიჰრ"). მითრაიზმი მეოთხე-მესამე ათას-

წლებებში წარმოიქმნა და გაბატონდა ირანში, ფართოდ გავრცელდა ბერძნულ-რომაულ სამყაროში, შემოადგია სომხეთსა და საქართველოშიც. სომხეთში 150-ზე მეტ ანთროპონიმსა და ტოპონიმში აღმოჩნდა თეონიმი **მიჰრ** (Мифологический словарь, 1990, 363). მითრათეონის ელემენტები თავს იჩენს დასავლეთ საქართველოშიც, კერძოდ, სამეგრელოში (მირსობა), გურიაში (მოისარობა), სვანეთში (მესარობ), რაჭა-ლეჩხუმში. მეისარონი(//მისარონი), თავის მხრივ, წმინდა გიორგის ეპითეტია: ისარი ხომ ამ წმინდანის განყოფილი ატრიბუტია (მაკალათია 1927; ქუთათელაძე 2006).

მითრათეონი შეერწყა ქრისტიანობას. კერძოდ, მრავალფუნქციონან ღვთაება მითრას (კეთილთა მფარველი, დაჩაგრულთა ქომაგი, სამართლიანობისა და წესრიგის დამცველი...) ჩაენაცვლა წმინდა გიორგი (ნინიძე 1991). მითრას კულტის რიტუალის ისეთი გამოვლენა, როგორცაა მირსობა, მეისარობა, ჯეგე-მისარონი, მოწმობს, რომ წარმართულ საქართველოში წმინდა გიორგის წინამორბედი ღვთაებაა მითრა, ანუ მირსა. მას სამეგრელოში სწირავდნენ "ომირსე" ღორს (ყიფშიძე 1994).

გასარკვევი რჩება ერთი ღვთაების ორი მსგავსი სახელის – მითრასა და მირსას – ურთიერთმიმართება. თუკი გაირკვევა მითრა//მიჰრ-ის მისრად გადაქცევის ფონეტიკური მექანიზმი, მაშინ საქმე ადვილად მოგვარდება, რადგანაც, მეგრული ფონოტაქტიკის შესაბამისად, მისრა → მირსა (შდრ.: ქართ სრიალი → მეგრ. რსიალი; ქართ. სრული → მეგრ. რსული; ქართ. სასროლი → მეგრ. სა-რსოლი...). მირსობა იგივეა, რაც მისარონობა.

ქვემოთ დასახელებულია სამეგრელო-სამურზაყანოში მითრათეონის კულტის გადმონაშთის ამსახველი ტოპონიმური მასალა:

მეისარონი – ბორცვის სახელები სოფლებში – ლესაჯაიე, მეორე ბაღდა, გოდოგანი, სალხინო; ვაკე-კონცხი სოფ. დიდ ინჩხურში და სხვ.

მეისარონი//მეშქარონი – ბორცვი, დეღე მეშქარიის სათავესთან (სოფ. ლემიქავე);

მ(ე)ისარონი//თე(თ)როსანი – ბორცვი ნაეკლესიართა და სასაფლაოთი (სოფ. პ. ჟინოთა). თეთროსანი თეთრ ცხენზე ამხედრებული წმინდა გიორგია.

მისარონი – ბორცვი ოხვამეფერდში (სოფ. ფოცხო), ნაეკლესიარი ჯიხირში (სოფ. გეჯეთი), სალოცავი ადგილი საფაჩულიოში (სოფ. დიდი ხორში), ნაეკლესიარი ბორცვზე, სავეკუოში (სოფ. ახუთი) და სხვ. მრ.

მისარონი//მეისარონი – ბორცვი (სოფ. ფუქი-ლესხარხილე).

მისარონი//მისარონსუკი – დაბალი სერი (სოფ. სამესხიო).

მისარონი//ქეჯვარობა – ეკლესია მისარონკარში. ინფ.: "აქ ესვენა ხატი წმინდა გიორგი ჯეგე-მისარონი და აღდგომის მესამე დღეს, სამშაბათს, ტარდებოდა ქეჯვარობა: შენგელიები და ზარანდიები, რომლებიც ქმნიდნენ 24 კომლს, კლავდნენ ღორს მორიგეობით, ე. ი. თითოეულ კომლს უწევდა 24 წელიწადში ერთხელ... ხორცი იყოფოდა 24 ნაწილად და რიგდებოდა ოჯახებში" (სოფ. ჯიხაშკარი).

მისარონკარი – სერი (სოფ. ხამისკური); უბანი (სოფ. ჯიხაშკარი).

მისარონხვამე – ეკლესია (სოფ. ძვ. აბაშა).

მისარონხვამე//წმინდა გიორგი მეისარონი – ეკლესია მისარონის ბორცვზე (სოფ. ლემიქავე).

მირსობა//ნირსობა – ბორცვი, სადაც აღინიშნებოდა მირსობის დღესასწაული (სოფ. ლელვინჯილე).

მირსობა//ნირსობა//მოგონაში – ბორცვი, სადაც იდგა თუთის ხე, რომელსაც ეწოდებოდა სამირსო. ინფ.: "აქ მოდიოდნენ მირსობა დღეს და ღმერთს შესთხოვდნენ ძროხის დაცვა-გამრავლებას" (სოფ. ეწერი, ტალერის თემი).

ომირსე ცხაცხუ – ცაცხვის ხე ჭუბიშის სერზე. ამ ხის ძირას სრულდებოდა მირსობის რიტუალი (სოფ. ზუმი).

სამირსო – საკულტო თუთის ხე. იხ. მირსობა// ნირსობა// მოგონაში.

ჯეგე-მისარონი – 1. ეკლესია ჯეგეჯინჯის სერზე (სოფ. აბასთუმანი); 2. ეკლესია ნოქალაქევის ციხის გაღავანში (სოფ. ჯიხა). როგორც ცნობილია, ჯეგე-მისარონი მითრას ერთ-ერთი გამოვლენა დასავლეთ საქართველოში (მაკალათია 1938).

აგუნა მევენახეობა-მეღვინეობის ქართული წარმართული ღვთაებაა. სათანადო რიტუალი სრულდებოდა კლარჯეთში, გური-

აში, სამეგრელოში, რაჭა-ლეჩხუმში (ქსე, ტ. I, 76). გურულ დიალექტში აგუნა ღვინის ღვთაებაა. სათანადო რიტუალი იმართებოდა ახალი წლის საღამოს. მეგრულში აგუნას დართვია ეპითეტი ჯგირი, ჯგერი "კეთილი, წმინდა" და მიუღია ფორმა **ჯგერაგუნა//ჯგერაგუნა**. იგი ფუტკრისა და მეფუტკრის ღვთაებაა. **ჯ(გ)არაგუნა//ჯ(გ)არაგონა** დარქმევია მაღალ კლდეს ჭალავანისა და ზანის შესართავთან. კლდის ნაპრალში სკა ბუდობს და ზაფხულის ცხელ დღეებში თაფლი ჩამოიღვენთება კიდევ. მოსახლეობას სჯერა, რომ ამ კლდეში თაფლისა და ფუტკრის ღვთაება მკვიდრობს. სხვა მაგალითი: მდ. ოჩხომურის ზემოთში ტყე-წიფლნარს ეწოდება **ჯალაგენა//ჯალაგონა** (სოფ. კურზუს შემოგარენი).

მეგრულში გავრცელებული სხვა წარმართული ღვთაებებია: ჟინიში "ზენაარი, უზენაესი", ჟინიშ ანთარი "ზეციური ანთარი" და ჟინიში ორთა "ზეციური ორთა". როგორც გაირკვა, სამივე ეს სახელი მიემართება ერთსა და იმავე პოლიფუნქციურ უზენაეს ღვთაებას, ჭექა-ქუხილისა და მუხის გამგებელს, ადამიანთა მსაჯულსა და დამსჯელს (აბაკელია 1999). ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ ჟინიში გაიგივებულ იქნა წმინდა გიორგისთან, რომელსაც ჟინი ესქედასაც უწოდებენ. ტოპონიმამ შემოგვინახა:

ჟინიშ ოხვამერი – საკულტო მუხა გორა ესქედაზე (სოფ. ფახულანი).

ჟინიშ ოხვამური – ცაცხვი საჯონჯუოს სერზე. ამ ცაცხვის ძირას ჯონჯუები ასრულებდნენ **ჟინიშ ხვამას** (სოფ. სამელაიო).

ჟინიშ გვთახვამური "ზენას გამოსალოცავი" – ძველთაძველი მუხა საფარფალიოში. აქ სრულდებოდა **ჟინიშ გვთოხვამა** (სოფ. ნახინგუ).

წარმართული ჩანს ღვთაება **კაპუნიაც** (მ. ჩუხუა. ქართ. კერპ: მეგრ. კაპ-). კაპუნობა აღინიშნებოდა ხუთშაბათს, ყველიერის წინა კვირას. სოფ. მუხურში, სქურჩის მარცხ. ნაპირის დაბალ ვაკე-ბორცვს **კაპუნია** ეწოდება.

ზემო სამეგრელოში მრავალ ბორცვსა და ნაეკლესიარს შემორჩენია სახელები: ესკედა, ესქედა, ესქეტა, ისქედა, ისკიადა, ისქიადა, ისკიოდა, ისქიოდა... ყველა ამ ადგილას ტარდებოდა ისკიოდობა, ანუ ზენაარისათვის საქონლის დაცვისა და გამრავლე-

ბის ხეგწნა-მუდარის რიტუალი.

მართალია, კომუნისტური იდეოლოგიის 70-წლიანი წნეხის შედეგად სამეგრელოში წარმართობის რწმენა-წარმოდგენების გამომხატველი რიტუალები თითქმის მიეცა დავიწყებას, მაგრამ დარჩა "მიწისზედა არქეოლოგია" – ტოპონიმია, როგორც დოკუმენტური დაფიქსირება ჩვენი წინაპრების წარმართული რწმენა-წარმოდგენებისა.

P. T s k h a d a i a (Tbilisi)

Pagan Nomenclature in Colchian Toponymy

(according to Megrelian-Samurzaqan toponymy)

The Kartvelian and non-Kartvelian lexical units are found in the Megrelian-Samurzaqan toponymy. These lexical units are the names of deities and saints and express different religious faith and rituals. Needless to say, Megrelian-Laz, as a recipient language, uses an expressive method of phonetical, grammatical adaptation and semantic equivalent.

The old Iranian deity **Mithras** (in Armenian – **Mihr**) had an important place in Georgian pagan (before Christianity) faith. Mithraism was created in the 4th-3rd millenniums and was predominated in Iran, it was widely spread in the Greek and Roman world, penetrated in Armenia and Georgia. The theonim **Mihr** was found in more than 150 anthroponyms and toponyms in Armenia (Mythological dictionary, 1990). The elements of Mithraism are manifested in the Western Georgia, in particular, in Samegrelo (**mirsoba**), Guria (**moisaroba**), Svan (**mejsaroba**), Racha-Lechkhumi (**meisaroni/misaroni**), as for it, it is an epithet of Saint Giorgi: an arrow is an inseparable attribute of this Saint (Makalatia, 1927, Kutateladze, 2006).

Mithraism was confluent to Christianity, in particular, poly-functional deity Mithra (guardian of kind people, patron of dejected people, a defender of justness and discipline...) was substituted by Saint Giorgi (Ninidze, 1991). Such demonstrating of the Mithra's cult like **mirsoba**, **meisaroba**, **jege-misaroni**, testifies to the fact, that in pagan Georgia Mithra or Mirsa is a preliminary

deity of the Saint Giorgi. A pig (**omirse**) was sacrificed to it in Samegrelo (Qipshidze, 1994).

Interrelation of two similar names – **Mithra** and **Mirsa**, is remained to be investigated. If a phonetic mechanism of transforming of **Mithra/Mihr** into **Misra** is clear, then the problem will be easily settled, as according to Megrelian phonotactics: **misra** → **mirsa** (cf.: Georg. **sriali** → Megr. **rsiali**; Georg. **sruli** → Megr. **rsuli**; Georg. **sasroli** → Megr. **sarsoli**...); **mirsob** is the same as **misaronoba**.

The toponymic material reflecting the relect of Mitraism cult in Samegrelo-Samurzaqano is named below:

Meisaroni _ names of a hill in the villages Lesajaie, Meore Balda, Godogani, Salkhino, plain in the v. Didi Inchkhuri and so forth.

Meisaroni/Meshkaroni – a hill, a little stream at the source of Meshkaria (v. Lemikave);

M(e)isaroni/Te(t)rosani _ a hill with a former church and a graveyard (v. Patara Zhinoti), **Tetrosani** ‘mounted on a white steed’ is the Saint Giorgi.

Misaroni – a hill in Okhvameperdi (v. Potskho), a former church in Jikhiri (Gejecti), a place for prayers in Sapachulio (v. Didi Khorshi), a former church on a hill, in Savekuo (v. Akhuti) and forth.

Misaroni/Meisaroni – a hill (v. Puki, Lekharchile)

Misaroni / Misaronsuki – a low hill (v. Sameskhio).

Misaroni/Kejvaroba – a church in Misaronkari; inf.: “The icon of Saint Giorgi Jege-Misaroni was placed here and on the third day after the Easter, on Tuesday, Kejvaroba was hold. The Shengelias and the Zarandias, which were 24 households, killed a pig in turn, i. e. once in 24 years for each household... The meat was divided into 24 parts and distributed in families” (v. Jikhashkari).

Misaronkari – a low hill (Khamiskuri), a district (v. Jikhashkari).

Misaronokhvame – a church (v. Old Abasha).

Misaronokhvame / Saint Giorgi Meisaroni – a church on a Misaroni hill (v. Lemikave).

Mirsoba / Nirsoba – a hill, where the Mirsoba holiday was celebrated (v. Leghvihjile).

Mirsoba / Nirsoba / Mogonashi – a hill, where a white mulberry tree was, which was called **Samirso**; inf.: “Here they used to come on the Mirsoba holiday and pray to deity for protecting and increasing in number their cows”.

(v. Etseri, Taleri community).

Omirse tsatsxu – a lime tree on a Tchubishi low hill. Under this tree Mirsoba ritual was held (v. Zumi).

Samirso – a cult white mulberry tree (see **Mirsoba / Mogonashi**).

Jege-Misaroni – a church on Jegejinji low hill (v. Abastumani).

Aguna is the Georgian pagan deity of vineculture and viticulture. A special ritual was observed in Klarjeti, Guria, Samegrelo, Racha-Lechkhumi (GSE, v. D). In the Gurian dialect Aguna is the wine deity. A special ritual was holding at the New Year evening. In Megrelian **Jgiri, Jgəri** “saint” was added to Aguna and the form **Jgəraguna / Jgeraguna** was formed. It is the deity of a bee and bee-keeper. A high rock at the sources of Chalavani and Zana was named **J(g)araguna / J(g)aragona**. In the cleft of the rock there is a beehive and on the summer hot days even honey dripps. The population believes that the deity of a bee and honey lives in this rock. Other examples: the beech forest of upper of the river Ochkhomuri is called **Jalagena/Jalagona** (surroundings of v. Kurzu).

The other pagan deities spread in Megrelian are: **žiniši** “the supreme being, the supreme”, **žiniš antari** “heavenly Antari” and **žiniši orta** “heavenly Orta”. As it is clear, these three names denote the same poly-functive supreme deity – the deity of thundering and lightning, the judge and punisher of human beings (Abakelia, 1999). After spreading the Christianity **žiniši** was identified with the Saint Giorgi, who was also called **žini eskeda**. The toponymy preserved:

žiniš oxvameri – a cult oak on the hill Eskeda (v. Pakhulani).

žiniš oxvamuri – a lime tree on Sajonjuo low hill. At the foot of this tree the Jonjuas used to observed **žiniš xvamas** (v. Samelaio).

žiniš gətaxvamuri – “heaven prayers” – a very old oak in Saparpalio; **žiniš gətoxvama** (Nakhingu) was observed here.

The deity **Kapunia** is seems to be pagan (M. Chukhua, Georg. **kerp-** : Megr. **kap-**). The **Kapuni** feast was celebrated on Thursday, a previous week of a butter week. In the village Mukhuri, a low-hill at the left bank of Skurchi is called **qapunia**.

In Upper Samegrelo the names of many hills and the places of former church are preserved: **eskeda, eskeda, iskeda, iskiada, iskiada, iskiada, iskiada iskeṭa**. At all these places **iskiodoba** or the ritual of prayers to the supreme for protecting and increasing in number the cattle is observed.

It is true, that as a result of seventy-years pressing of communistic ideology, in Samegrelo the ritual expressing pagan faith is almost forgotten, but a 'above-ground archeology' was remained – toponymy, as a documentary attesting of religious faith of our ancestors.

რ. ჭ ი კ ა ძ ე (თელავი)

მონოპრედიკატული წინადადების სტრუქტურული თავისებურების შესახებ

არნოდდ ჩიქობავამ თავის ფუნდამენტურ ნაშრომში – „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“ – დაასაბუთა, რომ „ქართული წინადადების სინტაქსური მექანიზმი ხასიათდება რიგი თავისებურებებით, რაც არსებითად განასხვავებს მას ევროპის ძველ და ახალ ენათა წინადადების მექანიზმისაგან“. აღიარებულია, რომ წინადადების სტრუქტურას “აორგანიზებს” ზმნა-შემასმენელი. მარტივი წინადადებისათვის დამახასიათებელია ერთი პრედიკატული ერთეული (მონოპრედიკატულობა, მონოსტრუქტურა) [აკ. დავითიანი], ამიტომ, ბუნებრივია, მონოპრედიკატულ წინადადებაში რამდენი ერთგვარი წევრიც უნდა იყოს, ვერ შეცვლის მის სტრუქტურასა და მექანიზმს. ასეთ წინადადებაში ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება, ირიბი დამატება თითო იქნება თუ რამდენიმე... უბრალო დამატება, გარემოება თუ განსაზღვრება თითო იქნება თუ რამდენიმე, წინადადების აგებულებაზე გავლენას ვერ მოახდენს.

ზემოთქმულის გათვალისწინებით მართებულად არ გვესახება ერთგვარწევრებიანი მონოპრედიკატული წინადადების მიხნევა ე. წ. „შერწყმულ წინადადებად“; ასეთი სტრუქტურა, ფაქტობრივად, მონოპრედიკატული წინადადების გავრცობილი სახეა:

დადგა მაძღარი **შემოდგომა**.

ტყე, მინდორი და **ველი** ბიბინებდა.

დღემ დაიხურა **პირბადე**.

ხმლიანმა მტერმა ვერ **წაგვართვა** ჩვენი **მიწა-**

წყალი, ჩვენი **ქვეყანა**.

თბილი დღე მსუბუქი ნიავეთ ეაღერსებოდა მოღიშარე
გაზაფხულს.

გაუათასდეს სინათლე ცაზე **მზესა და მთვარესა.**

ტანზე მაცვია თბილი ქათიბი.

ფიქრობს ხმელი წიფელი **თავისთავზე, წარსულზე,**
აწმეოსა და მომავალზე.

თეთრად ფრიალებს აფრა ეული.

ცისა ლაჟვარდზე მოხანდა იგი **თეთრად და აუღვრევლად.**

მზის სხივებმა **ოქროს** გვირგვინი დაადგეს

მყინვარწვერს.

ირგვლივ ირწყვება ტაფობი **ვერცხლისა და ოქროს**
წყლითა.

ამგვარად, „მარტივი“ და „შერწყმული“ ერთშემასმენლიანი წინადადებები სავსებით თანაბარი აღნაგობის სტრუქტურული ერთეულებია და ორივე ერთად კვალიფიცირდება როგორც მონოპრედიკატული წინადადება.

R. T c h i k a d z e (Telavi)

On Structural Features of Mono-Predicative Sentences

In his fundamental work “Problem of a Simple Sentence in Georgian”, Arnold Chikobava has proved that “the syntax mechanism of a sentence in Georgian is characterized by a number of specific features, which makes Georgian significantly different from sentence mechanisms of ancient and new European languages.” It’s well known that the structure of a sentence is organized by the verb-predicate. One predicate is characteristic for simple sentences (mono-predicativity, mono-structure) [Ak. Davitiani], hence, no matter how many parts of the sentence of the same function are there in a mono-predicative sentence, they will not be able to change its structure and mechanism. Whether we have one or several subjects, direct objects, indirect objects, or one or several simple ob-

jects, adverbs or attributes in such sentences, this will not be able to affect the structure of a sentence.

Taking the above mentioned into consideration, considering a mono-predicative sentence with homogeneous parts of the sentence as a so called “compound sentence” can not be justified; such a structure is, actually, an extended form of a mono-predicative sentence:

dadga maḡari **shemodgoma**.

tqe, mindori da **veli** bibindeba.

dḡem daixura **pirbade**.

xmlianma mterma ver ḡagvartva ḡveni **miḡa-ḡqali**, ḡveni

kveḡana.

tbili dḡe msubuki niavit ealarseboda momḡimare **gazapxuls**.

gauatasdes sinatle caze **mzesa** da **mtvaresa**.

ḡanze macvia tbili katibi.

piḡkrobs xmeli ḡipeli **tavistavze, ḡarsulze, aḡmḡosa** da

momavalze.

tetrad prialebs afpra euli.

cisa laḡvardze moḡanda igi **tetrad** da **aumḡyrevlad**.

mzis sxivebma **okros** ḡvirḡvini daadḡes mḡinvarḡvers.

irḡvliv irḡḡveba tapobi **verḡxlisa** da **okros** ḡqlita.

Hence, “simple” and “compound” sentences with a single predicate are structural units of the same structure, and both should be classified as mono-predicative sentences.

ად. ჭ ი ნ ჭ ა რ ა უ ლ ი (თბილისი)

„ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის სადაურობის საკითხისათვის

1. ავტორი ეკრძნობა აკად. არნ. ჩიქობავას დებულებას: „როგორც წესი, ლიტერატურულ ნაწარმოებებში თავს იჩენს ხოლმე დიალექტური მოვლენები იმ კუთხისა, რომლის მკვიდრიც

ავტორია“ და განიხილავს ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებსა, „ვეფხისტყაოსანსა“ და აღმოსავლეთ საქართველოს ბარისა და მთის დიალექტებში [ჰერულში (resp. ინგილოურში), ქიზიყურში, კახურში, ქართლურში, თუშურში, ფშაურში, ხევსურულში, მთიულურ-გუდამაყურულში და მოხეურში] დადასტურებულ ხმაბაძვით **ხერეტ**-ს ზმნას და მკვლევართა მიერ ამის შესატყვისად მიჩნეულ ჭანურ **ო-ხლიპუ**, სვანურ **ლი-ხვლიპი**-სა და მეგრულ **ხუპუა**-ს. ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების მხოლოდ ერთადერთ კონტექსტში აღმოჩნდა ამ ხმაბაძვითი ზმნის ორი ფორმა: „**ხურეტა** ხერება „[მოავლინე დაჲ ჩემი თამარ და] ზედა მადგეს, მახურეტდეს მე და იქმოდის ჩემ წინაშე სახურეტელსა.

„ვეფხისტყაოსანში“ ბარე შვიდჯერ არის ეს ზმნა ნახმარი ნაირ-ნაირი ფორმებით: თქვა: ცოცხალ ვარ? საწუთრომან აწცა ჩემნი სისხლნი **ხერიტნა**“; „ვაჲ, სოფელო უხანო, რად ზი სისხლთა ჩემთა **ხერეტად**?!“; იტყვის; ვერ გაძდა სოფელი, ვაჲ, სისხლთა ჩემთა **ხერეტითა**“; „მკურნამანცა ვერა ჰკურნოს თავისისა სისხლის **მხერეტსა**“; „იქით და აქით მომისხდეს, **მახერიტეს** სახერეტელია“; ნეტარძი ვინ სისხლი მისი **შემახერიტა** ერთი თასი“.

2. ავტორს მიაჩნია, რომ **ხუპუა** შესატყვისია ქართული **ხაპვა (ხაპავს)** ზმნისა, რაც ღვინისა და წყლის ჭურჭელს, სასმის **ხაპ**-ს ანუ ორშიმოს უკავშირდება და დანარჩენ ძირებთან არაფერი აქვს საერთო.

3. ავტორის აზრით, მოხდა კანონზომიერი ენობრივი მოვლენა: როდესაც ენამ შეწყვიტა **ჭ** (ჯარ) ბგერის ხმარება და მისი ადგილი **ხ** (ხან) ბგერამ დაიჭირა, **ხერეტს** ფიცარს და **ხერეტს** რძეს ომონიმებად წარმოჩნდა. სალიტერატურო ენამ აარიდა თავი „გართულებას“ და **ხერეპ**- ძირი დაამკვიდრა, ხოლო **ხერეტ**- ძირი ჩაითვალა დიალექტურად.

4. „ვეფხისტყაოსნისა“ და ინგილოური დიალექტის ახლად მიკვლეული საზიარო ენობრივი მოვლენების საფუძველზე ავტორს მტკიცედ სჯერა, რომ გენიალური პოემის ავტორი ჰერეთის მკვიდრი ბრძანდებოდა.

5. ამის დამამტკიცებელ არგუმენტებს ავტორი უახლოეს მომავალში გამოაქვეყნებს.

Al. T c h i n t c h a r a u l i (Tbilisi)

Towards the Question of Origination of the Author of “The Knight in the Panther’s Skin”

1. The author bases on Acad. Arn. Chikobava’s proposition: “As a rule, in a literary works a dialectal influence of that part, where an author was born, is revealed” (Arn. Chikobava, 1938, 2007) and discusses an onomatopoeic **xvret** verb evidenced in the old Georgian written sources, “The knight in the panther’s skin” and in the mountainous and valley dialects of the western Georgia [in Heri (resp. Ingilo), Kiziqian, Kakhetian, Kartlian, Tushian, Pshavian, Khevsurian, Mtiulian-Gudamaqrian and Mokhevian] and Tchan **o-xlipu**, Svan **li-xvlipi** and Megrelian **xupua** considered to be its correspondences by researchers (O. Kajaia, 2002).

2. The author considers that **xupua** is connected with a drinking vessel **xup** or a long-handled wine ladle and it has no common with other roots.

3. To the author’s view a root **xvret-** was considered dialectal and was not used in the literary language, when **x** sound occurred on the place of **q** sound, when **xvrets picars** and **xvrets rzes** became awkward.

4. On the basis of newly researched shared language phenomena of “The knight in the panther’s skin” and Ingilo dialects, the author is decisively sure, that the author of a genius poem was an inhabitant of Hereti.

5. The author will publish the supporting arguments of these supposes in the very near future.

ზ. ჭ უ მ ბ უ რ ი ძ ე (თბილისი)

ეპრაული ლექსიკის კვალი ქართულ ტოპონიმიაში

ძველი პალესტინის მკვიდრი, სემიტური მოდგმის ხალხი, რომლის ერთი ნაწილი 2600 წლის წინათ შემოეხიზნა საქართველოს და აქ პოვა თავისი მეორე სამშობლო, ქართულად აღინიშნე-

ბა რამდენიმე ეთნიკური ტერმინით: *ებრაელი*, *ისრაელი*, *ურია*, *ყვეერი*/*ყიური*... მათ შორის განსაკუთრებით გავრცელებულია და ქართული სამწერლო ენის ისტორიის მთელ მანძილზე გვხვდება ორი: *ებრაელი* და *ურია*. ამათგან ებრაელს ბოლომდე შერჩა მისი ჩვეულებრივი, ეთნონიმური შინაარსი, ურიამ კი მოგვიანო ხანებში დამამცირებელი ელფერი შეიძინა.

ქართულ ტოპონიმებში ძირითადად გავრცელებული იყო *ურია* ან ფუძიდან ნაწარმოები ფორმები: *ურია* (საგურამოში), *ურიაები* (სამცხეში), *ნაურიალი* (საჩხერის ახლოს), *ურიათუბანი* (კახეთში, ამჟამინდელი ვახისუბანი), *ურიაკარი* (ბანძის ახლოს, მარტვილის რ.), *ურიაყანა* (ნიგვზნარაში, ონის ახლოს) და სხვა. ამ ტოპონიმების უმეტესობა ამჟამად უკვე გამქრალია.

ქართულ ტოპონიმებში დღემდე შემორჩენილია ნაკვალევი ებრაელ ლტოლვილთა პირვანდელი ნაკადისა, რომელიც ალბათ თვითონვე ურჩევდა სახელს მათთვის საცხოვრებლად გამოყოფილ ადგილებს. ასეთებია, მაგალითად, *ხერკი* (“ბუზავეთი”) და *ზანავი* (“კული”, “ბოლო”) საგურამოს მიდამოებში, *ონი* (“ღარიბი”), *კრიხი* (“ხრიოკი”) და სხვანი.

Z. Chumburidze (Tbilisi)

Traces of Hebrew Vocabulary in Georgian Toponyms (Place Names)

Residents of old Palestine people belonging to Semite tribes came to Georgia 2600 years ago and found here their second motherland. In Georgian these people are referred to by several ethnic terms: *ebraeli*, *israeli*, *uria*, *qeri/qiuri*. Two of these terms which are widely-spread and attested throughout the history of literary Georgian, are: *ebraeli* and *uria*. *Ebraeli* has retained its original ethnic meaning, but *uria* acquired a derogatory, insulting colouring later.

In Georgian toponymic forms derived from the stem of the word *uria* were especially spread: *uria*, *uriaebi*, *nauriali*, – the place where the Jews lived, *uriatubani* – a Jewish district, *uriakari* – a Jewish door, *uriaqana* – a Je-

wish field and others.

In Georgian toponyms still retain the trace of the first stream of Jewish refugees, who themselves gave names to the places, designated for their dwelling; for example: *xerki* – place of fly, *zanavi* – a tail, *oni* – a poor person, *krix* – a barren place.

ნ. ჭ უ მ ბ უ რ უ ძ ე (თბილისი)

მქონებლობისა და უქონლობის გამოსატვის ნაირსახეობანი ქართულ სალიტერატურო ენაში

როგორც ცნობილია, ქართულ ენას მდიდარი სიტყვაწარმოებითი შესაძლებლობები აქვს და სახელთა წარმომქმნელი აფიქსების მრავალფეროვნება ახასიათებს. ახალ ლექსიკურ ერთეულთა მაწარმოებელ მორფემებს ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე ერთნაირი ფუნქციური დატვირთვა და მოხმარების სფერო არ ჰქონიათ. იცვლება წარმოქმნის მოდელები, მაწარმოებელთა გამოყენების სიხშირე, პროდუქტიულობა.

ამა თუ იმ ფუძესთან ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე სხვადასხვაგვარი წარმოება გვხვდება (ჭირ-ულ-ი – ჭირ-იან-ი, ორსართულ-ედ-ი – ორსართულ-იან-ი, უ-ძილ-ი – უ-ძინ-არ-ი. . .) გარკვეულ პერიოდში დასტურდება პარალელური ფორმები (თიხ-იან-ი/თიხ-იერ-ი/თიხ-ოვან-ი, იჭვ-იან-ი/იჭუ-უელ-ი, უ-ურავ-ი/უ-ურვ-ელ-ი, უ-შურ-ი/უ-შურვ-ელ-ი), გვაქვს ფონეტიკურად განსხვავებული ვარიანტები (სახ-იერ-ი/სახ-ნ-იერ-ი, ფრთ-ოვან-ი/ფრთ-ოან-ი, უ-შნო-ო/უ-შნო, უ-ჟამ-ურ-ი/უ-ჟმ-ურ-ი. . .)

სინქრონულ დონეზე ამა თუ იმ ფუძესთან სხვადასხვა მაწარმოებლის გამოყენება ზოგჯერ სინონიმურ წყვილს ქმნის (უ-ზუსტ-ო/არა-ზუსტ-ი, უ-მართებულ-ო/არა-მართებულ-ი), ზოგჯერ კი სემანტიკურ სხვაობას იწვევს (ფრთ-იან-ი/ფრთ-ოსან-ი, ხმ-იან-ი/ხმ-ოსან-ი, უ-კაც-ო/არა-კაც-ი, უ-სახ-ო/უ-სახ-ურ-ი. . .). სემანტიკურად განსხვავებული ნიუანსის არსებობამ ამ ფორმებს შორის ხელი შეუწყო ორივე ვარიანტის შენარჩუნებას.

მქონებლობისა და უქონლობის სახელთა წარმოქმნის საშუალებებს და მათ კლასიფიკაციას არაერთი ნაშრომი მიეძღვნა. მიუხედავად ამისა, ძველი ქართული ენის ლექსიკონების მიხედვით შექმნილი მონაცემების ელექტრონული ბაზა შესაძლებლობას იძლევა ამ მაწარმოებელთა ნაირსახეობანი, გაერცვლებულობა, სისშირე უფრო გამოწვლილვით იქნეს შესწავლილი და კარგ საშუალებას წარმოადგენს თვალსაზრისთა შესაჯერებლად და ზოგი მნიშვნელობის (როგორც მაწარმოებლის, ისე ფუძის) დასაზუსტებლად.

N. C h u m b u r i d z e (Tbilisi)

Diversity of the Nouns Expressing “Possession” and “Lack” in Literary Georgian

It is well-known that Georgian language is rich in derivational affixes. These affixes had different functions and usage on different stage of the development of Georgian language.

The article deals with diversity of the nouns expressing possession and lack throughout to the development of literary Georgian language. Besides it also reveals the change in frequency of derivational affixes, their productivity and derivational patterns.

These diversities are clearly shown by electronic data based on old Georgian language dictionaries. With the help of these data it is possible to make more exact the meaning of many derived nouns and summarize opinions about derived nouns and models of Georgian language.

რ. ჭკადუა (თბილისი)

სტატიკურობის გამოსატვისათვის სვანურში

დინამიკურობა-სტატიკურობას არნ. ჩიქობავა ქართველური ზმნის ერთ-ერთ ძირითად საკლასიფიკაციო ერთეულად მიიჩნევს, ხოლო აკ. შანიძე სტატიკურ ზმნებს მხოლოდ ვნებით გვარში გამოყოფს.

სვანური ენის ზმნათა დინამიკურობა-სტატიკურობის მიხედვით კლასიფიკაცია მოცემული აქვს ვ. თოფურიას; აღ. ონიანი სტატიკურებში აერთიანებს -ა ალომორფიან და ნულოვან-ალომორფიან ზმნათა ნაწილს; ლეტა პალმაიტისის აზრით, დინამიკურობა-სტატიკურობის კატეგორიას სვანურში არა აქვს მორფოლოგიური გამოსატვლება, თუმცა სტატიკურობის ნიშანს (ხ-ა) მაინც გამოყოფს.

სვანურ ენაში აშკარად შეინიშნება სტატიკურ ზმნათა გრამატიკულად გაფორმების ტენდენცია მორფონოლოგიური მოდელების (ყალიბების) სახით:

1. ხ-ა – -ა მაგ.: ხ-ა-ღფარ-ა „აფარია“, ხ-ა-ბღაფ-ა „აბადია“. ხ-ა-კვრ-ა „ავრდია“, ხ-ა-კუნკუ-ა „კუნტია“, ხ-ა-ჟხ-ა „ჰქვია“ და სხვ.

2. ხ-ა- – -Ø მაგ.: ხ-ა-ბიდ „ასხია“, ხ-ა-გაღ „ავალია“, ხ-ა-გიჭ „დამაგრებულია“, ხ-ა-თჟიფ „ჩაფლულია“, ხ-ა-კაფ „სწადია“.

სტატიკურთა საპირისპიროდ გვაქვს დინამიკური ვნებითის ფორმები:

ხ-ა-შკაღ-ა „აჭედია“ – დინ. ხ-ე-შკაღ-ი „ეჭედება“

ხ-ა-ჭონ-ა „ახვევია“ – დინ. ხ-ე-ჭონ-ი „ეხვევა“

ხ-ა-ჭბიდ-ა „ამწყვდევია“ – დინ. ხ-ე-ჭბიდ-ი „ემწყვდევა“ და სხვ.

განხილულმა მასალამ გვიჩვენა, რომ სვანურ ენაში აშკარად შეინიშნება სტატიკურ ზმნათა გრამატიკული გაფორმების ტენდენცია, თუმცა ამის რეალიზება ჯერჯერობით მხოლოდ ყალიბების სახით ხდება; არ არის გამორიცხული ენის განვითარების შემდგომ ეტაპზე ამ ყალიბის რომელიმე კომპონენტმა სტატიკურობის ნიშნის ადგილი დაიკავოს.

R. T c h k a d u a (Tbilisi)

Towards Expressing the Statics in Svan

Arn. Chikobava considers dynamic and static character as one of the basic classificatory units of a Kartvelian verb and Ak. Shanidze distinguishes the static verbs in a passive voice.

V. Topuria gives the classification of the Svan verbs according to dynamic and static character, Al. Oniani considers a part of verbs with **-a** allomorph and zero-allomorph, as static verbs. According to Leta Palmaitis' view, category of dynamic and static character in Svan has no morphological expression, though he distinguishes a static mark (**x – a**).

Tendency of the static verbs towards the grammaticalization in the form of morphological models is clearly noticeable in Svan:

1. **x – a – -a**, e. g.: **x-a-lpar-a** 'It has a cover', **x-a-bdav-a** 'It has ..', **x-a-kvr-a** 'It is dropped', **x-a-kūnkw-a** 'It is lame', **x-a-žx-a** 'It is named' and others.

2. **x – a – -Ø**, e. g.: **x-a-bid** 'It grows', **x-a-gäd** 'He/she is obliged', **x-a-gič** 'It is fixed', **x-a-twip** 'It is buried', **x-a-ķäp** 'He/she desires'.

There are the forms of dynamic passive to the contrary of statics:

Stat. **x-a-škäd-a** 'It is hammered' – dyn. **x-e-škäd-i** 'It is being hammered'.

Stat. **x-a-čōn-a** 'It is rolled' – dyn. **x-e-čōn-i** 'It is being rolled'.

Stat. **x-a-čbid-a** 'It is locked up' – dyn. **x-e-čbid-i** 'It is being locked up' and others.

Д.-А. А. Х а з а м о в (Махачкала)

Об одном звукосоответствии между аварским и грузинским языками (къ // кІ (кІв))

Установление закономерных звукосоответствий между иберийско-кавказскими языками (даже между языками одной группы, родство которых вне сомнения) является одной из актуальных проблем

иберийско-кавказского языкознания (А.С. Чикобава, И. Церцвадзе, Т.Е. Гудава, О. Кахадзе, Г.А. Климов, С.А. Старостин, С.М. Хайдаков, В. Алексеев).

Сопоставительный анализ лексики аварского и грузинского языков обнаруживает одну любопытную закономерность: в определенном количестве слов аварского и грузинского языков выявляются общие корневые элементы, а именно: *ав. къ* - *груз. кІ(кІв)* как в начале слова, так и в середине.

Примеры: *ав. рукъи* «шов», *букъизе* «шить»,
груз. кІерва «шить»;
ав. къунтІ «шепотка», «кусочек»;
груз. кІвнитІи // *кІвницІи* «кусочек», «кусочек» и др.

D.-A. K h a z a m o v (Makhachkala)

On One Sound Correspondence Between Avar and Georgian Languages (*q* // *қ(қv)*)

Finding out obligate sound correspondence among Ibero-Caucasian languages (even between two languages of the same group when there is no doubt in their relationship) is one of the topical problems of Ibero-Caucasian linguistics (A.S.Chikobava, I.Tsertsvadze, T.E.Gudava, O.Kakhadze, G.A.Klimov, S.A.Starostin, S.M.Khaidakov, V.Alekseev).

The comparative analysis of the Avar and Georgian vocabulary shows one interesting regularity: some common root elements in a definite quantity of Avar and Georgian words, that is: *Av. q* - *Georg. қ(қv)* at the beginning and in the middle of the word.

For example: *Av. ruqi* “stitch”;
Georg. қerva “stitch”;
Av. qunt; “pinch”, “piece”;
Georg. қvniṭi // *қvniṭi* “pinch”, “piece” and others

М. М. Х а й б у л а е в а (Махачкала)

Ассимиляция и связанные с ней явления в сложных глаголах хунзахского диалекта аварского языка

1. Звуковой состав хунзахского диалекта в основном такой же, что и у литературного языка.

2. Прогрессивно-регрессивная ассимиляция согласных в хунзахском диалекте чаще всего встречается в сложных глаголах, состоящих из деепричастия прошедшего времени и вспомогательного глагола. В результате влияния конечного -н деепричастия прошедшего времени на губно-губной -б, с которого начинается вспомогательный глагол, -н переходит в -м; последний уподобляет себе предшествующий сонорный -н.

Например: бихьум̄гу – лит. бихьун буго – «увидел, оказывается»;
борцум̄гу – лит. борцун буго – «измерил».

В хунзахском диалекте чаще употребляют форму: бихьум̄ – лит. бихьун буго – «увидел»; борцум̄ – лит. борцун буго «измерил». Как видим, во втором слогe вспомогательного глагола происходит выпадение -г и в результате слияния уу дает долгую гласную -ū. В ободинском говоре наблюдается выпадение -м. Например: бихьū – лит. бихьун буго; борцū – лит. борцун буго.

В сочетании гьавм̄ – лит. гьабун буго – «сделал» суффикс деепричастия прошедшего времени -ун выпадает, а инфиксальный показатель третьего грамматического класса б→в; вспомогательный глагол буго – «есть» представлен без частицы -го и префиксальный показатель грамматического класса б → м (буго → му). Этот факт отмечен Ш.И. Микаиловым, который пишет, что «по ряду диалектов, особенно по северным, в качестве вспомогательных глаголов-связок сначала выступали буго(у), гьечЮ(у), гуро(у), у которых наблюдается тенденция к слиянию с основным глаголом и к превращению в модальную частицу» (Микаилов 1964).

3. В сложных глаголах, состоящих из деепричастия прошедшего времени (оканчивающегося на -н) и вспомогательного глагола во множественном числе (начинающегося на -р) получается сочетание -нр-, где -р ассимилируется с предыдущим сонорным -н. Например: хьван̄гу –

лит. хъван руго – «написаны»; кІалъан̄гу–лит. кІалъан руго – «поговорили», «позвонили». Данная форма используется для уточнения, подтверждения действия. Однако более употребительна в речи форма, когда выпадает -г и уу →у: хъван̄ – лит. хъван руго; кІалъан̄ – лит. кІалъан руго.

В обединском говоре хунзахского диалекта конечная согласная деепричастия выпадает, добавляется первый слог вспомогательного глагола -ру: хъвар̄ – лит. хъван руго ; калъар̄ – лит. калъан руго; кьижур̄ – лит. кьижун руго.

4. В сложных глаголах, образованных от причастия + вспомогательный глагол также выпадает классный показатель б(бб→в): битІаравгу – лит.битІараб буго – «правдивое есть»; ччукІаравгу – лит. ччукІараб буго «сползший есть».

В хунзахском диалекте в причастии авлийу – лит. абулеб буго «говорит», абулеб буго → абуле (бб→в) у → абулеву→ав(в←б) улеу→ авлийуу.

В танусинском говоре хунзахского диалекта в сочетании рачІйру – лит. рачІинел руго – «идем», «идут» во вспомогательном глаголе выпала частица -го, в глаголе – окончание -не, суффикс -л (показатель множественного числа).

M. K h a u b u l a e v a (Makhachkala)

Assimilation and Phenomena Related to it in Compound Verbs of Khunzakh Dialect of Avar Language

1. Sound composition of Khunzakh dialect mainly the same, what at a literary language.

2. Progressive-retrogressive assimilation of consonants in a Khunzakh dialect more frequent than all meets in difficult verbs, consisting of verbal adverb of past tense and auxiliary verb. As a result of influencing of eventual -n verbal adverb of past tense on bilabial -b, which an auxiliary verb is begun with, -n

passes in **m**; the last likens to itself preceding sonory **-n**.

For example: **bix^uumu^ggu** it is lit. **bix^uun bugo** – «saw, appears»;

borcumu^ggu it is lit. **borcun bugo** – «measured».

In a khunzakh dialect more frequent use a form: **bix^uumu^g** it is lit. **bix^uun bugo** – «saw»; **borcumu^g** – lit. **borcun bugo** – "has measured". What see, in second slab auxiliary verb occurs the fallout **-g** and as a result of mergings **uu** gives the debt vowel **-beside**. The fallout exists in Oboda dialect **-m**. For instance: **bix^u** – lit. **bix^uun bugo**; **borcu^g** – lit. **borcun bugo**.

In combination of **hawmu^g** it is lit. **habun bugo** – «did» the suffix of verbal adverb of past tense of **-un** falls out, and infixal index of the third grammatical class of **b→w**; auxiliary verb of **bugo** – «is» presented without the particle **-go** and prefix index of grammatical class **b → m (bugo → mu)**. This fact is marked by Sh. I. Mikailov, which writes, that «on the row of dialects, especially on norths, as auxiliary verbs-copulas **bugo(u)** came forward at first, **hečo(u)**, **guro(u)**, which have a tendency to confluence with a basic verb and to converting into a modal particle» (Mikailov, 1964, 81).

In difficult verbs, consisting of verbal adverb of past tense (finished on **-n**) and auxiliary verb combination of **-nr-** turns out in a plural (beginning on **-r**), where **-r** assimilates with previous sonornym **-n**. For example: **qwanu^ggu** it is lit. **qwan rugo** – «written»; **ka^lfanu^ggu** – lit. **ka^lfan rugo** – «talked», «called». This form is used for clarification, confirmation of action. However more widely-used form is in speech, when **-r** and **uu** falls out →**u**: **qawanu^g** it is lit. **qwan rugo**; **ka^lfanu^g** it is lit. **ka^lfan rugo**.

In the Obod manner of speaking of Khunzakh dialect the eventual consonant of verbal adverb falls out, the first syllable of auxiliary verb **-ru** is added: **qwaru^g** it is lit. **qwan rugo**; **ka^lfaru^g** it is lit. **ka^lfan rugo**; **ta^lžuru^g** it is lit. **ta^lžun rugo**.

4. In difficult verbs, formed from a participle + an auxiliary verb also falls out class index **b(bb→w)**: **bi^ltarawgu** – lit. **bi^ltarab bugo** – the «truthful

is»; **č̣uḡarawgu** is lit. **č̣uḡarab bugo** «slipping down is».

In a Khunzakh dialect in the participle of **awlijuu** is lit. **abuleb bugo** «talks», **abuleb bugo**→**abule (bb→w)u** → **abulewu**→**aw(w←b) uleu**→ **awlijuu**.

In the Tanusi manner of speaking of Khunzakh dialect in combination of **rač̣i ru** it is lit. **rač̣inel rugo** – «go», «go» the particle of **-go** fell out in an auxiliary verb, in a verb is completion of **-ne**, suffix of **-l** (index of plural).

Н. М. Х а й б у л а е в а (Махачкала)

Взаимодействие концепта цвета и семантики фразеологических единиц в художественных произведениях

В современной лингвистике значительное развитие получили такие направления, как когнитивная лингвистика, психолингвистика, лингвокультурология, позволяющие решать круг проблем, связанных с хранением в языке и использованием в речи целого спектра знаний: социальных и индивидуальных, лингвистических и экстралингвистических.

ФЕ, отражая в своей семантике длительный процесс развития культуры народа, выражают своеобразие народа и потому представляют собой ценнейший источник знаний об особенностях концептуализации мира, в том числе цветового пространства, в сознании носителей того или иного языка.

До настоящего времени в дагестанском языкознании не исследован фразеологический состав произведений ни одного из представителей аварских поэтов и писателей. Поэтому представляется интересным исследование индивидуально-авторских, творческих модификаций фразеологических единиц, содержащих структурно-семантический компонент цвета. Рассмотрение взаимодействия концепта «цвет» и семантики фразеологических единиц даёт возможность выявить как универсальные, так и идиоэтнические черты такого взаимодействия, позволит восста-

новить сложную и разнообразную систему смысловых трансформаций, которые отражали соответствующую той или иной эпохе цветовое видение мира, а также реконструировать мировоззренческую систему в целом.

Материалом для данного исследования послужили произведения аварских поэтов-романтиков XIX века: Магомедбека из Гергебиля (1836 – 1912), Магомеда из Чиркея (1846 – 1926), Курбана из Инхело (1849 – 1934), Чанка из Батлаича (1866 – 1909), Магомеда из Тлоха (1868 – 1941), Махмуда из Кахабросо (1873 – 1919).

Писатели, так или иначе, используют в своей практике устойчивые выражения. В одних случаях это прямое следование источнику, из которого черпаются фразеологические средства, в других модификациях общеизвестных изречений – их перефразировка.

Проведенный анализ соматических единиц с лексемой «белый», «черный» подвел нас к следующим заключениям:

1. Наиболее часто ФЕ с компонентом «цвет», а также нюансы «белого» служат в авторской речи для обозначения старости, конца жизни: *бетлералда глазу базе* (букв. «на голову снег выпасть») – поседеть, постареть; *чараб бетлер* (букв. «пестрая голова») – седая голова, мудрая голова; *бетлер хъахлъизе* (букв. «голова побелеть») – стареть; *саву ккараб бетлер* (букв. «голова, покрытая инеем») – седая голова.

Довольно часто устойчивые сочетания: «белый волос», «враг, одетый в белое», «белый хан», «белая армия» употребляются поэтами в смысловых реминисценциях о скоротечности жизни, неумолимости смерти.

2. ФЕ с компонентом «белый» служат для передачи психологического состояния, как физиологический результат перенесенных переживаний и страданий: *бетлер хъахI гъабизе* (букв. «голову делать белой») – страдать.

3. Определенное место во фразеологическом фонде занимают фразеологические единицы, характеризующие индивидуумы или группы людей по различным качествам: *кверал хъахIав* (букв. «руки белые») – белоручка, лодырь, лентяй.

ФЕ с компонентом «черный» служат для характеристики зависти, злобы, подлости: *Бер чегерльи* (букв. «чернота глаз») – зависть,

недолюбливание; *РакI чегIераб* (букв. «черное сердце») – завистливые, иметь черную зависть; *РакI чегIерлъи* (букв. «чернота сердца») – недоброжелательность, зависть.

Семантика ФЕ с компонентом «черный» служит для обозначения трагических испытаний, выпавших на долю человека или ожидаемых: *ЧегIераб къо чIела дур бетIералда* (букв. «черный день встанет над твоей головой») – черный день придет на твою голову, станет тебе очень плохо, наступят черные дни; *ЧегIер бан бугеб ракI* (букв. «сердце в трауре, сердце в черном») – быть в трауре, быть в печали; страдать.

ФЕ со структурно-семантическим компонентом цвета служат, таким образом, не столько для обозначения того или иного цветового пространства, сколько для передачи разнообразных связей и отношений человека с миром. В подавляющем большинстве случаев концепт цвета «растворяется» в семантике ФЕ.

N. K h a y b u l a e v a (Makhachkala)

Cooperation of Concept of Color and Semantics of Phraseological Units in Artistic Works

In modern linguistics considerable development was got by such directions, as cognitive linguistics, psycholinguistic, linguo-culturology, allowing to decide the circle of problems, related to storage in a language and use in speech of whole spectrum of knowledges: social and individual, linguistic and extra linguistics.

PU, reflecting in its semantics long process of development of culture of people in the semantics, express originality of people and that is why are the most valuable source of knowledge's about the features of conceptualization of the world, including colour space, in consciousness of transmitters of one or another language.

To the present tense in Daghestanian linguistics phraseological composition of works is not explored none of representatives of Avar poets and writers. Therefore research of modifications of individually-authors, creative of phraseological units, containing the structurally-semantic component of color is interesting. So in-

roduces the interesting study individually-author's, creative modification of the phraseological units, containing structured-semantic component of the color. Consideration of the interaction concept "colour" and semanticses of the phraseological units enables to reveal as universal, so and idioethnic of the line of such interaction, will allow to restore complex and varied system semantic transformation, which reflected corresponding to one or another epoch color vision world, as well as reconstruct world outlook system as a whole.

For this research works of Avar poets-romanticisms of XIX c. served material: Magomedbek from Gergebil (1836 – 1912), Magomed from Chirkey (1846 – 1926), Kurban from Inkhelo (1849 – 1934), Chanka from Batlaich (1866 – 1909), Magomed from Tlokh (1868 – 1941), Makhmud from Kakhabroso (1873 – 1919).

Writers, so or differently, use steady expressions in the practice. In one cases it the direct following a source which phraseological facilities are ladled from, in other modifications of the well-known saying is their paraphrase.

The conducted analysis of somatic units with a lexeme «white», «black» brought us to the followings conclusions:

1. Most often FE with component "color", as well as nuances "white" serves in author's speech for indication of old age, the end to lifes: **beṭeralda ɔazu baze** (the letters. "on head snow to fall out") – turn gray, get old; **čarab beṭer** (the letters. "making colorful head") – a grey head, being clever head; **beṭer qah,fi** (the letters. "head to turn white") – get old; **sawu k,arab beṭer** (the letters. "head, covering инеем") – a grey head.

Pretty often steady combinations: «white hair», «enemy, dressed in white», «white khan», «white army» used poets in semantic reminiscences about life, inexorability of death.

2. PU with component "white" serves for issue of the psychological condition, as physiological result of the carried sufferingses and sufferings: **beṭer qah, habize** (the letters. "head to do white") – suffer.

3. The Certain place in phraseological fund occupy the phraseological units, characterizing individuals or groups of the people on different quality: **kweral qah,aw** (the letters. "hands white") – a softie, duffer, slacker.

PU with component "black" serves for feature of envy, malices, dirty tricks: **ber čəœerfi** (the letters. "blackness eye") – envy, have no special liking;

raḡ ɟeɔerab (the letters. "black heart") – envious, have turn black envy; **raḡ ɟeɔerfi** (the letters. "blackness heart") – hostility, envy.

Semantics of PU with a component the «black» serves for denotation of tragic tests, falling to the lot man or expected: **ɟeɔerab qo ɟela dur beɟeralda** (letters. «a black day will get up above your head») – a black day will come on your head, will become you very badly, black days will come; **ɟeɔer ban bugeb raḡ** (letters. «heart in mourning, heart in black») – to be in mourning, be in sorrow; to suffer.

PU with the structurally-semantic component of color serve, thus, not so much for denotation of one or another colour space, how many for the transmission of various connections and relations of man with the world. In swingeing majority of cases concept of color «dissolves» in semantics PU.

А. И. Х а л и д о в (Грозный)

Типологический аспект вопроса о «множественности конструкций предложения» в нахских языках

На наш взгляд, мало оснований считать, что в чеченском и других иберийско-кавказских языках с помощью датива, генитива и локатива выражается именно грамматический субъект. Следовательно, само выделение «аффективных конструкций» может быть оспорено.

«Аффективные конструкции предложения» могут быть интерпретированы иначе, чем это принято в грамматической традиции. Если рассматривать их как предложения, в которых, например, датив выражает не просто субъект, но субъект грамматический, то в этом контексте логично рассматривать не только такие, как чеч. **Суна дика хаьа иза, Суна сингаттаме ду кху чохь**. Они немногим отличаются от немецких типа **Mich hungert** «Мне голодно», **Mir ist kalt** «Мне холодно», признаваемых безличными. Конечно, если рассматривать их с точки зрения «номинативного» и «неноминативного» выражения грамматического субъекта, как, например, у Г. Хельбига (Helbig 1978), датив

должен быть признан грамматическим субъектом, но субъектом чего – **сингаттаме ду?**

Неноминативное выражение грамматического субъекта в *номинативных* германских языках – это только разделяемое не большинством германистов мнение Г. Хельбига, причем в немецком языке есть параллельные конструкции с «формальным» грамматическим субъектом (ср. **Mir hungert** «Мне голодно» – **Es hungert mich** букв. «Это (некто) голодит меня», **Ich habe Hunger** «Я имею голод» и **Ich hungere** «Я голодаю»). Но если нет оснований выделять грамматический субъект в «аффективных конструкциях», где у глагола или предикатива только один актанта, откуда взялись основания считать грамматическим субъектом датив в предложениях, где есть и другой актанта, причем в номинативе (абсолютиве?): **Клантана йоI еза** «Мальчик/юноша девочку/девушку любит»?

В принципе понятно, почему языковеды убеждены, что «*в нахских языках формы подлежащего могут быть выражены в именительном, эргативном, дательном, родительном, локативном падежах*» (Дешериев 1963): каждый из этих падежей в соответствующей позиции может быть субъектом действия или состояния. Но возможность подобного употребления датива, генитива, локатива в чеченском и других иберийско-кавказских языках не является чем-то особенным, уникальным, чего бы не было в других языках. Например, такие конструкции предложения встречаются в новоиндоарийских языках (бенгали, ория, ассамский и др.), однако в них и других они не выделяются как грамматически субъектные подлежащие. В немецком языке мы находим достаточно много прямых (формальных и семантических) соответствий дативным и иным «конструкциям» чеченского языка: чеч. **Суна хазахета хIара книга** «Мне нравится // кажется красивой эта книга» (дательный субъекта – аффективный глагол – именительный...объекта?) – немецк. **Mir gefällt dieses Buch** (дательный субъекта – аффективный глагол – объектный аккузатив); чеч. **Сан сагатдо цуьнан хьоло** «Его состояние беспокоит меня // душу сжимает мою» (родительный субъекта состояния – аффективный глагол – эргативный субъекта-виновника состояния) – немецк. **Sein Zustand geführt mich** (родительный субъекта состояния – дополнение и номинатив грамматического субъекта-подлежащего). Однако здесь не выделяются иные конструкции предложения по подлежащему, кроме номинативной.

Может быть, действительно эти формы и их связи в чеченском языке (и не только в чеченском) представляют собой нечто такое, что не укладывается в привычные рамки представлений о соотношении логического и собственно грамматического в языке? Как объяснить постулирование обилия конструкций предложения в иберийско-кавказских языках – действительным положением вещей или не впервые проявляющим себя смешением понятий логики и грамматики? Полагаем, что вторым.

Само обилие конструкций предложения в иберийско-кавказских языках не может не вызывать настороженного отношения у тех, кто привык или пытается анализировать языковые факты с точки зрения общих законов языка, которые могут специфически отражаться, преломляться и т.д. в конкретных языках, но не могут просто игнорироваться. Не столь очевидным, как многие другие универсалии, но вполне вероятным («с вероятностью большей, чем случайная») должно быть и предположение, что в языках, характеризующихся морфологической маркировкой компонентов (членов) предложения, есть два способа выражения грамматического субъекта: а) *недифференцированный*, не различающий формы подлежащего в переходных и непереходных конструкциях; б) *дифференцированный*, требующий оформления в разных падежах подлежащего переходного предложения и подлежащего непереходного предложения. На сегодняшний день бесспорным и достаточно обоснованным является то, что во всех иберийско-кавказских языках (или в их абсолютном большинстве) выделяются определяемые по грамматическому субъекту две конструкции предложения – эргативная и номинативная. Ясно и то, что понятие «эргативный строй предложения», применяемое к иберийско-кавказским языкам, не означает, что предложение в этих языках может быть только эргативно оформленным. Не бесспорная точка зрения о развитии в бацбийском языке непереходной эргативной конструкции типа **Ас вуйтIас** – единственное препятствие, которое мешает поставить знак равенства между эргативностью и переходностью, номинативностью и непереходностью (в первую очередь) и переходностью только при определенных условиях. Но ведь личный показатель в структуре глагола позволяет рассматривать **Ас вуйтIас** и в контексте переходности.

Наличие в иберийско-кавказских языках двух конструкций предложения, определяемых по подлежащему, и сама возможность выражения

подлежащего этими двумя формами – эргативом и номинативом – уже «подтверждает, что *«различия в обозначениях одних и тех же предметов и ситуаций выступают прежде всего как различия в способе построения знака, а не различия в формах мышления лиц, говорящих на разных языках»* (Колшанский 1965, 22-23). Выделение же еще и трех других типов конструкций как вполне самостоятельных, особых моделей построения предложения не просто с (семантически) субъектными, но *подлежащими* дативом, генитивом и локативом-1 заставляют думать уже не о специфике иберийско-кавказских языков, а об их изолированности.

Аналогичные иберийско-кавказским конструкции предложения с дательным или винительным лица – носителя признака (субъекта состояния) достаточно широко распространены в разных языках и не являются чем-то специфическим, что могло бы считаться только принадлежностью языков эргативного строя. Ср. латинск. **Pudet me** – русск. **Мне стыдно**, которые не только семантико-синтаксически, но и структурно соотносимы (но не тождественны) с чеч. **Суна эхь ду // Суна эхь хета**). Но поскольку в таких предложениях нет агенса и словоформа дательного падежа выражает значение только субъекта состояния, вопрос о дативном подлежащем индоевропейцами не ставится не только в связи с безглагольными аффертивными предложениями, но даже и глагольными типа нем. **Mir gefällt dieses Buch** «Мне понравилась эта книга» (ср. чеч. **Суна хазакхета и книга** «Мне красивой показалась // понравилась эта книга» с точно такой же структурой).

Таким образом, так называемые аффертивные *конструкции* не представляют собой отдельных самостоятельных *конструкций предложения*, которые можно ставить в один ряд с эргативной и номинативной. Тем не менее выделение их как структурно-семантических разновидностей номинативно построенных предложений, характеризующихся особым характером смысловой и формальной связи актантов, видимо, оправдано.

Видимо, в таком контексте можно рассматривать и примеры из дагестанских языков: аварск. **Инсуе жиндирго лъимер бокъула** «Отец любит своего ребенка», лакск. **Тгун та ккавккунна** «Я его увидела»). Если к этому прибавить фактическое отсутствие «аффертивной конструкции» в даргинском языке, где она успела деградировать и формируется только глаголом **дигес** «хотеть», ограниченность этой конструкции в аварском языке (только при глаголах **бокъизе** «любить» и

бакъине «нравиться»), общую для иберийско-кавказских языков тенденцию к сокращению «аффективной конструкции», вряд ли можно настаивать на том, что они являются общеиберийско-кавказскими, тем более как конструкции предложения с подлежащим дативом (генитивом, локативом). Единственный аргумент в пользу подлежащности датива, с которым трудно, но можно спорить, – это, видимо, то, что «*в архаическом произношении...оборот с дательным субъектом строился по образцу переходного оборота и вместо дательного надежа подлежащего в нем мог употребляться активный надеж*» (Яковлев 1940, 66): **Ас хезнера и йоI хаза ю бохуш** «Я слышал эта девушка красивая есть говорят что»; **Ас гинера иза** «Я слышал это» и т.п. Но **hezniëra, giniëra** и подобные им глаголы самой своей семантикой предполагают, что их субъектом является другое лицо или предмет. В данном случае при комплетивном глаголе употреблен субъект (**иза; и йоI хаза ю бохуш**), выделяемый на семантическом (не формально-синтаксическом) уровне: **Ас гинера иза** «Мне увиделся он». В этой неактивной позиции эргатив не на месте, почему он и не закрепился здесь и заменен дательным, для которого функция косвенного дополнения естественна. Эргативизация аффективных предложений с дательным субъекта в бацбийском языке на фоне наблюдающейся в нем тенденции к эргативизации всех глагольных предложений (**МитIуин хьо гу** → **МитIос хьо гу**) косвенно подтверждает предположение Н.Ф. Яковлева, но также не убеждает, что сама дативная «конструкция» переходна.

A. K h a l i d o v (Grozny)

Typological Aspect of the Issue of "Multiform Constructions of a Sentence" in Nakh Languages

In our opinion, there is no sufficient ground to suppose that exactly the grammatical subject is expressed by dative, genitive and locative cases in Chechen and other Ibero-Caucasian languages.

Thus, the postulation of "affective construction" in the Ibero-Caucasian languages may be a subject for discussion .

М. А. Х а ч е м и з о в а (Майкоп)

Сущность каузатива в разносистемных языках

Каузальность (причинность) – «порождение причиной следствия: следствие, определяясь причиной, оказывает обратное воздействие на нее. Причинность объективна и всеобща. На основе причинности организуется материально-практическая деятельность человека» [Советский энциклопедический словарь, 1987; 1062]. Причинно-следственные отношения находят свое отражение в любом языке. Вполне закономерно, что современная лингвистика интересуется ее проявлением в разносистемных языках. По своей семантике каузативность передает общее каузирование, поскольку субъект заставляет, просит, приказывает объекту производить действие.

Каузативные значения свойственны всем языкам, но они выражаются по-разному в разносистемных языках, поскольку для передачи каузативной семантики используются лексические, морфологические и синтаксические средства. Это связано с тем, что в одних языках каузативность – чисто лексическая, в других – морфологическая, в третьих – лексико-синтаксическая категория. В соответствии с этим способы передачи каузативного значения в лингвистике рассматриваются на лексическом, морфологическом и синтаксическом уровнях. Возникают некоторые трудности в определении типологии способов выражения каузативности в разносистемных языках, связанные с разноуровневым выражением.

Для обозначения каузатива, его конструкций и каузативных глаголов в лингвистической литературе употребляются такие терминологические сочетания: «категория каузатива» (К.В.Ломтатидзе), «каузативные формы» (Дж.Н.Коков), «каузативные глагольные компоненты» (Е.Н.Лагузова), «морфологический каузатив» (В.Н.Недялков, Г.Г.Сильницкий, Т.Н. Никитина); «категория каузативности» (Дж.Буранов, Г.П.Курбаназаров), «глаголы с каузативным значением» (И.А.Наумова), «каузативные конструкции» (В.Н.Недялков, Л.А.Мельник), «побудительные конструкции» (В.П.Недялков, Т.Н.Никитина, С.В.Храковский), «каузативные синтаксемы» (Н.К.Онипенко).

В интерпретации категории каузатива в лингвистической науке существуют различные точки зрения. По мнению одних исследователей,

данная категория отсутствует в языке, если она материально выражена, и только маркированность может быть основанием для признания ее наличия в языке. Так, например, в русском языке нет грамматической категории каузатива, так как не выработались средства выражения каузативности на морфологическом уровне. Другие ученые считают, что можно вести речь о лексико-семантическом каузативе, когда каузативность передается лексическими средствами, как это наблюдается в английском языке. Третьи же признают наличие как морфологического, так и лексического каузатива.

Каузатив (каузативность) как грамматическая категория сложилась в абхазо-адыгских языках в эпоху общеабхазо-адыгского единства. Категория каузатива в современном адыгейском языке представляет собой грамматическое явление, имеющее свою маркированность.

В языках, имеющих специальный каузативный аффикс (как адыгейский), или в языках, где существует система аналитических форм выражения каузативности со специальными вспомогательными глаголами (как французский), определение лингвистического статуса этой категории не представляет трудностей, так как общепризнанным является существование морфологической и аналитической категории каузативности в языках различных типов.

M. A. K h a c h e m i z o v a (Maikop)

The Essence of Causative in Different System Languages

Annotation: The present article gives a wide coverage of the notion of causation and of modes and means of its representation in different system languages; various levels of causative semantics transfer, i.e. lexical, morphological, lexico-syntactical, are described; a number of terminological combinations used to denote a causative in the linguistic science is brought forward.

Keywords: causation, different system languages, cause-and-effect, causative semantics, categories of causative

М. Н. Х а ч е м и з о в а (Майкоп)

Глобализация и язык писателя

«Глобализация, несомненно, отражается в таких ключевых аспектах литературного процесса, как соотношение и взаимодействие мировой литературы и национальных литературных традиций, национальных и международных языков, а значит и в смене художественных парадигм, пространственно-временных, а в эпоху всемирной паутины и «скоростных» характеристик...» /М. В. Глостанова/.

Тембот Керашев продолжает лучшие традиции адыгских литератур XIX-XX вв. в понимании прекрасного, в его изображении через народную жизнь, быт и нравы, осмысленные в произведениях Ш.Ногмы, С.Хан-Гирея, А.Кешева, А.Шортанова, А.Шогенцукова, А.Абукова, А.Охтова и других писателей, которые рисуют историю адыгов с опорой на прекрасное в национальном образе мира. Законы красоты включают в себя и законы логики: прекрасное – это истина плюс добро. Понимание гармоничности прозы писателя – это понимание всего ее существа, тайны ее языка, ее назначения, ее величия.

Творчество Тембота Керашева развивалось логично и целенаправленно: от маленьких рассказов и очерков к повестям и новеллам с выходом к историческому роману – высшему проявлению мастерства писателя. Такой творческий принцип можно обозначить как «спиральность» художественного мировидения писателя. Особенно исторические новеллы представляют заметный рубеж в прозе писателя. Развитие жанра новеллы отразилось в поэтике: в художественной ткани, композиционной структуре, языке и принципе создания образов, построении речи и использовании народных пословиц, поговорок – в этом особое влияние народных стиливых традиций на творчество писателя.

Обращение писателя к кратким жанровым формам – новеллам свидетельствует о творческой неисчерпаемости художественного таланта автора. В его новеллистической прозе нашли воплощение темы, которые до него никем не были поставлены и раскрыты. В такой прозе писателя происходит слияние героико-романтического прошлого с жизненной достоверностью настоящего. Это слияние порождает яркие исторические

национальные характеры.

Понимание проблематики, жанра, художественных особенностей эпической прозы писателя имеет огромное значение для определения его художественного мира, отражающего современность в ее творческом переосмыслении с учетом исторического опыта и художественных традиций. В жанрово-стилистическом плане Тембот Керашев отдавал предпочтение сжато, обостренному изображению историко-социальных аспектов. Это закономерно привело его к малым формам прозы – историческим новеллам и повестям. Появление исторических повестей было уже подготовлено как историческими сказаниями, так и народными новеллами. Из традиционных преданий, сказаний и новелл исходит и сама форма начала повестей, язык и ритмика повествования, отношение автора-рассказчика к описываемым событиям.

На протяжении всего творческого пути Тембот Керашев ищет свой эмоциональный тон, свой собственный, неповторимый почерк, свою эстетическую позицию. Все это он нашел в поэтическом преображении действительности, в образном, эмоционально насыщенном воспроизведении бытия, в проникновении во внутренний мир личности через максимум каналов проявлений ментальности. Писатель стремится проникнуть в глубины человеческой психики и показать внутренний мир героев, наделяя своих героев индивидуальной речью, развернутыми монологами, полнее раскрывающими процесс их духовного перерождения или внутреннего возрождения. Стилистические и художественные особенности фольклора широко вводятся в язык произведений писателя. Они выражают особенности мышления адыгов, что свидетельствует о пристрастии к использованию *афоризмов* и *фразеологических единиц* в своей речи («смотрит свысока на всех», букв.: «бровями бодает небо»).

Излюбленным приемом Тембота Керашева является свободный перенос названия с одного предмета, явления, действия, признака на другой основе их сходства, т.е. *метафорические переносы* («змеиный взгляд»). *Диалогические речи и монологи* героя позволяют судить о его духовной зрелости. Иногда диалог у писателя сталкивает разные взгляды на вещи, разное мышление («Испытание мужества»). Способствуя воссозданию колорита эпохи, они в то же время служат стилистическим архаизирующим средством ее художественной характеристики («уздень»,

«дворовый»).

В то же время, в исторических произведениях Тембота Керашева много *авторских неологизмов*, выполняющих различные стилистические функции. Художник слова, создавая яркие впечатляющие образы, стремясь найти свежие, более емкие по значению слова, прибегает к индивидуальному словотворчеству. У писателя ярко выражены *речевые портреты*, помогающие четко выразить симпатии и антипатии к героям («погоди, красавица,...», «не плачь, родная,...», «ну, крошки мои,...»).

В данный момент у адыгов два литературных языка: кабардино-черкесский и адыгейский. Словарный состав современных адыгских языков формировался на протяжении многих исторических эпох, является продуктом длительного их исторического развития (Шагиров 1962), поэтому в лексике представлены слова различного происхождения, как общеадыгского, так и иноязычного, что мастерски используется Керашевым на протяжении всего творчества.

Таким образом, язык и стиль в художественной речи писателя и его героев представляют собой один из главнейших характеризующих элементов в духовном и эстетическом мире писателя и, естественно, несут глубокую смысловую нагрузку. В произведениях, тематически охватывающих современность и прошлое, совмещаются приемы исповеди и повествования от первого лица с притчевой поучительностью. Развитие его творческой манеры обусловлено более активным использованием дистанцирующих средств, так как все больше проявляется исторический взгляд на вещи, заставляя писателя смотреть на проблемы жизни с более высокой точки зрения. Он расширяет перспективу повествования, делает ее многомерной, рассматривает действительность под разными углами зрения и усиливает исторический элемент.

M. N. K h a c h e m i z o v a (Maikop)

Globalization and the Language of a Writer

As noted Tlostanova (2004: 1), globalization affects *inter alia* the relations between the world tendencies in literature and national literal traditions, so it necessarily becomes a factor in changing literal paradigms. In this paper, we illustrate this by the example of works by Tembot Kerashev.

In many respects, Tembot Kerashev continues the best traditions of the Adyghe literature of the 19th and 20th centuries, associated with Nogma, Khan-Girey, Keshev, Shortanov, Shogetsukov, Abukov, Ohtov and other Adyghe writers, who understood the world as harmony. It is this understanding that may serve as a key to Kerashev's works.

Kerashev's artistic life developed from small essays and stories to the genre of historical novel. This evolution manifested itself in the composition and the language of his work, as well as, for example, in the use of proverbs showing the role of the folk style in Kerashev's work.

Already the short stories by Kerashev demonstrate how the motifs of the present and the past can merge. Here Kerashev preferred to depict historical and social aspects compactly, yet this led him to the genre of historical novel.

Kerashev's evolution can be seen as a kind of looking for his own style and esthetic position. This resulted in the poetic drawing of the objective reality, studying the unseen of his personages, which is reflected in their monologues as well as in the wide use of aphorisms and phraseology. In addition, Kerashev's work is embellished by a bulk of metaphors, specific neologisms, and impressing images.

As is well-known, Circassians currently have two literal languages, namely Kabardian and Adyghe, which lexicon have been developing for centuries and naturally includes both original Northwest Caucasian and borrowed words, on which Kerashev plays as well.

To conclude, Kerashev's works evidently show us that the language and style of a writer – while conveying a meaningful message – can characterize his “inner world”

С. М. Джамалудинова (Махачкала)

Хронотопная характеристика глагола в аварском и английском языках

Способы действия, связанные, с идеей выражения пространственно-временных представлений, имеют неодинаковую языковую репрезентацию в типологически различных языках. В этой связи встает задача сопоставления форм вербализации аспектуальных значений в аварском и английском языках.

Термин «хронотоп» означающий «время-пространство» ввёл М. М. Бахтин, рассматривая проблему освоения в литературе реального исторического времени и пространства, чтобы подчеркнуть неразрывность связи пространственных и временных отношений. В последнее время этот термин широко используется в современной лингвистике. Е. С. Кубрякова полагает, что в семантике любого глагола есть «определённые хронотопные характеристики процесса», которые включают в себя видовые, временные, пространственно-направительные и другие характеристики процесса. И. В. Шапошникова рассматривает хронотоп как «функциональное поле в системе глагола для структурирования действий в пространственно-временном континууме по характеру их протекания» (Шапошникова 1999).

В поле хронотопа исследуемых языков находятся два фокуса: словообразовательный и словоизменительный.

В словоизменительном фокусе поля хронотопа английского языка находятся такие аналитические грамматические модели, как *Be + Part. I* и *Have + Part. II*. Форма прогрессива, к примеру, служит для выражения наблюдаемого действия, а форма перфекта обозначает, что наблюдается не само действие, а его результат. Для данных моделей характерна высокая регулярность и унифицированность. Практически от каждого глагола (за редким исключением) можно образовать форму прогрессива или перфекта в современном английском языке.

В словоизменительном фокусе поля хронотопа аварского языка находится аналитическая модель «дееспричастие + буго». В аварском языке и форма прогрессива и форма перфекта выражается одной и той же

моделью. Разграничение проводится по линии лексической семантики: агентивные глаголы посредством такой модели выражают семантику перфекта, напр.: **босун буго** «взял» (букв. «взяв есть»), а такая же модель фактивтивных глаголов выражает семантику прогрессива, напр.: **воххун вуго** «рад», букв. «обрадовавшись есть».

В словообразовательном фокусе поля хронотопа находятся английские аналитические деривационные модели: V + N, V + V, V + Adv, V + Adj. Так, глагольно-именная модель V + N представляет одно действие как предметную часть другого процесса и, кроме того, служит для выражения однократных или многократных действий. Модель V + V используется для обозначения процесса динамики деятельностных состояний, V + Adj - для обозначения процесса динамики качественных состояний, а модель V + Adv - в основном для выражения пространственно-направительных характеристик действия. Для всех этих аналитических моделей характерны стандартность, регулярность и мотивированность, но следует отметить их ограниченность по сравнению со словоизменительными моделями.

В словообразовательном фокусе поля хронотопа в аварском языке находятся следующие аналитические деривационные модели: N + V, V + V, Adv + V: **такрар гьабизе** «повторять» (букв. «повторение делать»), **хьулухь гьабизе** «услужить кому-л.», «ухаживать за кем-л.» (букв. «услуга делать»), **хIалтIизе ине** «идти работать», **лъугIизе тезе** «завершить», «закончить», **мухIкан гьабизе** «удостоверить» (букв. «тщательно сделать»), **данде чIезе** «сопротивляться» (букв. «противостанавливаться»), **ццебе биччазе** «пропускать» (букв. «вперед пускать»).

Глагол в качестве первого компонента может быть представлен как формой инфинитива (**хIалтIизе ине** «идти работать», **къижизе ине** «идти спать», **сверизе ине** «идти гулять», **лъугIизе тезе** «завершить», «закончить»), так и формой деепричастия (**кIочонтезе** «забыть», **реххунтезе** «бросить», **гьабунтезе** «приготовить», **биччантезе** «отпустить», **ахIунтезе** «спеть»).

S. J a m a l u d i n o v a (Makhachkala)

Chronotop Characteristic of a Verb in Avar and English Languages

The ways of action connected with the idea of expression of spatial - temporary representation, have unequal language representation in various languages typology. In this connection there is a task of comparison of the forms of verbalization of aspect meaning in avar and English languages.

The term "chronotop" meaning "time - space" has entered by M. M. Bakhtin, considering a problem of development in the literature of real historical time and space to emphasize indissolubility of communication of the spatial and temporary attitudes. Recently this term is widely used in modern linguistics. E. S. Cybrjakova believes, that in semantics of any verb is "certain chronotop characteristics of process" which includes variety, temporary, spatial - directly and other characteristics of process. And I. V. Shaposhnikova considers chronotop as a functional field in a system of a verb for structuring of actions in spatial - temporary continuum on character of their course (Shaposhnikova 1999, 181).

In a field of chronotop of researched languages there are two focuses: word - forming and word - changing. In word - changing focus of a field chronotop of English language there are such analytical grammatic models, as Be + Part I and Have + Part II. The form progressive, for example, serves for expression of observable action, and its result is observed. The high regularity and unification is characteristic for the given models. Practically from each verb (with rare exception) it is possible to form the form progressive or perfect in modern English language.

In word - changing focus of a field of chronotop Avar language there is an analytical model "adverbial-participle+bugo". In Avar language both form of progressive and the form of perfect is expressed by the same model. The differentiation is spent on a line of lexical semantics: agentive verbs by means of such model express semantics of progressive, for example: **woxun wugo** "is glad" (having was glad is).\

In word - forming focus of a field of chronotop there are English analytical derivative models: V+N, V+V, V+Adv, V+Adj. So, the verb - nominal

modal V+N represent one action as a subject part of other process and besides server for expression of unitary or repeated actions. The model V+V is used a designation of process of dynamic of action condition, V+Adj-for a designation of process of dynamic of qualitative condition, and model V+Adv- basically for expression spatial - directly characterized by standard regularity and motivation, but it is necessary to note their limitation in comparison with word - changing models.

In word – forming focus of a field of chronotop in Avar language are following analytical derivative models: N+V, V+V, Adv+V: **takrar habize** "to repeat" ("recurrence to do"), **quluq habize** "to do a favour to smb", "to look after smb" ("service to do"), **h,alɕize ine** "to go to work", **ɟuɔize teze** "to finish", **muh,kan habize** "to certify" ("carefully to make"), **dande ɕeze** "to resist" ("against to shop"), **ɕebe biɕaze** "to pass" ("forward to start up").

The verb as the first component can be submitted as the form of an infinitive (**h,alɕize ine** "to go to work", **ɬiɕize ine** "to go to sleep", **ɕwerize ine** "to go for a walk", **ɟuɔize teze** "to finish" "to conclude") and the form of adverbial participle (**ɕoɕonteze** "to forget", **reɕunteze** "to throw", **habunteze** "to prepare", **biɕanteze** "to release", **ah,unteze** "to sing").

ც. ჯ ა ნ ჯ ღ ა გ ა (თბილისი)

**ფონეტიკური ცვლილებებისათვის
მეგრულ კომპოზიტებში**

ცნობილია, რომ სიტყვაწარმოების დროს წარმოქმნილი არა-ბუნებრივი ხმოვანთა და თანხმოვანთა კომპლექსები მარტივდება ან გარდაიქმნება ბუნებრივ (თუ დასაშვებ) კომპლექსებად. ასეთი პროცესები დასტურდება მეგრულ-ლაზური ენის მეგრულ დიალექტშიც. ამ თვალსაზრისით აღსანიშნავია ზოგი კანონზომიერება: **ო** → **ო** (მაგ., ჩხოროში < *ჩხოროში „ცხრაასი“), **ი** → **ო** (მაგ., სუმოში < *სუმოში), **თ** → **ღ** (მაგ., ვითოხუთი < *ვითდოხუთი

„თხუთმეტი“), ლზ → რზ (მაგ., ზურზული < *ზულზული „ქეითინი“), შმ → შ (მაგ., მუშუში < *მუშმუში „თაგ-თავისი“, შდრ. მუში „თავისი“)...

პოზიციური ცვლილებების გარდა, კომპოზიტის პირველ, მეორე ან ორივე კომპონენტში ხდება სხვაგვარი (არაპოზიციური) ცვლილებებიც.

1. კომპოზიტის პირველ კომპონენტში:

ა) შეიძლება გამარტივდეს ბგერათკომპლექსი, რომელიც სათანადო სიტყვის ცალკე ხმარებისას გვაქვს (შდრ. მაგ., ბჟე „მუავე“ და ბჟეწყარი || ჟეწყარი „მუავე წყალი“).

ბ) ბრუნვის ნიშანმა კომპოზიტის პირველ კომპონენტში შეიძლება ისეთი ცვლილება განიცადოს, რაც ცალკე სიტყვაში არ ხდება (მაგ., ნათ. ბრუნვის შ → ძ: შდრ. ევაძჭარა „ბედისწერა“ – ზედმიწ. „შუბლის წერა“ და ევაში „შუბლისა“, ჭარა „წერა“).

გ) ზოგჯერ იკარგება კომპოზიტის პირველი კომპონენტის ბოლოკიდური თანხმოვანი ან მთელი მარცვალის კი (მაგ., სუსუმი < *სუმ-სუმი „სამ-სამი“, ზო-ზოხო < ზოხო-ზოხო „ცალ-ცალკე“...).

დ) შეიძლება დაკარგული იყოს რთული სიტყვის პირველი კომპონენტის მეორე მარცვლისეული (ინტერვოკალური) თანხმოვანი (მაგ., მუამუში < *მუმამუში „მამამისი“)...

2. გარკვეული ფონეტიკური პროცესები შეიძლება მოხდეს კომპოზიტის მეორე კომპონენტშიც (მაგ., ჯიმალი < *ჯიმალიდი „ბიძა“, ზედმიწ. „ძმა დიდი“; ჭერჭე < *ჭერჭერ „ჭრელი“...).

3. ზოგჯერ კომპოზიტის ორივე კომპონენტი გამარტივებულია (მაგ., ჭიეჭიე < ჭიეე-ჭიეე „ცოტ-ცოტა“, შდრ. ჭიეე „პატარა, ცოტა“; პიშქოსალი < *პიჯიშ ოქოსალი „პირსახოცი“).

Ts. J a n j a v a (Tbilisi)

Towards the Phonetic Changes in the Megrelian Composite Words

During formation of composite words in Megrelian striving towards the simplifying of non-natural complexes occurred at the boundary of morphemes is manifested (**oo** → **o**, **io** → **o**, **td** → **d**, **lz** → **rz**, **šm** → **š...**).

Phonetic changes take place in the first component as well as in the second one of a composite. Chaging can be take place in both components of a composite words.

ნ. ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე (თბილისი)

-ავ თემისნიშნიან საშუალო გვარის ზმნათა სემანტიკისა და უღვლილების ზოგიერთი საკითხი

-ავ თემის ნიშანი, ზოგადად, ძალიან გავრცელებული მაწარმოებელია და ამ მხრივ არც საშუალო გვარის ზმნებია გამონაკლისი – აღნიშნული სუფიქსი აქ -ებ და -ობ თემის ნიშნების შემდეგ ყველაზე ხშირად გამოიყენება. -ავ თემისნიშნიან საშუალო გვარის ზმნათა რაოდენობა თანამედროვე ქართულში 100-ს აჭარბებს.

-ავ თემისნიშნიანი საშუალო გვარის ზმნებში მეტად საინტერესო სემანტიკური ჯგუფები გამოიყოფა:

ა) მოძრაობის გამომხატველი ზმნები:

1) გაჭირვებით, ოთხით გადაადგილების, ხოხვის აღმნიშვნელი ფორმები: (მი)ბობღავს, ბორღღავს, თოთხავს, (მი)პორტყავს, (მი)ფორთხავს, (მი)ფოფხავს, (მი)ღოღავს, (მი)წოწავს, (მი)ცოცავს, (მი)ხოხავს (ერთი ფუძისაგან უნდა იყოს მიღებული: ბორღღავს / პორტყავს / ფორთხავს; ბობღავს / ფოფხავს);

2) ერთ ადგილზე მოძრაობის გამომხატველი ზმნები: ბორგავს, ბრუნავს, ბუქნავს, გორავს, კოტავს, როკავს, ტოკავს, ცმუკავს,

ცმუტავს, ცქმუტავს, ხტუნავს;

3) სითხის მოძრაობის აღმნიშვნელი ფორმები: *ჟონავს, ღვენ-თავს, წვეთავს*;

ბ) ხმაბაძვითი, გარკვეული ხმიანობისა და ზოგ ფორმასთან ამავედროულად სხვადასხვა სულიერი მდგომარეობის (უმეტესად, ნეგატიური, მწუხარების) გამომხატველი ზმნები:

ბღღვინავს, ბრღვინავს, ბრღღვინავს, გმინავს, გრგვინავს, დვრინავს, დრტვინავს, კუთავს, ფთხვინავს, ფშვინავს, ქსინავს, შფო-თავს, ჭმუნავს, ჭრინავს;

გ) ბუნების მოვლენების აღმნიშვნელი ფორმები:

თქორავს, ეინულავს, ეინულღავს, ფიფქავს, ქირსღავს, ქრო-ღავს, ღვაფავს, ყინავს, შხუმფღავს, ხოშკაკღავს;

დ) ნათების შინაარსის გამომხატველი (შუქის გამოცემის ინ-ტენსივობის მიხედვით განსხვავებული) ზმნები:

ბღვინავს, ბჟუტავს, ჟოღავს, ჩუჟავს;

რაც შეეხება უღლებას, ამ მხრივ საინტერესო ვითარებას გვიჩვენებენ *გაკურცხღავს, გაქუსღავს* ზმნები. ამათ აწმყოს წრის ფორმები არ მოეპოვებათ; სამაგიეროდ, ჩვეულებრივად აწარმოებენ სხვა მწკრივებს, მათ შორის – III სერიისასაც.

რატომ არა აქვთ ამ ფორმებს აწმყო? (სავარაუდო **კურ-ცხღავს, *ქუსღავს* არ დასტურდება). რადგან ეს ზმნები მხოლოდ ხაზოვანი, ერთი წერტილისკენ მიმართული მოძრაობის გამომხატ-ველი ფორმებია, მათ აწმყოშივე სჭირდებათ ზმნისწინი (მდრ.: *მი-დის, მირბის*). ამიტომ აწმყოსა და მყოფადს შორის სხვაობის და-სამყარებლად სხვა საშუალება უნდა გამოიძებნოს. წინააღმდეგ შემთხვევაში (თუ ეს ასე არ მოხდა), ომონიმის თავიდან ასაცი-ლებლად დარჩება უფრო აქტუალური, მყოფადის ფორმა (გარდა ამისა, არაა დიდი საჭიროება ამათი აწმყოს წრის მწკრივების არ-სებობისა, თორემ შეიძლებოდა *მირბის* ფორმის მსგავსად წარმოე-ბულიყო: **გა-ქუსლ-ავ-ს* (აწმყ.) – **გა-ი-ქუსლ-ებ-ს* (მყოფ.); (მდრ.: *მი-რბ-ი-ს – მი-ი-რბ-ენ-ს*).

აღსანიშნავია წარმოშობით ფუძედრეკადი ზმნების – *ბზი-ნავს, ბრღღვინავს, ფრინავს, ფშვინავს, ხვრინავს* – უღლება. ბო-ლო ოთხ ზმნას უთემისნიშნო ვარიანტიც აქვს (*ბრღღვენს, ფრენს,*

ფშვენს, ხვრენს), ამიტომ მყოფადის წრე მათ სწორედ ამ ფუძით ეწარმოებათ (*იბრდღვენს, იფრენს, იფშვენს, იხვრენს* და არა **იბრდღვინებს, *იფრინებს, *იფშვინებს, *იხვრინებს*); მაგრამ, რადგან **ბზენს* ფორმა ქართულში, ფაქტობრივად, არ დასტურდება, *ბზინავს* ზმნა სწორედ ხმოვნის შეუცვლელად და -ებ თემის ნიშნით აწარმოებს მყოფადის წრის მწკრივებს: *ბზინავს–იბზინებს, იბზინებდა, იბზინებდეს*.

-აგ თემისნიშნის ზმნათა უღლებიას დგება ნორმატიული საკითხებიც: II-III სერიის წარმოებისას ერთმანეთში ირევა *გორავს* და *გორაობს* ფორმათა პარადიგმები – ერთი მწკრივის ფარგლებში გვაქვს პარალელური (თითოეულ ზმნასთან) ვარიანტები:

II სერია

წყვეტ.	ი-გორ-ა / ი-გორ-ავ-ა
II კავშ.	ი-გორ-ო-ს / ი-გორ-ა-ო-ს

III სერია

I თურმ.	უ-გორ-ი-ა / უ-გორ-ავ-ი-ა
II თურმ.	ე-გორ-ა / ე-გორ-ავ-ა
III კავშ.	ე-გორ-ო-ს / ე-გორ-ა-ო-ს

პარადიგმა კი, ვფიქრობთ, ასე უნდა გაიმართოს:

I. გორ-ავ-ს

II. გორ-ა[ვ]-ობ-ს

II სერია

წყვეტ.	ი-გორ-ა	ი-გორ-ავ-ა
II კავშ.	ი-გორ-ო-ს	ი-გორ-ა-ო-ს

III სერია

I თურმ.	უ-გორ-ი-ა	უ-გორ-ავ-ი-ა
II თურმ.	ე-გორ-ა	ე-გორ-ავ-ა
III კავშ.	ე-გორ-ო-ს	ე-გორ-ა-ო-ს

Some Issues of Semantics and Conjugation of Medial Verbs with the Suffix -av

Generally a verb stem marker **-av** is widely spread formative marker and the verbs of a medial voice are not exceptions to this respect - along with **-eb** and **-ob** stem markers it is frequently used here as a stem affix. A number of the medial verbs with **-av** stem marker is more than 100.

The noteworthy semantic groups are distinguished in the medial verbs with **-av** stem marker:

a) The verbs expressing motion:

1. The forms denoting crawling, moving on all fours, walking with difficulty: (mi)*bobyavs*, *bordyavs*, *totxavs*, (mi)*portqavs*, (mi)*portxavs*, (mi)*popxavs*, (mi)*yoγavs*, (mi)*čočavs*, (mi)*cocavs*, (mi)*xoxavs*;

2. The verbs expressing motion on one place: *borgavs*, *brunavs*, *buknavs*, *goravs*, *koγavs*, *roγavs*, *toγavs*, *cmuγavs*, *cmuγavs*, *ckmuγavs*, *xfunavs*;

3. The forms denoting motion of liquid: *žonavs*, *γventavs*, *čvetavs*;

b) The verbs expressing a sound and at the same time different spiritual state (mostly, negative): *bdyvinavs*, *brdvinavs*, *brdyvinavs*, *gminavs*, *grgvinavs*, *dvrinavs*, *dr̥vinavs*, *kutavs*, *ptxvinavs*, *pšvinavs*, *ksinavs*, *špotavs*, *čmunavs*, *črinavs*;

c) The forms denoting the natural phenomenon: *tkoravs*, *žinžlavs*, *žinžylavs*, *pipkavs*, *kirslavs*, *krolavs*, *γvapavs*, *činavs*, *šxumplavs*, *xoškaγlavs*;

d) The verbs expressing lighting context (different according to intensity): *bdvinavs*, *bžuγavs*, *žolavs*, *čužavs*;

As for the conjugation, the verbs *gakurcxlavs*, *gaquslavs* show the peculiarities to this respect. These verbs have no present forms, but they usually form other screeves, among them – screeves of the III series.

Why have not these forms present screeves? (assumptive **kucxlavs*, **kuslavs* are not attested). As these verbs express only linear motion, directed to one point, they need a preverb in the present screeves (cf.: *mirbis*, *midis*). For this reason, establishing the difference between present and future screeves must be

loaded by other fact. In the contrary case (if it does not happen so), in order to avoid homonymy, a more actual future form remains (apart from this, it is not necessary the existing of their present screeves, otherwise they possible would be formed like the verb *mirbis*: *mi-rb-i-s* – *mi-i-rb-en-s* / **ga-kusl-avs* (pres.) – **ga-i-kusl-eb-s* (fut.)).

The ablative verbs *xvrinavs*, *pšvinavs*, *brdyvinavs*, *prinavs*, *bzinavs* show a noteworthy situation. The first four verbs have a variant without a stem marker (*xvrens*, *pšvens*, *brdyvens*, *prens*), consequently they form their future through this stem (*ixvrens*, *ipšvens*, *ibrdyvens*, *iprens* and not **ixvinebs*, **ipšvinebs*, **ibrdyvinebs*, **iprinebs*); but as the **bzens* form, actually, does not occur in the Modern Georgian, the verb *bzinavs* forms its future without vowel changing and by **-eb** stem marker: *bzinavs* – *ibzinebs*.

The question of norms are arisen too during the conjugation of the verbs with **-av** stem marker; e.g. in the II-III series' forms of *goravs* – *goraobs* verbs - the followings occur in parallel to each form:

Aor.	i-gor-a / i-gor-av-a
II Subj.	i-go-r-o-s / i-gor-a-o-s
I Perf.	u-gor-i-a / u-gor-av-i-a
II Perf.	e-gor-a / e-gor-av-a
III Subj.	e-gor-o-s / e-gor-a-o-s

We believe a paradigm must be formed as the following:

	I. gor-av-s	II. gor-a[v]-ob-s
Aor.	i-gor-a	i-gor-av-a
II Subj.	i-go-r-o-s	i-gor-a-o-s
I Perf.	u-gor-i-a	u-gor-av-i-a
II Perf.	e-gor-a	e-gor-av-a
III Subj.	e-gor-o-s	e-gor-a-o-s

A. H a r r i s (New York)

What Does the Georgian Language Teach General Linguistics about the Nature of the Word?

This paper focuses on a few of the ways Georgian has contributed to our understanding of just one small area of general linguistics, the nature of the word.

In recent years, many linguists have investigated problems of morpheme order; both prefixes and suffixes have been investigated from this point of view, but few linguists have considered circumfixes. While some other languages have circumfixes, Georgian is one of very few languages that has a large number of circumfixes, so that the relative ordering of these can be studied (for example, in *u-m-did-r-es-i* ‘richest’, with the circumfix *u...es* encompassing the circumfix *m...(a)r*).

It has been claimed that words are “anaphoric islands”, in that they do not permit “outbound” anaphora (e.g. **She picked up the tea;pot and poured it_i into the cup*) or “inbound” anaphora, such as **himite* (beside *McCarthyite*). Yet a wide variety of words in Georgian have inbound anaphora, including fully referential personal pronouns (*čveniani*), showing that this phenomenon certainly does exist, and the non-occurring combinations of English are a language-particular problem.

It has similarly been claimed that a modifier cannot refer to a part of a word (e.g. **very happiness*). Yet arguably exactly this is found in Georgian expressions such as *sam tit-moč’r-il-i* and *or-ze-met’ marcvliani* (*or-ze met’-marcvliani*). These examples demonstrate that parts of words can be singled out by grammatical processes. In these three ways, and others, the unusual structures of Georgian words make an important contribution to understanding the ways in which the structure of words can vary across languages.

ა. პ ა რ ი ს ი (ნიუ-იორკი)

რას ასწავლის ქართული ენა ზოგად ენათმეცნიერებას სიტყვის ბუნების შესახებ?

სტატია ყურადღებას ამახვილებს იმ რამდენიმე საშუალებაზე, რომლითაც ქართულმა ენამ წვლილი შეიტანა ზოგადი ენათმეცნიერების ერთი პატარა სფეროს – სიტყვის ბუნების შეცნობაში.

ბოლო წლებში ბევრმა ენათმეცნიერმა გამოიკვლია მორფემათა წყობის პრობლემა. ამ თვალსაზრისით გამოკვლეულ იქნა პრეფიქსები და სუფიქსები, მაგრამ ცოტა ენათმეცნიერმა თუ განიხილა ცირკუმფიქსები. მაშინ, როცა სხვა რამდენიმე ენას გააჩნია ცირკუმფიქსები, ქართული არის ერთი იმ რამდენიმე ენათაგან, რომლებსაც გააჩნიათ ცირკუმფიქსების დიდი რაოდენობა. ამიტომ მათი ურთიერთმიმართებითი წყობა შესაძლებელია შესწავლილი იქნას (მაგ. სიტყვაში უ-მ-დიდ-რ-ეს-ი – ცირკუმფიქსია უ – ეს, გარემოცავს ცირკუმფიქსს მ... (ა) რ).

აზრი გამოითქვა, რომ სიტყვები „ანაფორული კუნძულებია“, რომელშიც ისინი ნებას არ რთავენ „წამსვლელ“ ანაფორას (მაგ. მან აიღო ჩაიდანი და დაასხა (ის) ფინჯანში) და „მომსვლელ“ ანაფორას, როგორცაა ჰიმიტი (გარდა მაკკარტაიტე), მაგრამ ქართულში სიტყვათა დიდ მრავალფეროვნებას შემოსული ანაფორა გააჩნია, სრული რეფერენტული პირის ნაცვალსახელების ჩათვლით (ჩვენიანი), რომლებიც გვიჩვენებენ, რომ მოვლენები უეჭველად არ არსებობენ და ინგლისური არა-მყოფი კომბინაციები არის ენის განსაკუთრებული პრობლემები.

მსგავსი აზრი გამოითქვა, რომ განმსაზღვრელს არ შეუძლია ურთიერთობა სიტყვის ნაწილთან (მაგ. ძალიან ბედნიერება), მაგრამ საკამათოა ეს ისეთ ქართულ გამოთქმებში, როგორცაა სამ თით-მოჭრ-ილ-ი და ორ-ზე-მეტ-მარცვლიანი (ორ-ზე მეტ-მარცვლიანი). ეს მაგალითები ამუღავნებენ, რომ გრამატიკულ პროცესებს არ შეუძლიათ გამოყონ სიტყვების ნაწილები. ამ სამ და სხვა საშუალებებში, ქართულ სიტყვათა უჩვეულო სტრუქტურებს შეაქვთ მნიშვნელოვანი წვლილი იმ საშუალებათა შეცნობაში, რომელთა საშუალებით სიტყვათა სტრუქტურას შეუძლია განასხვავოს ენები.

ავტორთა საძიებელი

- რ. აბაშია 5
ი. აბდულაევი 7
ი. აბდულაევა 10
ნ. აბდულმუთალიბოვი 14
ა. აბრეგოვი 20
მ. აგლაროვი 22
ბ. ათაევი 27
ნ. ალბეკოვი 29
ზ. ალიევა, რ. ხალიდოვა 32
კ. ალოკი 34
ა. არაბული, მ. ქურდიანი 37
ნ. არდოტელი 45
ს. ასლანოვა, ზ. ეფენდიევა 47
შ. აფრიდონიძე 50
ფ. აფხაიძე 52
რ. ასათიანი 59
მ. ბაგომედოვი 61
ც. ბარამიძე 64
ტ. ბარანიკოვა 67
ა. ბახმუდოვა 71
რ. ბაშიროვა 75
ნ. ბეპიევი 79
ა. ბერთლანი 84
მ. ბერიძე 90
ბ. ბერსიროვი 93
ბ. ბიუევი 95
ვ. ბოდერი 98
ი. ბრაუნი 99
ქ. გაბუნია, ც. ასვლედიანი 103
ე. გაზდელიანი 108
ი. გალუცკიხი 110
ზ. გაიდაროვა, რ. ტაჯიროვა 113
ს. გასანოვა 119
ფ. განიევა 123
ქ. გიგაშვილი 126
ი. გიპერტი 132
გ. გოგოლაშვილი 133
ქ. გონიტაშვილი, გ. შაბაშვილი 134
ნ. დათეშიძე 137
ი. დიბიროვი, ხ. იბრაგიმოვა 141
ნ. დობორჯგინიძე 148
რ. დოლგევა 149
ლ. ეზუგბაია 150
რ. ენოხი 154
ი. ეფენდიევი, ს. ეფენდიევა 158
ა. ვაგაპოვი 162
კ. ვამლინგი 168
თ. ვაშაკიძე 170
რ. ზეკალაშვილი 173
ნ. ზვიადაძე 178
მ. თანდაშვილი 184
ა. თიმაევი 188
ხ. თუმანიშვილი 192
მ. იბრაგიმოვი 197
გ. იბრაგიმოვი, ს. შიხალიევა 201
ზ. იონოვი 205
კ. იონოვი 209
კ. კაკიტაძე 212
გ. კვარაცხელია 214
ზ. კიკვიძე, რ. ჭანტურია, ი. ჩაჩანიძე 215
ვ. კიკილაშვილი 219
რ. კიმოვი 223
მ. კუნოვა 225
მ. კობაიძე 228
კ. ლერნერი 231
ნ. ლოლაძე 232
რ. ლოლუა 235
ს. ლუგუევი 239
მ. მაგომედოვა 242
მ. ა. მაგომედოვი 246
მ. ი. მაგომედოვი 251
ა. მაგომედოვა 254
ფ. მაგომედოვა 257
ხ. მაგომედოვა 260
მ. მაგომედხანოვი 264
ზ. მაღაევა 267
ქ. მარგიანი-სუბარი 272
ნ. მაჭავარიანი 277
თ. მახარობლიძე 281
დ. მელიქიშვილი 283
ო. მემიშიში 290
თ. მესხი 291
ლ. მინაშვილი 297
მ. მიქელაძე 300
მ. მუსაევა 303
ს. მუსაევა 306
ს. მუჯირი 310
მ. ნურმაგომედოვი, ა. აბდურახ-მანოვა 314
მ. ოვხადოვი 318

ზ. ოცომიევა-ტავიროვა 321
ს. ოშიაძე 325
ს. პაზოვი 326
ზ. პაიზულაევა 334
ა. პაპიძე 338
ს. პატიევი 340
ტ. ჟერებილო 347
რ. რამიშვილი 350
ა. როსტოვცევი-პოპიელი 354
მ. რუსიეშვილი 355
ნ. რუხაძე 358
ნ. პ. საიდოვა 362
ლ. სანიკიძე 364
მ. საღლიანი, რ. იოსელიანი,
 ლ. გიგლემიანი,
 ნ. შავრეშიანი 366
ტ. სისარულიძე 370
ე. სოსელია 374
ს. სუნგუროვა 379
ნ. სურმავა 384
მ. სუხიშვილი 389
რ. სხირტლაძე, მ. მანჯგალაძე,
 თ. ტეტელოშვილი 393
მ. ტაიროვა 397
ს. ტაოვი, ა. ტაოვა 403
თ. უთურგაიძე 407
ბ. უტიე 411
მ. ფაღავა 412
ზ. ფურცხვანიძე 414
შ. ფუტკარაძე 416
მ. ქამადაძე 419

ლ. ქაროსანიძე 422
ნ. ქუთელია 425
რ. ქურდაძე 430
მ. ქურდიანი, ვ. შენგელია 432
თ. დვინაძე, თ. ვაშაკიძე 436
მ. ლლონტი 440
გ. ყუფარაძე 444
ბ. შავხელიშვილი 446
რ. შხალახოვა 451
ს. შხალახოვა 453
ი. ჩანტლაძე 456
მ. ჩუმაკინა 461
მ. ჩუხუა 464
მ. ცისკარიშვილი, მ. ჩაჩანიძე 468
პ. ცხადაია 471
რ. ჭიკაძე 478
ალ. ჭინჭარაული 480
ზ. ჭუმბურიძე 482
ნ. ჭუმბურიძე 484
რ. ჭკადუა 486
დ. ხაზამოვი 487
მ. ხაიბულაევა 489
ნ. ხაიბულაევა 492
ა. ხალიდოვი 496
მ. ა. ხაჩემიზოვა 501
მ. ნ. ხაჩემიზოვა 503
ს. ჯამალუდინოვა 507
ც. ჯანჯღავა 510
ნ. ჯორბენაძე 512
ა. ჰარისი 516

Index of Authors

- R. Abashia 5
I. Abdulaev 7
I. Abdulaeva 10
N. Abdulmutalibov 14
A. Abregov 20
M. Aglarov 22
N. Albekov 29
Z. Alieva, R. Khalidova 32
K. Alok 34
P. Apkhaidze 52
Sh. Apridonidze 50
A. Arabuli, M. Kurdiani 37
N. Ardoteli 45
R. Asatiani 59
S. Aslanova, Z. Ependieva 47
B. Ataev 27
M. Bagomedov 61
A. Bakhmudova 71
Ts. Baramidze 64
T. Baranikova 67
R. Bashirova 75
N. Bepiev 79
M. Beridze 90
B. Bersirov 93
A. Bertlani 84
B. Bizhoev 95
V. Boeder 98
J. Braun 99
I. Chantladze 456
M. Chukhua 464
M. Chumakina 461
N. Dateshidze 137
I. Dibirov, Kh. Ibragimova 141
N. Doborjginidze 148
R. Doleva 149
R. Enoch 154
I. Efendiev, S. Efendieva 158
L. Ezugbaia 150
K. Gabunia, Ts. Akhvlediani 103
Z. Gaidarova, R. Tajirova 113
I. Galutskikh 110
P. Ganieva 123
S. Gasanova 109
E. Gazdeliani 108
K. Gigashvili 126
I. Gippert 132
M. Glonti 440
K. Gochitashvili, G. Shabashvili 134
G. Gogolashvili 133
T. Gvinadze, T. Vashakidze 436
A. Harris 516
G. Ibragimov, S. Shikhalieva 201
M. Ibragimov 197
K. Ionov 209
Z. Ionov 205
S. Jamaludinova 507
Ts. Janjgava 510
T. Jerebilo 348
N. Jorbenadze 512
K. Kakitadze 212
M. Kamadadze 419
L. Karosanidze 422
M. A. Khachemizova 501
M. N. Khachemizova 503
M. Khaibulaeva 489
N. Khaibulaeva 492
A. Khalidov 496
D. Khazamov 487
V. Kikilashvili 219
Z. Kikvidze, R. Tchanturia,
I. Chachanidze 215
R. Kimov 223
M. Kobaidze 228
M. Kunova 225
G. Kuparadze 444
R. Kurdadze 430
M. Kurdiani, V. Shengelia 432
N. Kutelia 425
G. Kvaratskhelia 214
K. Lerner 231
N. Loladze 232
R. Lolua 235
S. Luguev 239
N. Machavariani 277
M. Mahomedkhanov 264
M. Magomedova 242
M. A. Magomedov 246
M. I. Magomedov 251
A. Magomedova 254
Kh. Magomedova 260
P. Magomedova 257
T. Makharoblidze 281
Z. Malaeva 267
K. Margiani-Subari 272

D. Melikhishvili 283
 O. Memishishi 290
 T. Meskhi 291
 M. Mikeladze 300
 L. Minashvili 297
 S. Mujiri 310
 M. Musaeva 303
 S. Musaeva 306
 M. Nurmagomedov,
 A. Abdurakhmanova 314
 S. Omiadze 325
 Z. Otsomieva-Tagirova 312
 B. Outtier 411
 M. Ovkhadov 318
 M. Pagava 412
 Z. Paizulaeva 334
 A. Papidze 338
 S. Patiev 343
 S. Pazov 326
 Z. Purtskhvanidze 414
 Sh. Putkaradze 416
 R. Ramishvili 350
 A. Rostovtsev-Popiel 354
 N. Rukhadze 358
 M. Rusieshvili 355
 M. Sagliani, R. Ioseliani,
 L. Giglemiani, N. Shavreshiani 366
 N. Saidova 362
 L. Sanikidze 264
 B. Shavkhelishvili 446
 R. Shkhalakhova 451
 S. Shkhalakhova 453
 T. Sikharulidze 370
 R. Skhirtladze, M. Manjgaladze,
 T. Teteloshvili 393
 E. Soselia 374
 M. Sukhishvili 389
 S. Sungurova 379
 N. Surmava 384
 M. Tairova 397
 M. Tandashvili 184
 Kh. Taov, A. Taova 403
 R. Tchikadze 478
 Al. Tchintcharauli 480
 R. Tchkadua 486
 N. Tchumburidze 484
 Z. Tchumburidze 482
 A. Timaev 188
 M. Tsiskarishvili, M. Chachanidze 468
 P. Tskhadaia 471
 Kh. Tumanishvili 192
 T. Uturgaidze 407
 A. Vagapov 162
 T. Vashakidze 170
 K. Wamling 168
 R. Zekalashvili 173
 N. Zviadadze 178

Указатель авторов

- Р. Абашиа 5
И. Абдулаева 10
И. Абдуллаев 7
Н. Абдулмуталибов 14
А. Абрегов 20
М. Агларов 22
Н. Альбеков 29
З. Алиева, Р. Халидова 32
К. Алок 34
Ш. Апридонидзе 50
П. Апхаидзе 52
А. Арабули, М. Курдиани 37
Н. Ардотели 45
Р. Асатиани 59
С. Асланова, З. Эфендиева 47
Б. Атаев 27
М. Багомедов 61
Ц. Барамидзе 64
Т. Баранникова 67
А. Бахмудова 71
Р. Баширова 75
Н. Бепиев 79
М. Беридзе 90
Б. Берсиоров 93
А. Бертлан 84
В. Бёдер 98
Б. Бижоев 95
Я. Браун 99
А. Вагапов 161
К. Вамлинг 168
Т. Вашакидзе 170
К. Габуниа, Ц. Ахвледиаи 103
Г. Газделиани 108
З. Гайдарова, Р. Таджирова 113
И. Галуцких 110
Ф. Ганиева 123
С. Гасанова 119
Т. Гвинадзе, Т. Вашакидзе 436
К. Гигашвили 126
И. Гиперт 132
М. Глонти 440
Г. Гоголашвили 133
К. Гочиташвили, Г. Шабашвили 134
Н. Датешидзе 137
С. Джамалудинова 507
Ц. Джанджгава 510
Н. Джорбенадзе 512
И. Дибиров, Х. Ибрагимова 141
Н. Доборджгинидзе 148
Р. Долева 149
Т. Жеребило 348
Н. Звиададзе 178
Р. Зекалшвили 173
Г. Ибрагимов, С. Шихалиева 201
М. Ибрагимов 197
З. Ионов 205
К. Ионов 209
К. Какитадзе 212
М. Камададзе 419
Л. Каросанидзе 422
Г. Кварацхелиа 214
З. Киквидзе, Р. Чантуриа,
И. Чачанидзе 215
В. Кикилашвили 219
Р. Кимов 223
М. Кобаидзе 228
М. Кунова 225
Г. Купарадзе 444
Р. Курдадзе 430
М. Курдиани, В. Шенгелиа 432
Н. Кутелиа 425
К. Лернер 231
Н. Лоладзе 232
Р. Лолуа 235
С. Лугуев 239
М. А. Магомедов 246
М. И. Магомедов 251
А. Магомедова 254
М. Магомедова 242
П. Магомедова 257
Х. Магомедова 260
М. Магомедханов 264
З. Маллаева 267
К. Маргиани-Субари 272
Т. Махароблидзе 281
Н. Мачавариани 277
Д. Меликишвили 283
О. Мемишиши 290
Т. Месхи 291
М. Микеладзе 300
Л. Минашвили 297
С. Муджири 310
М. Мусаева 303
С. Мусаева 306

М. Нурмагомедов,
 А. Абдурахманова 314
 М. Овхадов 318
 С. Омиадзе 325
 З. Оцомиева-Тагирова 321
 М. Пагава 412
 С. Пазов 326
 З. Пайзуллаева 334
 А. Папидзе 338
 С. Патиев 343
 З. Пурцхванидзе 414
 Ш. Путкарадзе 416
 Р. Рамишвили 350
 А. Ростовцев-Попиель 354
 М. Русишвили 355
 Н. Рухадзе 358
 М. Саглиани, Р. Иоселиани,
 Л. Гиглемиани, Н. Шаврешиани 366
 Н. П. Саидова 362
 Л. Саникидзе 364
 Т. Сихарулидзе 370
 Э. Соселиа 374
 С. Сунгурова 379
 Н. Сурмава 384
 М. Сухишвили 389
 Р. Схиртладзе, М. Манджгаладзе,
 Т.Тетелошвили 393
 М. Таирова 397
 М. Тандашвили 184
 Х. Таов, А.Таова 403

В. Д. Тимаев 188
 Х. Туманишвили 192
 Ф. Утургаидзе 407
 Б. Утье 411
 Д. Хазамов 487
 М. Хайбулаева 489
 Н. Хайбулаева 492
 А. Халидов 496
 А. Харрис 516
 М. А. Хачемизова 501
 М. Н. Хачемизова 503
 М. Цискаришвили,
 М. Чачанидзе 468
 П. Цхадаиа 471
 И. Чантладзе 456
 Р. Чикадзе 478
 Ал. Чинчараули 480
 Р. Чкадуа 486
 М. Чумакина 461
 З. Чумбуридзе 482
 Н. Чумбуридзе 484
 М. Чухуа 464
 Б. Шавхелишвили 446
 Р. Шхалахова 451
 С. Шхалахова 453
 Л. Эзугбаиа 150
 Р. Энох 154
 И. И. Эфендиев,
 С. С. Эфендиева 158

